

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 3 (27)

2002

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Людмила Шангіна

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво КВ № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
1500 примірників

Адреса редакції:

01034, м. Київ, вул. Володимирська 46,
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
тел./факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

Укрінформ — обкладинка, стор. 35, 38, 48, 50;
Коммерсант Власть — стор. 20;
Комп&ньон — стор. 21;
Енергетична політика України —
стор. 34, 36, 37.

Макет — Павло Войтенко,
Олександр Москаленко

Техніко-комп'ютерна підтримка — Антон Балицький

© УЦЕПД, 2002

З М І С Т

“ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
1. “ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ	3
2. ПОЗИЦІЇ, ІНТЕРЕСИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОСІЇ	17
3. ПОЗИЦІЇ, ІНТЕРЕСИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ	29
4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	40

ПОСЛИ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ГАЗОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄВРОПИ

Йостейн БЕРНХАРДСЕН	44
Василь ГРІВНА	44
Равіль ЧЕРДАБАЄВ	45

Статті

ГАЗОВИЙ ТРАНЗИТ — ПЕРШОЧЕРГОВЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ Френк ДАФФІЛД	46
ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В ПОСТАЧАННІ ГАЗУ ДО ЄВРОПИ Кеннет Дж. ФЕРФЕКС	49
ДІЇ НОВОГО УРЯДУ ВНОСЯТЬ СУМ'ЯТТА В РОБОТУ ГАЗОВОГО СЕКТОРУ ПОЛЬЩІ Сюзана ПРІНЦОВА	52

“ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ

Перспективи розвитку європейського газового ринку визначаються загальносвітовими та регіональними тенденціями в економіці та її газовому секторі, інтеграційними процесами в ЄС і у найближчій перспективі залежатимуть значною мірою від стосунків усередині “трикутника” ЄС-Україна-Росія.

ЄС підвищуватиме споживання газу, намагаючись, за відсутності власних необхідних запасів, збільшити його експорт із Росії і диверсифікувати шляхи його надходження. В середній і довгостроковій перспективі очікується поява на європейському ринку нових гравців — країн Прикаспійського регіону та Близького Сходу.

Темпи нарощування Росією видобутку газу відстають від попиту на європейському ринку внаслідок браку ресурсів на розвиток видобувної галузі. Потреба в стабільних джерелах надходження коштів від експорту газу спонукає Росію на пошук альтернативних шляхів його постачання на європейський ринок.

Збіг інтересів ЄС — споживача газу, та Росії — його найкрупнішого постачальника на європейський ринок, стосовно диверсифікації шляхів транспортування газу створює серйозні проблеми для України як держави-транзитера. Найбільшу небезпеку для України становить випереджаюче введення в дію нових російських газопроводів без нарощування Росією свого видобувного потенціалу. Переорієнтація існуючих газових потоків на нові маршрути його транзиту загрожуватиме Україні значними втратами.

Ситуація, в якій опинилася Україна є загрозливою, але не безнадійною. Результати забезпечення економічної і енергетичної безпеки України залежать від проведення активної, системної зовнішньої та внутрішньої політики і термінового реформування газового сектору.

Аналітична доповідь складається з чотирьох розділів.

У першому розділі

аналізуються основні напрями розвитку газової промисловості ЄС. На підставі базових документів, що стосуються розвитку енергетики та газозабезпечення ЄС, досліджуються найбільш актуальні проблеми його газового сектору. Аналізуються рівень і перспективи співробітництва ЄС з Україною та Росією.

У другому розділі

на основі базових показників газової промисловості Росії, проектів освоєння нових родовищ і будівництва газопроводів аналізуються основні проблеми та перспективи нарощування в РФ видобутку газу, забезпечення зростаючих обсягів його експорту та транспортування до споживачів. Детально аналізуються проекти, що торкаються інтересів України. Розглядаються перспективи розвитку співробітництва Росії з ЄС та Україною.

У третьому розділі

наводяться базові характеристики української газотранспортної системи (ГТС); аналізуються проблеми її роботи та перспективи розвитку, а також співпраця України з Росією та ЄС у газотранспортній сфері. Визначаються місце і перспективи ГТС України у постачанні газу до ЄС. Пропонуються основні напрями вирішення проблем її розвитку.

У четвертому розділі

наводяться загальні висновки стосовно перспектив розвитку європейського газового ринку, стосунків у “трикутнику” ЄС-Україна-Росія, а також пропозиції щодо формування Україною політики в газовому секторі.

1. “ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Перспективи розвитку газової промисловості ЄС, одного з найважливіших постачальників газу до Євросоюзу — Росії, та основного транзитера російського газу — України, визначаються загальними світовими тенденціями в цій галузі економіки. Аналіз свідчить, що у середньостроковій перспективі ЄС нарощуватиме імпорт російського газу, водночас намагаючись диверсифікувати шляхи його надходження, що може створити серйозні проблеми для України як держави-транзитера.

У цьому розділі аналізуються основні напрями розвитку газової промисловості ЄС. На підставі базових документів, що стосуються розвитку енергетики та газозабезпечення ЄС¹, досліджуються найбільш актуальні проблеми його газового сектору. Аналізуються рівень і перспективи співробітництва ЄС з Росією та Україною.

1.1 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

Аналіз показників, що характеризують розвиток світового енергетичного ринку, засвідчує стале збільшення споживання енергоносіїв і водночас — **випереджаючі, порівняно з іншими енергоносіями, темпи росту споживання природного газу**. Так, у 2000р. його приріст складав 4,3%, тоді як споживання нафти зросло на 1%, вугілля — на 1,2%². Тенденція випереджаючого росту споживання газу зумовлена, перш за все, його перевагами як більш екологічного та стабільного (за ціною) енергоносія, потребою диверсифікації джерел отримання енергії та наявністю крупних розвіданих запасів газу.

Динамічне зростання споживання зумовлює **підвищення частки газу в загальному споживанні енергоресурсів (енергобалансі)** — у 2000р. вона становила 24,7% проти 23,5% у 1999р.³

На думку фахівців, зазначені тенденції будуть зберігатися і надалі. Очікується, що протягом наступних 20 років світове споживання газу зросте більш ніж на 60%, а його частка у світовому паливно-енергетичному балансі у 2020р. становитиме 27,1%⁴.

Така перспектива зумовлює актуалізацію проблем, пов'язаних з видобутком і транспортуванням газу, розробкою його крупних родовищ, розвитком газотранспортної інфраструктури.

Світова газова промисловість: базові показники

До базових показників, що характеризують світову газову промисловість, належать, перш за все, дані про запаси газу, його найкрупніші родовища, обсяги видобутку та споживання, а також — обсяги торгівлі газом і засоби його транспортування. Аналіз зазначених даних дає можливість виявити регіони та країни, що визначатимуть перспективний розвиток різних сегментів світового газового ринку як крупні споживачі, постачальники та транзитери газу.

¹ Див.: (1) Green Paper. Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. — Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000, p.90; (2) Green Paper. Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. Technical Document. — Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000, p.116; (3) Energy Infrastructure: Commission Proposes Action to Fight Congestion and Bottlenecks. — Commission of the European Communities, Press release, DN: P/01/1890, Brussels, December 20, 2001, p.4; (4) Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. European Energy Infrastructure. — Commission of the European Communities, Brussels, December, 2001, p.38; (5) Proposal for a European Parliament and Council Decision Amending Decision No.1254/96/EC Laying Down Series of Guidelines for Trans-European Energy Networks (Draft). — Commission of the European Communities, Brussels, December 18, 2001, p.32; (6) Report from Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Regions on the Implementation of the Guidelines for Trans-European Networks in the Period 1996-2001 (Draft). — European Commission, Brussels, December 14, 2001, p.16.

² Наприклад, у США та Канаді приріст споживання газу склав 5,1% (частка цих країн у світовому попиті складає разом понад 30%); в країнах колишнього СРСР споживання зросло на 2,9% — найвищий рівень за попередні 10 років. **Застереження:** дані про газовий ринок з різних джерел можуть не співпадати — внаслідок, зокрема, різних методик підрахунків та різного обсягу вихідної інформації.

³ Див.: BP Statistical Review of World Energy, June, 2001, p.38.

⁴ Див.: Разработка вариантов развития ТЭК и первой редакции Энергетической стратегии на период до 2020 года. Отчет о НИР. Госконтракт №99-08-056. — Институт энергетической стратегии Министерства топлива и энергетики Российской Федерации, Москва, 1999р., с.44.

Розподіл доведених запасів, видобутку та споживання природного газу за регіонами світу

Регіон	Доведені запаси		Видобуток		Споживання	
	трлн. м³	%	млрд. м³	%	млрд. м³	%
Колишній СРСР	56,70	37,8	674,2	27,8	548,3	22,8
Близький Схід	52,52	35,0	209,7	8,7	189,0	7,9
Європа	5,22	3,5	287,9	12,0	458,8	19,1
Північна Америка	7,33	4,9	759,2	31,3	767,7	31,9
Південна та Центральна Америка	6,93	4,6	96,4	3,9	92,6	3,8
Африка	11,16	7,4	129,5	5,3	58,9	2,4
Азійсько-Тихоокеанський регіон	10,33	6,8	265,4	11,0	289,3	12,1
Всього	150,19	100,0	2422,3	100,0	2404,6	100,0

* Станом на 01.01.2001р.

Запаси. Станом на початок 2001р., доведені світові запаси газу склали 150,19 трлн. м³ і підвищилися, порівняно з 1999р., на 3%. Як видно з таблиці “Розподіл доведених запасів, видобутку та споживання природного газу за регіонами світу”⁵, найбільша частка світових запасів газу зосереджена на території колишнього СРСР. При цьому, третина

світових запасів належить Росії і становить майже 49 трлн. м³; значними запасами володіють також Прикаспійські країни — насамперед, Туркменістан, Казахстан, Азербайджан, Узбекистан (умовно віднесені до Прикаспійських країн); сумарний обсяг їх запасів становить 7,4 трлн. м³, тобто більш ніж на 40% перевищує запаси усієї Європи.

Найкрупніші родовища світу

Родовище	Країна	Рік відкриття	Початкові запаси, які можна вилучити, млрд. м³
Північне	Катар	1971	10640
Уренгойське	Росія	1966	10200
Ямбургське	Росія	1969	5242
Бованенківське	Росія	1971	4385
Заполярне	Росія	1965	3532
Південний Парс	Іран	1991	2810
Штокманівське	Росія	1988	2762
Арктичне	Росія	1968	2762
Астраханське	Росія	1973	2711
Гронінген	Нідерланди	1959	2680
Хассі Р'Мель	Алжир	1956	2549
Медвеж'є	Росія	1967	2270
Панхендл-Юготон	США	1910	2039
Оренбурзьке	Росія	1966	1898
Даулетабад-Донмез	Туркменістан	1974	1602
Гхавар	Саудівська Аравія	1948	1500
Пазанан	Іран	1961	1414
Карачаганак	Казахстан	1978	1345
Парс	Іран	1965	1326
Троль	Норвегія	1979	1308
Харасавейське	Росія	1974	1260
Південно-Тамбейське	Росія	1982	1006

* Станом на 01.01.2000р.

З 22-х найкрупніших родовищ світу половина знаходиться в Росії; найбільше родовище належить Катару; з решти 11 родовищ — п'ять знаходяться на Близькому Сході, два в Європі, по одному — в Алжирі, США, Туркменістані та Казахстані (таблиця “Найкрупніші родовища світу”⁶).

Більшість відкритих родовищ, що належать Росії та Прикаспійським країнам, не розроблені і, враховуючи рівень розвитку сучасних технологій, є перспективними з точки зору видобутку. Водночас, розробка родовищ та будівництво трубопроводів для доставки газу до споживачів потребують тривалого часу і значних капіталовкладень.

Основні прирости запасів газу, за оцінками експертів, очікуються на шельфах арктичних та далекосхідних морів (що належать переважно Росії), Каспійського моря, Перської затоки, частково — в Азовсько-Чорноморському регіоні⁷. Водночас, відзначається високий ступінь вичерпаності родовищ Північного моря — головного джерела видобутку газу країнами Західної Європи.

Отже, судячи з розподілу світових запасів, найкрупніших родовищ газу та територій, де очікуються його основні прирости, перспективи світового ринку визначатимуть переважно Росія, Близький Схід та Прикаспійські країни — як крупні виробники газу. Водночас, нарощування експортних можливостей Росії та вихід на ринки газу Прикаспійських країн потребують значних капіталовкладень у розробку родовищ газу та будівництво трубопроводів для його доставки до споживачів.

⁵ Джерело: BP Statistical Review of World Energy, June 2001, p.20.

⁶ Джерело: Панорама: что такое 10 трлн. м³ газа? — Нефтегазовая вертикаль, 2002, №18, с.39. До найкрупніших відносять родовища, початкові запаси яких становлять понад 1 трлн. м³.

⁷ Див.: Ремизов В., Гриценко А., Зотов Г., Тер-Саркисов Р. Газовые геотехнологии XXI века. — Энергоинформ, 2001, №29, с.4-5.

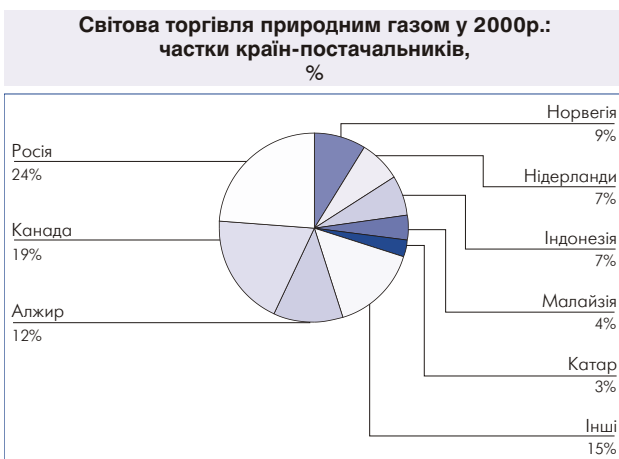
Видобуток і споживання. Світовий видобуток газу у 2000р. зріс, порівняно з 1999р., на 4,3% і склав 2422,3 млрд. м³. Найбільша частка світового видобутку — 31,3% — припадає на Північну Америку; на євразійському континенті — на Росію: її видобуток становив 584,2 млрд. м³, або 24,1% світового; частка Європи у світовому видобутку склала лише 11,9%⁸.

Як видно з таблиці “Розподіл доведених запасів, видобутку та споживання природного газу за регіонами світу”, найбільші частки споживання газу припадають на Північну Америку, країни колишнього СРСР і Європу. Співвіднесення обсягів споживання і видобутку в цих та сусідніх з ними регіонах свідчить, що Північна Америка, як і Південна та Центральна, практично задовольняє потреби в газі власним видобутком⁹; Європа за рахунок власного видобутку задовольняє лише 40% споживання; Близький Схід, колишній СРСР (власне, Росія, оскільки її частка складає 87% видобутку країн зазначеного регіону) та Африка, навпаки, мають значні надлишкові обсяги видобутку.

Має потребу в газі і Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР), причому, вона може зростати, оскільки значні запаси в регіоні відсутні, водночас, його окремі країни (зокрема, Китай, Південна Корея, Японія) демонструють високі темпи економічного розвитку та, відповідно, споживання газу — так, у Китаї в 2000р. споживання газу зросло, порівняно з 1999р., на 16%¹¹.

Наведені дані свідчать про те, що газовий ринок Америки є, фактично, самодостатнім і не має особливого впливу на інші регіональні ринки. Натомість, тісно пов'язаними між собою є ринки Євразії та Африки, де країни Європи та АТР виступають переважно як споживачі, а Росія, країни Близького Сходу та Африки — як постачальники газу.

Світова торгівля газом і його транспортування. У 2000р. світова торгівля газом збільшилася, порівняно з 1999р., на 12,1% і становила 526,3 млрд. м³, або 21,7% світового видобутку. Як видно з діаграми “Світова торгівля природним газом у 2000р.: частки країн-постачальників”¹¹, найкрупнішими світовими постачальниками газу є Росія — (24% світового експорту), Канада (19%), Алжир (12%) та Норвегія (9%).

Ці країни мають добре розвинуту інфраструктуру видобутку та транспортування газу до споживачів: Канада — переважно до США; Росія, Алжир і Норвегія — до Європи та Туреччини.

Переважає частина (74%) обсягів експорту газу транспортувалася трубопроводами; 26% світової торгівлі складав зрізаний природний газ (ЗПГ)¹², що перевозиться танкерами-метановозами; трубопровідний експорт газу зріс на 7,7%, а торгівля ЗПГ — на 10%. Випереджаюче зростання торгівлі ЗПГ відбиває тенденцію диверсифікації як джерел постачання газу, так і засобів його транспортування.

Водночас, за оцінками експертів, основним видом транспортування газу залишатиметься трубопровідний — як найбільш економічно вигідний. До 2030р. очікується спорудження значної кількості газопроводів, зокрема, у Євразії — загальною протяжністю понад 530 тис. км¹³, в Африці — до 45 тис. км.

Розподіл часток світової торгівлі газом, з урахуванням наявності у експортерів діючої інфраструктури його видобутку та трубопровідного транспортування, а також наведених вище даних про його запаси, свідчить, що принаймні в середньостроковій перспективі параметри світового газового ринку визначатимуть Росія, Канада, Алжир і Норвегія — як постачальники. Розвиток євразійського газового ринку буде супроводжуватися нарощуванням потужностей транснаціональних газотранспортних систем.

Загалом, наступні десятиліття характеризуватимуться активним розвитком газової промисловості всіх учасників світового газового ринку, перш за все — постачальників (власників крупних запасів природного газу) і транзитерів — країн, що розташовані на шляху експортно-імпорتنих потоків газу та мають (або матимуть) розвинуту трубопровідну інфраструктуру. Зростання споживання газу та підвищення його частки в енергобалансах країн-імпортерів зумовлюватимуть тенденцію диверсифікації джерел та шляхів його надходження — з метою уникнення загрози залежності від одного постачальника та/або транзитера.

Очікується вихід на світові ринки нових експортерів газу — Прикаспійських країн. Проте, він потребує тривалого часу та значних інвестицій у розробку родовищ і будівництво газопроводів. Тому головними постачальниками газу на світові ринки у середньостроковій перспективі залишатимуться традиційні експортери газу. Значними імпортерами газу можуть стати країни АТР.

Вичерпність запасів газу на шельфі Північного моря робить проблематичним газозабезпечення Європи, зокрема, країн ЄС та спонукає Євросоюз до нарощування поставок газу з Росії та/або пошуку нових джерел і шляхів постачання газу.

1.2 ГАЗОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄС: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Тенденції, притаманні світовому газовому ринку, є характерними і для газового ринку ЄС. При цьому:

❖ зростання обсягів споживання газу зумовлюється, крім перелічених вище загальносвітових

⁸ BP Statistical Review of World Energy, June, 2001, p.23.

⁹ Різниця сумарних обсягів споживання та видобутку становить лише 4,7 млрд. м³.

¹⁰ BP Statistical Review of World Energy, June 2001, p.25.

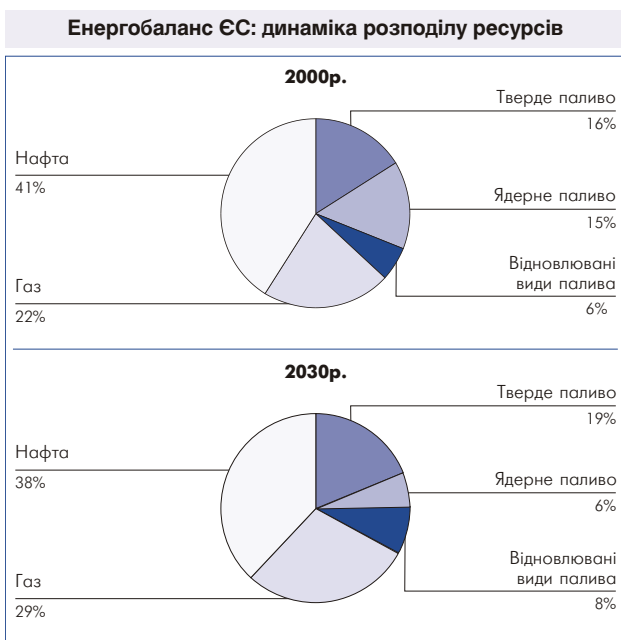
¹¹ Джерело: The World Gas Industry in 2000. CEDIGAZ' First Estimates, 2001, p.3.

¹² BP Statistical Review of World Energy, June 2001, p.28.

¹³ У т.ч. в Європі — 110 тис. км; на Близькому Сході — 120 тис. км; з Північної Азії до Східної Європи — 300 тис. км.

чинників, наступними: (1) перспективою закриття в окремих країнах Євросоюзу АЕС¹⁴; (2) потребою забезпечення газом окремих регіонів ЄС, які внаслідок економічних причин досі його не отримують¹⁵; (3) наступним розширенням ЄС;

❖ *зростання частки газу в енергетичному балансі* є досить динамічним. Якщо в 1960р. частка газу в енергетичному балансі ЄС становила менше 2%, то в 2000р. — понад 22%. ЄС планує, що до 2030р. частка газу у європейському енергобалансі зросте до 29% (діаграма “Енергобаланс ЄС: динаміка розподілу ресурсів”¹⁶).

З огляду на ці тенденції, протягом 2000-2001рр. розроблена нова енергетична стратегія ЄС, яка: (1) орієнтує країни-члени Євросоюзу на переважне, порівняно з іншими енергоносіями, споживання газу; (2) окреслює основні заходи забезпечення його зростаючого споживання, зокрема — диверсифікації джерел і шляхів його постачання; (3) визначає головні засади формування єдиного Європейського газового ринку, зокрема, з метою спрощення транснаціонального транзиту газу.

Враховуючи ту обставину, що одним із головних постачальників газу до ЄС є Росія, а головним транзитером російського газу — Україна, можна стверджувати, що проблеми газозабезпечення ЄС

торкаються, перш за все, трикутника інтересів ЄС-Україна-Росія, де остання, як транзитер, є досить вразливою стороною.

Базові характеристики газової промисловості ЄС

Запаси. Доведені запаси природного газу в ЄС є незначними — лише близько 2% світових. Вони зосереджені переважно на шельфі Північного моря і належать Нідерландам (1,77 трлн. м³) та Великій Британії (0,76 трлн. м³); Норвегії¹⁷ належать запаси обсягом 1,25 трлн. м³¹⁸.

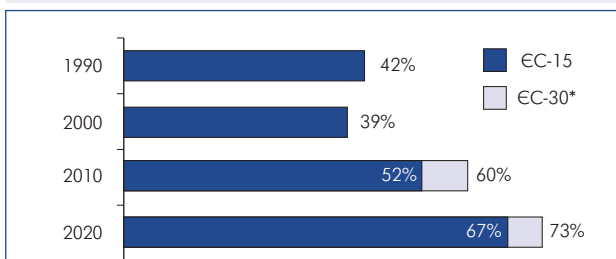
За сучасного рівня споживання, зазначених запасів вистачить лише на 20 років¹⁹.

Видобуток і споживання. У 2000р. в Європі (без країн СНД) видобуток газу становив 288 млрд. м³. З них на країни ЄС припадало 78% — 224 млрд. м³²⁰. Вичерпність запасів Північного моря спричинятиме зменшення видобутку газу північно-європейськими країнами. За прогнозними підрахунками, до 2020р. видобуток газу зменшиться приблизно на 15%, до 2030р. — в 1,3 рази.

Рівень споживання газу в ЄС є високим і власним видобутком покривається приблизно на 60%. Так, у 2000р. споживання газу склало 370 млрд. м³; видобуток — 224 млрд. м³. Отже, близько 40% споживання було забезпечене за рахунок чистого імпорту (146 млрд. м³)²¹.

Згідно з новою енергетичною стратегією ЄС, споживання газу зростатиме, що за умов падіння власного видобутку зумовлюватиме підвищення залежності ЄС від імпорту газу; очікується, що в 2020р., вона зросте, порівняно з 2000р., з 39% до 67%, а з урахуванням розширення ЄС — до 73%²² (діаграма “Зростання залежності ЄС від імпорту природного газу”).

Зростання залежності ЄС від імпорту природного газу, % імпорту

* До ЄС-30 умовно внесені: Болгарія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Мальта, Норвегія, Румунія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина та Швейцарія.

¹⁴ Наприклад, у Бельгії, Німеччині, Швеції.

¹⁵ Наприклад, периферійні райони північної і центральної частин Швеції та Фінляндії, що мають низьку щільність населення та високу вартість транспортування газу.

¹⁶ Green Paper. Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. — Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000, p.3.

¹⁷ Норвегія — не член ЄС; водночас, вона є крупним експортером газу до країн Євросоюзу.

¹⁸ BP Statistical Review of World Energy, June, 2001, p.20.

¹⁹ Для порівняння: для країн колишнього СРСР цей показник складає близько 80 років.

²⁰ У т.ч. на Велику Британію — 108,1 млрд. м³; Нідерланди — 57,3 млрд. м³; видобуток Норвегії становив 52,4 млрд. м³. Див.: BP Statistical Review of World Energy, June, 2001, p.23.

²¹ Assessment of Internal and External Gas Supply Options for the EU? Evaluation of the Supply Costs of New Natural Gas Supply Projects to the EU and an Investigation of Related Financial Requirements and Tools. Executive Summary. Observatoire Meditteraneen de l'Energie. — <http://europa.eu.int/comm/energy/library/executive-summary.pdf>.

²² За оцінками, у 2020р. споживання газу ЄС зросте, порівняно з 2000р., в 1,4 рази; в 13 країнах-кандидатах споживання газу має подвоїтися. Таким чином, імпорт зросте майже в 2,5 рази. Див.: Green Paper. Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply. — Commission of the European Communities, Brussels, November 29, 2000. p.43.

Газопостачання. Як видно зі схеми “Постачання газу до ЄС у 2000р.” (наведена на с.8), головними постачальниками газу до ЄС є Росія, Алжир і Норвегія. У 2000р. частка Росії у загальному імпорті країн-членів ЄС склала 40,7%; Алжиру — 23,2%; Норвегії — 20,1%²³. Незначні обсяги газу імпортується також із Лівії, Єгипту та деяких інших африканських країн (на схемі не названі).

Росія поставляє газ до шести країн-членів ЄС, забезпечуючи при цьому значні частки їх імпорту: Фінляндії — 100%; Австрії — 86%; Греції — 84%; Німеччини — понад 60%; Італії — понад третину, Франції — майже третину. Крім того, Росія практично повністю забезпечує імпорт газу п'яти із семи країн Центральної і Східної Європи - кандидатів на вступ до ЄС (Болгарії, Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини); імпорт Чехії — майже на 88%; Словенії — майже на 52%.

Подальше значне нарощування поставок з Норвегії та Алжиру є проблематичним. Запаси газу у Північному морі (де його добуває Норвегія), є, як зазначалося, обмеженими, а їх видобуток — досить дорогим. Алжир має значні поклади газу, але збільшення його постачання стримується необхідністю прокладання підводних газопроводів, вартість яких приблизно вдвічі вища, порівняно з будівництвом газопроводів на суходолі.

Росія має можливості для нарощування поставок до ЄС. Водночас, експерти припускають, що збільшення попиту на газ в ЄС може випередити спроможність Росії задовольняти цей попит.

Така ситуація стимулює ЄС до збільшення поставок ЗПГ²⁴ та пошуку нових джерел постачання, наприклад, з Прикаспійських країн, Ірану, Іраку та Катару. Вартість газу з цих країн буде приблизно вдвічі вищою, порівняно з Алжиром, внаслідок більшої відстані транспортування, але потреба диверсифікації джерел постачання переважає суто економічну вигоду. З метою постачання до Туреччини іранського газу побудовано трубопровід Тебріз — Анкара, а 28 березня 2002р. Туреччиною і Грецією підписана угода про будівництво трубопроводу Анкара — Александропулів, який об'єднає газотранспортні системи обох країн²⁵. Грецьку частину проекту фінансуватиме ЄС.

З огляду на ці обставини, **найбільш перспективним джерелом збільшення постачань газу, на думку фахівців ЄС, є поставки його з Росії, підкріплені поставками з Туркменістану, Казахстану та Узбекистану, які мають вихід на російську газотранспортну систему.** Водночас, для уникнення небезпеки недоотримання необхідних обсягів російського газу та

з метою диверсифікації джерел постачання, ЄС передбачає будівництво газопроводів з Прикаспійських країн поза територією Росії і залучення газу з Ірану та Іраку.

Транспортування. Із названої вище схеми видно, що переважна частка — майже 90% — імпорту газу до Європи та Туреччини надходить трубопроводами; ЗПГ частково використовують лише шість країн-імпортерів (Бельгія, Греція, Іспанія, Італія, Франція, Туреччина) та, фактично, один із трьох головних постачальників — Алжир. Росія та Норвегія користуються трубопроводами; при цьому, 93,5% російського газу надходить до Європи та Туреччини через Україну; 3,2% — через Білорусь²⁶.

Трубопроводами України газ надходить до всіх країн Центральної і Східної Європи - кандидатів на вступ до ЄС та транспортується в напрямку п'яти країн-членів Євросоюзу: Австрії, Греції, Італії, Німеччини та Франції.

Наведені дані свідчать про те, що в європейській торгівлі газом головне місце посідає його транспортування трубопроводами. Одним із основних шляхів трубопровідного транзиту газу є Україна, яка транспортує до країн ЄС і країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу понад 90% російського газу.

Газотранспортна система ЄС: стан і проблеми

Для транспортування газу, в Європі створена розгалужена система газопроводів (карта “Газопроводи в Європі” на с.9), що особливо активно розвивалася протягом останніх 30 років: станом на 2000р., європейська газова мережа високого тиску збільшилася, порівняно з 1970-ми роками, майже втричі — з 71 тис. км до 187 тис. км²⁷.

З 1995р. формування газотранспортної системи Євросоюзу відбувалося в рамках Програми створення Транс-Європейських мереж (ТЄМ)²⁸, затвердженої Європейською Радою. Програма виконувалася протягом 1996-2001рр.; були завершені п'ять проектів з 10, визначених пріоритетними, в т.ч. — проект побудови газопроводу Росія — Білорусь — Польща — ЄС, який позбавив Україну монопольного права на транзит російського експортного газу до Європи.

Докладна інформація про пропускну спроможність ТЄМ не оприлюднюється — як така, що становить комерційну таємницю. Проте, аналіз, проведений Європейською асоціацією операторів систем газопостачання (GTE), виявив, що вона не повною мірою готова до транспортування зростаючих обсягів газу. Головними проблемами ТЄМ є перевантаженість окремих мереж і відсутність ряду

²³ Розраховано на підставі даних, наведених на схемі: “Постачання газу до ЄС у 2000р.”

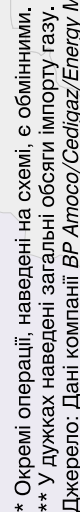
²⁴ Роль ЗПГ буде підвищуватися, насамперед, на півдні Європи — з огляду на необхідність підвищення гнучкості, диверсифікації шляхів та джерел газопостачання, ліквідності газового ринку, а також, можливо, забезпечення кращого зв'язку між регіональними ринками газу.

²⁵ Газопровід матиме протяжність 285 км; потужність першої черги — 500 млн. м³ на рік; введення в дію — 2005р.; вартість проекту оцінюється в \$300 млн. Надалі планується значне збільшення потужності газопроводу. Див.: Международные новости. — Энергобизнес, 26 марта 2002г., с.20.

²⁶ Загальний імпорт російського газу до Європи та Туреччини становить 130 млрд. м³; через Білорусь транспортується 4,2 млрд. м³, через Україну — 121,83 млрд. м³. Слід відзначити, що дані BP Amoco/Cedigaz/Energy Markets стосовно обсягів транзиту через Україну не співпадають з даними НАК “Нафтогаз України”.

²⁷ Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. European Energy Infrastructure. — Commission of the European Communities, Brussels, December, 2001, p.10.

²⁸ Транс-Європейські мережі (Trans-European Networks, TEN) охоплюють усі види енерготранспортних мереж; з огляду на тему цієї доповіді, тут і далі під аббревіатурою ТЄМ розуміється лише її газотранспортна складова.

млрд. м³

Країни ЄС
 Країни-кандидати на вступ до ЄС
 Газопровід великого діаметру
 Газопровід середнього діаметру
 Планований газопровід
 Існуючі термінали ЗПГ
 Плановані термінали ЗПГ
 Найкрупніші родовища природного газу
 Сейсмоактивні зони
 Зони конфліктів

Map of Europe and North Africa showing gas pipelines, gas fields, and gas infrastructure. The map includes labels for countries, cities, and bodies of water. A legend in the bottom left corner explains the symbols used.

з'єднуючих газопроводів та інших елементів газової інфраструктури — передусім, підземних сховищ газу (ПСГ) та компресорних станцій (КС) (врізка “Проблемні зони ТЕМ”). Проблема відсутності з'єднуючих газопроводів стосується, насамперед, Фінляндії та Греції — як видно на карті (с.9), ці країни повністю ізольовані від європейської газової мережі.

Проблемні зони ТЕМ

◆ **Перевантаженість газопроводів.** Експортні газопроводи, що мають обмежену додаткову пропускну спроможність, або взагалі не здатні до її нарощування:

- ❖ з'єднуючий газопровід Велика Британія – Ірландія;
- ❖ з'єднуючий газопровід Велика Британія – континент (Велика Британія – Бельгія);
- ❖ газопровід Зеєпайп (Zeepipe) Норвегія – Бельгія;
- ❖ газопровід Європайп-2 Норвегія – Німеччина;
- ❖ газопровід Деудан (Deudan) Данія – Німеччина;
- ❖ газопровід Австрія – Німеччина;
- ❖ з'єднуючий газопровід Франція – Іспанія;
- ❖ газопровід Магріб – Європа (Алжир – Марокко – Іспанія, Португалія);
- ❖ газопроводи Нідерланди – Німеччина;
- ❖ газопроводи Нідерланди – Бельгія.

◆ **Відсутність елементів газової інфраструктури.** Країни, де існують найбільші проблеми, пов'язані з відсутністю елементів газової інфраструктури, та заходи, потрібні для вирішення зазначених проблем:

- ❖ Греція — будівництво з'єднуючих газопроводів до Італії та/або Туреччини; будівництво ПСГ та обладнання з прийому ЗПГ;
- ❖ Велика Британія — будівництво терміналу з прийому ЗПГ; будівництво КС для газопроводу до Бельгії.
- ❖ Данія — будівництво з'єднуючого газопроводу з Великою Британією та Німеччиною;
- ❖ Ірландія — будівництво другого з'єднуючого газопроводу до Великої Британії; будівництво з'єднуючого газопроводу до Південної Ірландії;
- ❖ Іспанія — будівництво з'єднуючих газопроводів з Францією; будівництво ПСГ та обладнання з прийому ЗПГ;
- ❖ Італія — будівництво терміналу для прийому ЗПГ;
- ❖ Нідерланди — будівництво з'єднуючого газопроводу до Великої Британії;
- ❖ Німеччина — будівництво терміналу з прийому ЗПГ;
- ❖ Португалія — будівництво ПСГ і терміналу з прийому ЗПГ;
- ❖ Фінляндія — будівництво з'єднуючих газопроводів до Скандинавських країн та/або Балтійських країн і континентальної Європи;
- ❖ Франція — будівництво ПСГ та терміналу з прийому ЗПГ;
- ❖ Швеція — будівництво з'єднуючих газопроводів з Данією, Норвегією, Фінляндією, Німеччиною.

Ці та інші проблеми (зокрема, пов'язані з перспективами розширення ЄС та створення єдиного відкритого газового ринку Євросоюзу), а також досвід виконання Програми ТЕМ зумовили необхідність її перегляду — з метою визначення головних напрямів розвитку газових мереж і нового переліку пріоритетних проектів.

Газотранспортна система ЄС: перспективи

Наприкінці 2001р. Європейська Комісія розробила пакет матеріалів²⁹, у яких: формулюються головні принципи та перспективні проекти розвитку ТЕМ на середньострокову перспективу; окреслюються умови фінансування проектів, попередньо визначених пріоритетними.

Головними принципами розвитку ТЕМ визначені: диверсифікація маршрутів надходження газу; впровадження прозорості в управлінні та тарифікації; визначення пріоритетних проектів і концентрація фінансових можливостей ЄС на підтримці їх виконання; заохочення будівництва нової інфраструктури на основі прозорих регуляторних механізмів, що сприяють інвестуванню; підвищення безпеки газопостачань.

Перспективні та пріоритетні проекти. Перелік перспективних проектів налічує 47 позицій; 36 із них полягають у будівництві газопроводів різного призначення на території ЄС та поза його межами; шість — у будівництві інфраструктури ЗПГ в країнах ЄС. Пріоритетними визначено п'ять проектів (врізка “Пріоритетні проекти ЄС у газовій сфері”).

Пріоритетні проекти ЄС у газовій сфері

- ❖ **Велика Британія – Нідерланди – Німеччина – Росія:** газопроводи, що з'єднують головні джерела природного газу в Європі та покращать взаємодію мереж, з метою підвищення безпеки газопостачань;
- ❖ **Алжир – Іспанія – Франція:** будівництво нового газопроводу з Алжиру до Іспанії та Франції, а також підвищення пропускну спроможності газопроводів в Іспанії та Франції;
- ❖ **Прикаспійські країни – Близький Схід – ЄС:** будівництво нової газової мережі для забезпечення потреб ЄС у природному газі з нових джерел, включаючи будівництво газопроводів Греція – Туреччина та Італія – Греція;
- ❖ **Італія, Іспанія, Португалія, Франція:** будівництво терміналів зрідженого природного газу;
- ❖ **Греція, Іспанія, Португалія:** підвищення ємності підземних сховищ природного газу (ПСГ); будівництво ПСГ в Греції та Португалії.

Фінансування. Згідно з дослідженнями, зробленими на замовлення Європейської Комісії, протягом наступних 20 років газозабезпечення ЄС потребує понад €200 млрд.³⁰ Передбачається, що кошти мають надходити переважно від ТНК та банків. ЄС братиме участь у фінансуванні винятково пріоритетних проектів; Європейська Комісія пропонує збільшити максимальну частку фінансування з 10% загальної вартості проекту (як це було до цього часу) до 20%.

Фінансування спільних проектів ЄС і країн-кандидатів планується здійснювати в рамках програми PHARE, а також за рахунок кредитів Європейського інвестиційного банку та ЄБРР.

Фінансування Євросоюзом проектів розробки газових родовищ не передбачається.

Аналіз переліків перспективних і попередньо визначених пріоритетними газових проектів ЄС дає підстави до наступних висновків:

❖ ЄС має намір дотримуватися принципу диверсифікації джерел надходження газу, про що свідчить віднесення до числа пріоритетних проекту будівництва нової газової мережі Прикаспійські країни – Близький Схід – ЄС;

❖ роль Росії як крупного постачальника газу до ЄС буде зберігатися, про що свідчить віднесення до числа пріоритетних проекту будівництва газових мереж Велика Британія – Нідерланди – Німеччина – Росія;

²⁹ Див. посилання 1.

³⁰ Див.: Assessment of Internal and External Gas Supply Options for the EU? Evaluation of the Supply Costs of New Natural Gas Supply Projects to the EU and an Investigation of Related Financial Requirements and Tools. Executive Summary. Observatoire Mediterraneen de l'Energie. July, 2001, p.16. — <http://europa.eu.int/comm/energy/library/executive-summary.pdf>.

❖ передбачається підвищення ролі нових транзитерів російського газу до ЄС (проекти підвищення пропускної спроможності газових мереж з джерел Росії до ЄС через Білорусь і Польщу);

❖ у пріоритетних проектах ЄС участь України не передбачається, що можна пояснити згаданим вище дотриманням Євросоюзом принципу диверсифікації шляхів надходження газу. Водночас, проект будівництва газової мережі з Прикаспійських країн може становити інтерес для України, а фактично початковий рівень розробки проекту залишає Україні перспективи участі в ньому;

❖ у загальному переліку налічується три проекти за участю України (врізка “Проекти ЄС у газовій сфері за участю України”); проте, на цей час частково виконується лише один із них, інші є намірами³¹;

Проекти ЄС у газовій сфері за участю України

Розширення пропускної спроможності газопроводів з Росії до:

1. ЄС через Україну, Словаччину та Чехію.
2. Греції та інших Балканських країн через Україну, Румунію та Болгарію.
3. Італії через Україну, Словаччину, Угорщину та Словенію.

❖ більшість газових проектів ЄС не торкаються безпосередньо інтересів України; проте, якщо виконуватимуться проекти будівництва газопроводів Росія – ЄС поза територією України, а Росія водночас не нарощуватиме обсяги видобутку газу, то це може спричинити негативні наслідки для України: зменшення обсягів транзиту російського газу за рахунок перерозподілу його експортних потоків на нові газопроводи.

Нормативні засади газозабезпечення ЄС

Нормативні засади газозабезпечення ЄС виробляються в межах двох груп його учасників: власне ЄС і Європейської Енергетичної Хартії — форуму, до якого, крім ЄС і країн-членів Євросоюзу, входять також інші учасники європейського (і світового) енергетичного ринку, зокрема — країни-члени СНД. Власне, названий форум і створювався після розпаду СРСР і РЕВ з метою налагодження енергетичного діалогу в координатах Захід (ЄС) - Схід (Росія, СНД).

Різниця в економічних системах і політичних позиціях ЄС та СНД зумовлює складність і суперечливість процесу узгодження (вироблення) спільних нормативних засад, насамперед, в частинах міждержавного транзиту та фінансування крупних видобувних і газопровідних проектів на територіях країн-нечленів ЄС.

Крім того, Євросоюз реалізує стратегію лібералізації внутрішніх ринків і формування єдиного європейського енергетичного ринку, на що спрямовані його внутрішні нормативні документи (Директиви ЄС). Останні стосуються, природно, лише країн-членів Євросоюзу, але торкаються інтересів третіх сторін (зокрема, постачальників і транзитерів-членів СНД) і далеко не завжди їм відповідають.

Розбіжності в позиціях призвели до того, що на цей час головний документ, який унормовує міждержавне співробітництво в енергетичній сфері — Договір до Енергетичної Хартії — не ратифікований крупними постачальниками (Алжиром, Норвегією, Росією), а також окремими транзитерами газу (Білорусь); зводиться також підписання Протоколу до Енергетичної Хартії з транзиту (стислі характеристики документів наведені у врізці “Окремі документи, що нормують газозабезпечення ЄС”).

Окремі документи, що нормують газозабезпечення ЄС

Європейська Енергетична Хартія. Прийнята в 1991р. як декларація політичних намірів співробітництва між Сходом і Заходом у сфері енергетики. Юридично обов’язкового характеру не має. Завдання: формування відкритих та ефективних енергетичних ринків; створення клімату взаємної довіри. Шляхи виконання: встановлення і дотримання всіма учасниками спільних принципів і правил поведінки; розробка і дотримання правил транзиту енергоносіїв; допомога в розробці національної енергетичної політики; проведення оглядів дотримання учасниками зобов’язань, прийнятих у межах Хартії; розширення кола учасників Хартії.

Договір до Енергетичної Хартії (ДЕХ). Підписаний у грудні 1994р.; набув чинності у квітні 1998р. На відміну від Енергетичної Хартії, є юридично обов’язковим документом, що унормовує міждержавне співробітництво в енергетичній сфері. На цей час ДЕХ підписали (або до нього приєдналися) 51 країна; ратифікували — 45; не ратифікували: Австрія, Білорусь, Ісландія, Норвегія, Росія, Японія. Україна ратифікувала ДЕХ у 1998р.

Договором створена **Конференція з Енергетичної Хартії** — незалежна міждержавна організація, керівний орган Енергетичної Хартії з правом прийняття рішень, обов’язкових до виконання всіма її учасниками. Конференція збирається на регулярній основі — як правило, двічі на рік — для: (1) обговорення політичних питань, що впливають на співробітництво у сфері енергетики між Сходом і Заходом; (2) огляду виконання ДЕХ; (3) обговорення можливих майбутніх документів і проектів в енергетичній сфері. В рамках ДЕХ створений **механізм вирішення спорів** з використанням існуючої системи міжнародного арбітражу; випадки звернення учасників ДЕХ до зазначених механізмів до цього часу не відзначалися.

Протокол до Енергетичної Хартії з транзиту. Документ знаходиться у стадії розробки. Мета: вироблення правового режиму транзиту енергоресурсів, потоки яких перетинають щонайменше два національні кордони. Розробляється на основі принципів свободи транзиту, закладеними ГАТТ/СОТ. Переговори стосовно тексту Протоколу ведуться з початку 2000р. і зосереджені на наступних ключових питаннях: забезпечення недискримінаційного доступу до вільних транзитних потужностей; встановлення прозорих критеріїв визначення транзитних тарифів; запобігання незаконному відбору транзитних енергоресурсів; встановлення процедур врегулювання спорів.

Директива ЄС про спільні правила внутрішнього ринку природного газу³². Мета: встановлення спільних правил (юридичних, технічних, екологічних) передачі, постачання та зберігання газу (включаючи ЗПГ). Головні вимоги: поетапна лібералізація національних газових ринків (з моменту набуття Директивою чинності — має бути відкритим сектор ринку, рівний щонайменше 20% обсягу річного споживання газу; через п’ять років — 28%; через 20 років — 33%); забезпечення прямого доступу клієнтів до постачальника (стосується генераторів енергії на газовому паливі та споживачів обсягу газу понад 25 млн. м³); виключення будь-якої дискримінації учасників ринку. Директива стосується країн-членів ЄС, але торкається інтересів і третіх сторін, перш за все — постачальників газу. Зокрема: лібералізація ринку передбачає перевагу короткострокових і спотових контрактів на поставку.

³¹ Докладно див. розділ 3 аналітичної доповіді.

³² Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council of 22 June, 1998 Concerning Common Rules for the Internal Market in Natural Gas. Директива набула чинності на 20-й день з моменту її публікації в *Official Journal of the European Communities* (22 червня 1998р.). На підставі Директиви розробляються відповідні національні закони, положення та адміністративні норми, що впроваджуються не пізніше, ніж через два роки після набуття Директивою чинності.

Водночас, з огляду на високий рівень взаємозалежності учасників газозабезпечення ЄС, процес узгодження нормативних засад газозабезпечення триває і демонструє певну результативність, зокрема, в частині створення юридичних можливостей для захисту країнами-учасниками газового ринку своїх інтересів. Останнє є важливим, зокрема, для України, — з огляду на відзначену вище можливість негативного для неї розвитку подій, пов'язаних з розширенням кола транзитерів російського газу до ЄС.

1.3 ЄС-РОСІЯ: СПІВРОБІТНИЦТВО У ГАЗОВІЙ СФЕРІ

Як відзначалося вище, в газовій стратегії ЄС за Росією зберігається роль одного з головних постачальників газу. За окремими оцінками, у 2020р. частка Росії у газозабезпеченні ЄС може сягнути 60%; ЄС має намір майже вдвічі збільшити імпорту газу з Росії. Слід зауважити, що це лише прогнози та наміри — конкретних домовленостей про збільшення закупівлі російського газу на сьогодні немає. Більше того, колишній керівник ВАТ “Газпром” Р.Вяхірев неодноразово наголошував, що Росія не має можливості дворазового збільшення експорту газу до Європи³³.

Водночас, ЄС і Росія визнали взаємну енергозалежність, яка у газовій сфері протягом найближчих 20 років буде збільшуватися: ЄС потребує кардинального збільшення поставок російського газу, а газова промисловість Росії — гігантських фінансових надходжень для освоєння нових родовищ, модернізації існуючих і будівництва нових газопроводів, запровадження нових енергозберігаючих технологій. На цьому підґрунті між ЄС та Росією розвивається досить активний енергетичний діалог. Його насичений графік і політичний рівень (врізка “Енергетичний діалог ЄС-Росія”) свідчать про значимість співробітництва в енергетичній сфері для обох учасників.

Примітно, що енергодіалогу майже не заважає кількісний вимір принципу ЄС щодо диверсифікації: закупівля понад 30% газу в одного постачальника є неприпустимою. З прийняттям до ЄС країн Східної і Центральної Європи 30% квота буде значно перевищена, і ЄС фактично згоден на це. Однак, натомість він має намір: отримати доступ до російських надр на власних умовах; увійти до реформованих природних монополій РФ (РАТ “ЕЭС” та ВАТ “Газпром”); добитися ратифікації Росією ДЕХ.

Зі свого боку, в Росії вважають, що енергодіалог має забезпечити російським нафтогазовим компаніям вільний доступ до західних фінансових ресурсів, оскільки зараз вони отримують західні кредити за значно вищими, порівняно з європейськими ТНК, ставками, а крім того — повинні страхувати кредити від політичних ризиків.

Проекти. Енергодіалог ЄС-Росія зосереджується головним чином навколо чотирьох проектів:

- ❖ будівництво газопроводу-перемички Польща — Словаччина;

Енергетичний діалог ЄС-Росія

Грудень 1997р. — підписана Угода про партнерство і співробітництво (УПС) між ЄС і Росією у т.ч. — у сфері енергетики.

Лютий 1999р. — підписаний Меморандум про промислове співробітництво в енергетичному секторі між Міністерством палива та енергетики РФ та Європейською Комісією.

Жовтень 2000р. — на VI самміті ЄС-Росія прийняте рішення про ведення енергодіалогу на постійній основі; прийнята спільна декларація про партнерство (так звана “стратегія енергетичного партнерства Путін-Проді”); метою діалогу визнано розвиток довгострокового та стабільного співробітництва між ЄС і Росією у рамках УПС, підвищення надійності енергопостачань як у ЄС, так і в Росії.

Лютий 2001р. — започаткована дослідницька фаза діалогу — створені чотири цільові групи експертів³⁴ для опрацювання наступних питань: (1) енергетичні стратегії і баланси; (2) інфраструктура та технології; (3) інвестиції; (4) енергетична ефективність і довкілля.

Травень 2001р. — на VII самміті ЄС-Росія прийнята спільна декларація; відзначений певний прогрес у співробітництві.

Червень 2001р. — віце-прем'єром Уряду РФ В.Хрістенко та главою генерального директорату енергетики і транспорту Європейської Комісії Ф.Ламуре узгоджена спільна доповідь, підготовлена на основі звіту цільових груп експертів. Головна увага в документі зосереджена на наступних питаннях: удосконалення правових основ виробництва та транспортування енергії в Росії; розробка норм, що регулюють угоди про розподіл продукції і доступ до мереж транспортування; механізми допомоги інвесторам енергосектору. ЄС визнав необхідність надання допомоги в експертній оцінці російських систем транспортування енергії та її розвитку.

Жовтень 2001р. — на VIII самміті ЄС-Росія представлена Спільна доповідь В.Хрістенко та Ф.Ламуре; на її основі визначені напрями практичного співробітництва. Голова Європейської Комісії Р.Проді заявив, що вже визначені родовища, які будуть розроблятися, а також напрями транспортування газу. Президент РФ В.Путін дещо скоригував доповідь Р.Проді — як розробка нових родовищ, так і створення шляхів для їх транспортування будуть здійснюватися на комерційній основі; стосовно конкретних маршрутів транспортування, було заявлено, що існує кілька проектів, але всі вони не затверджені.

- ❖ розширення газопроводу Ямал — Європа (Білорусь — Польща — Німеччина);

- ❖ будівництво Північно-Європейського газопроводу (акваторія Балтики);

- ❖ розробка Штокманівського родовища (шельф Баренцова моря).

При цьому, якщо в частині відносно недорогих газопровідних проектів співпраця ЄС і Росії певною мірою просувається (насамперед, стосовно перемички Польща — Словаччина), то масштабні газопровідні проекти та проект розробки Штокманівського родовища тривалий час перебувають на стадії обговорення.

Обмеження та альтернативи. Перехід співробітництва ЄС-Росія до етапу виконання спільних видобувних і крупних газопровідних проектів стримується рядом економічних чинників, що спонукає обох партнерів до пошуку альтернатив: ЄС — нових джерел постачання газу, Росію — нових ринків збуту.

Європейський Союз не визнає Росію країною з ринковою економікою; його не влаштовує несприятливий інвестиційний клімат у Росії та низькі темпи реформування її енергетичного сектору. В результаті, ЄС не має наміру в найближчій перспективі

³³ Див.: Славинская Л. Сам ли Господь Бог заложил монополию “Газпрома”. — Нефтегазовая вертикаль, 2001, №10, с.47.

³⁴ До кожної групи увійшли 11-14 експертів, призначених властями РФ та ЄС.

вкладати кошти в будівництво газопроводів на російській території та фінансувати розробку російських газових родовищ. Крім того, законодавство ЄС обмежує фінансування з боку кредитних інститутів Євросоюзу країн-нечленів ЄС.

Можливою альтернативою збільшенню поставок газу з Росії ЄС вважає налагодження його постачання з Прикаспійських країн — що відповідає і загальній установці Євросоюзу на диверсифікацію джерел надходження енергоносіїв.

Росія не погоджується з двома базовими умовами процесу лібералізації енергетичних ринків ЄС: (1) встановленою ДЕХ умовою забезпечення вільного та конкурентного доступу до транзитних газопроводів (врізка *“Позиція Росії стосовно Договору до Енергетичної Хартії”*); (2) скасуванням довгострокових контрактів на поставки газу з переходом на короткострокові та спотові. Розробка російських (гігантських за запасами, але важкодоступних) газових родовищ потребує великих витрат, а їх повернення, на думку фахівців *“Газпрому”*, може бути гарантоване винятково довгостроковими контрактами.

Позиція Росії стосовно Договору до Енергетичної Хартії

У випадку ратифікації ДЕХ, Росія має: (1) підвищити внутрішні ціни на газ і тарифи на його транспортування до рівня європейських; (2) допустити до європейського ринку газ з Туркменістану, Узбекистану та Казахстану.

Якщо врахувати, що у видобуток і транспорт газу з названих країн вкладатимуться кошти ТНК (а такі наміри існують), то вартість середньо-азійського газу буде приблизно у півтора рази меншою, ніж російського. В результаті, Росія не зможе конкурувати з цими експортерами — внаслідок значно вищої собівартості видобутку та більшої відстані транспортування російського газу. Крім того, підвищення конкуренції призведе до падіння цін на російський газ у Європі на 10-15% (зі \$100-110 до \$90 за 1000 м³) та заморожування дорогих проектів з видобутку газу в Росії³⁵.

Загалом, окремі експерти оцінюють щорічні збитки Росії від ратифікації нею ДЕХ у \$4,5-5 млрд.³⁶

Альтернативою розширенню поставок газу до ЄС є так званий *“Східний вектор російського газу”* — зміна пріоритетної орієнтації російського газового експорту з європейського ринку на ринки Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), зокрема, на ринок Китаю, що, як зазначалося вище, демонструє надвисокі темпи розвитку. В Росії слушно вважають, що китайський ринок газу за обсягами не менший ніж європейський, не менш платоспроможний і водночас — він не лібералізується³⁷. Здійснюються певні практичні кроки в напрямі *“Східного вектору”* — 17 грудня 2001р. радою директорів ВАТ *“Газпром”* затверджена *“Програма освоєння газових ресурсів Східного Сибіру і Далекого Сходу та забезпечення єдиного експортного каналу для виходу на ринки країн АТР”*.

Поза сумнівом, зазначені економічні чинники є вагомими. Водночас, на думку багатьох експертів, **найважливішою перешкодою просуванню енергодіалогу є політичні міркування**: ЄС поки що не наважується вкладати значні інвестиції у Росію внаслідок суттєвих політичних ризиків³⁸; зі свого боку, РФ під тиском гасел *“патріотів”* про намагання Заходу захопити національні багатства Росії не вважає за можливе широко допускати західні компанії до російських ресурсів³⁹.

Що стосується наведених альтернатив, то як у ЄС, так і в Росії зараз немає достатніх ресурсів для фінансування: у ЄС — розробки родовищ Прикаспійських країн та будівництва газопроводу в обхід російської території; у Росії — будівництва газопроводів у напрямку АТР.

Співробітництво в енергетичній сфері неможливо вилучити із загального контексту відносин ЄС-Росія. Реальний прорив в енергодіалозі між Євросоюзом і Росією станеться лише тоді, коли між партнерами розпочнеться повноцінна взаємодія у всіх сферах як політики, так і економіки. Водночас, враховуючи відчутний ступінь взаємозалежності ЄС і Росії в газовій сфері та відсутність у найближчій перспективі достатніх коштів для виконання проектів кардинального перерозподілу експортно-імпортних газових потоків, є підстави очікувати досягнення партнерами певних компромісів і зосередження зусиль на проектах, пов'язаних з нарощуванням поставок російського газу до ЄС.

1.4 СПІВРОБІТНИЦТВО ЄС У ГАЗОВІЙ СФЕРІ З УКРАЇНОЮ

ЄС у цілому зацікавлений в інтеграції України до європейського економічного простору, про що свідчать, зокрема, підписання Угоди про партнерство та співробітництво між ЄС та Україною (УПС) та ухвалення Спільної стратегії ЄС щодо України⁴⁰.

Водночас, у сфері транзиту газу співробітництво ЄС з Україною до 2001р. мало досить обмежений характер. Це зумовлювалося, перш за все, загальною установкою енергетичної стратегії ЄС на пріоритет підтримки виробників, порівняно з транзитерами, та диверсифікацію шляхів енергопостачання — що означає об'єктивну зацікавленість Євросоюзу в усуненні будь-якої монополії на транзит, у т.ч. української. Про послідовне дотримання ЄС такої установки свідчить, наприклад, та обставина, що з Україною не проводилися консультації з питань будівництва газопроводів для транзиту російського газу до Євросоюзу в обхід її території.

На рівень співробітництва негативно впливав певний підрив міжнародної довіри до України як партнера в газотранспортній сфері, зумовлений колишньою практикою несанкціонованого відбору

³⁵ Див.: Седов М. Надуманные опасения. Британские эксперты не разделяют апокалиптических прогнозов “Газпрома” относительно либерализации европейского рынка газа. — <http://www.rusenergy.com/markets/a01022002.htm>.

³⁶ Див.: Язев В. Дешевый газ нас развратил. — http://www.intertek.ru/main_popup.php?ID=396280.

³⁷ Так, заступник міністра закордонних справ РФ, спеціальний представник Президента РФ з питань Каспію В.Калюжний оприлюднив наступні міркування: “В Китаї у 2020р. дефіцит енергоресурсів складе 200 млрд. т умовного палива. Навіщо ж ми, замість того, щоб заповнити такий перспективний ринок, будемо “трамбувати” Європу, створюючи цінові проблеми?”. — Див.: <http://www.rusenergy.com/interview/a18022002.htm>.

³⁸ У вересні 2001р. західні ЗМІ опублікували повідомлення про розсекречену доповідь ЦРУ за 1986р. Доповідь містить обґрунтування небезпеки участі західних компаній (технологій, капіталів) у розробці гігантських запасів нафти та газу континентального шельфу Баренцева моря. Така участь могла б суттєво (на десятки мільярдів доларів) зменшити бюджет СРСР.

³⁹ Наприклад, у грудні 1992р. Президент РФ Б.Єльцин своїм указом заборонив роботу на Штокманівському родовищі Міжнародного консорціуму *“Арктическая звезда”* з оператором проекту американською компанією *“Сопоса”*.

⁴⁰ УПС набула чинності 1 березня 1998р.; Спільна стратегія ЄС щодо України ухвалена 10 грудня 1999р.

Україною транзитного газу, несвоєчасними розрахунками за спожитий російський газ⁴¹, непрозорістю управління та проблемним технічним станом української газотранспортної системи⁴².

В результаті, зацікавленість ЄС у конкретній співпраці з Україною у сфері транзиту газу була досить невисокою. Реальне співробітництво обмежувалося відносно незначною фінансовою підтримкою окремих, розрізнених проектів. Винятком можна назвати лише програму *INOGATE*⁴³, у рамках якої здійснювалися (і здійснюються) досить вагомі проекти, спрямовані на модернізацію української ГТС

Проекти в рамках програми *INOGATE*

- ❖ Будівництво газомірювальних станцій (ГВС); у жовтні 2001р. введено в дію ГВС “Гребеники” в Одеській області, яка є демонстраційним проектом; за зразком “Гребеників” планується модернізувати всі вісім прикордонних ГВС.
- ❖ Оснащення Метрологічного центру в м.Боярка Київської області. Мета: забезпечення калібрування та обслуговування робочих еталонів з перевірки засобів вимірювання параметрів газу на території України⁴⁴.
- ❖ Міжнародний техніко-економічний аудит ГТС України. Мета: визначення конкретних шляхів інтеграції ГТС до європейських систем транспортування газу (розпочатий у лютому 2002р.).

Енергодіалог ЄС-Україна

Вересень 2001р. — Ялтинський самміт Україна-ЄС: прийняте рішення про створення спільної Робочої групи з питань напрямів реформування газотранспортної системи України і тим самим **започатковано програму розширеного співробітництва ЄС-Україна в газовій сфері**. Мета діяльності Робочої групи — незалежна експертиза стану, напрямів і перспектив реформування системи управління українською транзитною мережею та її експлуатації; розробка прийнятних моделей реформування. Експертиза фінансується в рамках програми *INOGATE*.

Листопад 2001р. — зустріч Україна-Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ (Нью-Йорк): обговорено стан співробітництва в енергетичній сфері в контексті проблемних питань, пов'язаних з виконанням УПС; наголошено на необхідності послідовного втілення домовленостей, досягнутих на Ялтинському самміті.

Січень 2002р. — перше засідання підкомітету Україна-ЄС з питань енергетики (Київ). Розглядалися питання: енергетичної стратегії України та ЄС; гармонізації законодавства у сфері енергетики; транзиту енергоресурсів територією України.

Лютий 2002р. — перше засідання Робочої групи з питань напрямів реформування газотранспортної системи України. Заплановано до кінця першого півріччя 2002р. провести дослідження (технічні, фінансові, економічні, юридичні), необхідні для розробки моделей реформування ГТС України.

До Робочої групи входять 10 експертів: шість — від України; чотири — від ЄС (по одному експерту з Франції, Італії, Німеччини та Греції).

Наступне засідання Робочої групи відбудеться у квітні 2002р.

Березень 2002р. — V засідання Ради Україна-ЄС: висловлене задоволення динамікою енергодіалогу; підкреслено, що **використання транзитного потенціалу України у забезпеченні ЄС енергоносіями є спільним пріоритетом**.

та її більш тісну інтеграцію до європейських систем транспортування газу (врізка “*Проекти в рамках програми INOGATE*”).

Ситуація почала змінюватися з виробленням нової енергетичної стратегії ЄС та визначенням переліку проектів Євросоюзу у газовій сфері. Внесення до переліку проектів з розширення потужності української газотранспортної системи продемонструвало наміри Євросоюзу розширити в перспективі український напрямок транспортування російського газу до ЄС і відповідно — активізувати співробітництво з Україною.

Реальність зазначених намірів підтвердило започаткування на IV засіданні Ради Україна-ЄС⁴⁵ енергодіалогу Євросоюзу з Україною (врізка “*Енергодіалог “ЄС-Україна”*”).

На V засіданні Ради Україна-ЄС у березні 2002р. було підкреслено, що **використання транзитного потенціалу України у забезпеченні ЄС енергоносіями є спільним пріоритетом**.

Протягом 1991-2000рр. співробітництво ЄС з Україною у сфері транзиту газу мало обмежений характер, зумовлений, зокрема, зацікавленістю Євросоюзу в усуненні української монополії на транзит російського газу вже в середньостроковій перспективі. Проте, зараз ситуація кардинально змінюється: присутність України в планах Євросоюзу в газовій сфері та динамічне розгортання енергодіалогу дають підстави сподіватися на позитивну перспективу співробітництва.

ВИСНОВКИ

Розвиток світового енергетичного ринку характеризується стійкими тенденціями випереджаючого росту споживання газу та підвищенням його частки в загальному споживанні енергоресурсів. Це свідчить про перспективу динамічного зростання газового сектору світового енергетичного ринку.

Очікується збільшення імпортно-експортних газових потоків між ЄС — імпортером газу, і Росією — найкрупнішим світовим постачальником газу та власником найбільшої частки його запасів на Євразійському континенті.

Енергетична стратегія ЄС передбачає диверсифікацію шляхів транспортування газу, що відповідає інтересам Росії, але може мати негативні наслідки для України як транзитера, що транспортує до Європи винятково російський газ. За рахунок перерозподілу експортних газових потоків на нові газопроводи Україна може втратити певні обсяги транзиту.

⁴¹ Ці явища дійсно мали місце кілька років тому, проте транзит газу до Європи стабільно виконувався. На цей час практика несанкціонованого відбору газу припинена, а заборгованість перед ВАТ “Газпром” реструктуризована.

⁴² За окремими експертними оцінками, дефіцит капіталовкладень лише в систему транзиту коливається в межах \$0,5-2,0 млрд. Водночас, останніми дослідженнями доведено, що переважна більшість транзитних газопроводів мають задовільний стан. Див.: Рудник А. Транзитні можливості газотранспортної системи України. — Нефть і газ, 2001, №8, с.12-14.

⁴³ *INOGATE* (Interstate Oil and Gas Transport to Europe — міждержавне транспортування нафти і газу до Європи). Будівництво газомірювальних станцій тривало понад шість років внаслідок браку фінансування. Після надання ЄС Україні технічної допомоги у €3,2 млн. вдалося завершити проект (українська сторона витратила майже €5 млн.).

⁴⁴ Спорудження Центру здійснювалося за підтримки Національного інституту еталонів Королівства Нідерландів.

⁴⁵ Рада з питань співробітництва між Україною та ЄС. Засідання відбулося 21червня 2001р. в Люксембурзі.

Віталій ГАЙДУК,
міністр палива та
енергетики України

Яких найбільших змін у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи можна очікувати в перспективі? Яку роль у ньому відіграватимуть експортери газу і його транзитери?

ТОЧКА ЗОРУ

Питання забезпечення європейських країн природним газом потрібно розглядати в комплексі зі світовими тенденціями щодо розвідки та освоєння нових родовищ вуглеводнів, проблемами експлуатації вже існуючих газовидобувних комплексів і динаміки попиту на природний газ, як у країнах, що його імпортують так і в країнах, які традиційно здійснюють експорт природного газу. Якщо головною енергетичною домінантою у минулому була нафта, то в майбутньому частка природного газу в загальному обсязі споживання енергоресурсів буде неухильно зростати і, за оцінками спеціалістів, після 2020р. в більшості розвинених країн становитиме близько 40-50%.

Росія в найближчій перспективі буде одним з основних постачальників газу, як до України так і до країн ЄС. З урахуванням зменшення запасів природного газу та погіршення умов його видобування, європейським країнам вкрай необхідно мати інші диверсифікаційні джерела та маршрути постачання газу.

Такими джерелами можуть бути Туркменістан, Узбекистан і країни Близького Сходу.

Найбільш привабливим регіоном диверсифікаційного джерела газу для України, як і для країн Європи, є Прикаспійський регіон, включаючи Іран, експортний потенціал якого використовується зараз у невеликих обсягах, а експортні можливості Туркменістану та Узбекистану обмежені тим, що вони мають єдиний транспортний вихід до Європи через територію Росії, яка, природно, не зацікавлена допустити на європейський ринок конкурентів.

До того ж, газотранспортна система транспортування середньоазійського газу до України та Європи, що була збудована за часів СРСР і більшою частиною проходить територією Росії, потребує великих капіталовкладень у реконструкцію, яких ні в Туркменістані, ні в Узбекистані немає. З цієї причини експортний потенціал цих країн використовується не більш, ніж на 50%, і природно, що ці країни шукають нових шляхів експорту своїх енергоносіїв.

Ситуація складається таким чином, що, за прогнозами спеціалістів, сталий дефіцит газу в Європі в 2010р., принаймні, буде складати 150-200 млрд. м³, з урахуванням тенденцій до закриття атомних електростанцій. Традиційні постачальники газу до Європи — Росія, Норвегія, Нідерланди, Алжир — не зможуть перекрити його дефіциту. Крім того, намагання БАТ “Газпром” збільшити постачання газу до Європи (в т.ч. за рахунок зменшення поставок до країн СНД, включаючи Україну) викликає занепокоєння у споживачів цих країн, оскільки може призвести до неприпустимого рівня енергетичної залежності від Росії.

Саме Середня Азія та Близький Схід, на перспективу, можуть бути достатньо привабливими диверсифікаційними джерелами природного газу для Європи та України.

Таким чином, саме за сукупністю інтересів експортерів природного газу Середньої Азії і Близького Сходу та інтересів імпортерів газу до Європи, Україна повинна будувати довгострокову диверсифікаційну політику. До того ж, слід зауважити, що з економічної точки зору, транспортування газу з Середньої Азії і Близького Сходу до України та Європи є виграним, порівняно з російським, з огляду на коротшу відстань до споживача та меншу собівартість видобутку цього виду палива.

Існує багато варіантів транспортування природного газу до України та Європи, серед яких потрібно, на мій погляд, відрізнити один з найефективніших — новий газопровід може бути збудований від газового родовища Карнедті в Західному Туркменістані в напрямку Каспійського моря — Баку, далі через територію Азербайджану та Грузії до м.Поти, через Чорне море до Феодосії, через Україну до Європи.

Цей варіант досить вигідний, оскільки передбачає коротку відстань від безпосередніх споживачів газу та, зумовлену цим, конкурентну тарифну ставку. Він відповідає інтересам України, адже газ у цьому випадку проходитиме значну частину відстані існуючою системою українських газопроводів.

Вказаний варіант розрахований, в першу чергу, на імпорт газу з Середньої Азії, в перспективі — приєднання до цієї магістральної системи внутрішньої газотранспортної системи Ірану, що забезпечить вихід ресурсу цієї країни на споживчі ринки Європи. Основним недоліком є складність і велика вартість будівництва трубопроводу по дну Чорного моря.

Олександр ГУДИМА,
народний депутат
України, голова
Комітету Верховної
Ради України з питань
паливно-енергетичного
комплексу, ядерної
політики та ядерної
безпеки

Яких найбільших змін у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи можна очікувати в перспективі? Яку роль у ньому відіграватимуть експортери газу і його транзитери?

ТОЧКА ЗОРУ

Зважаючи на динаміку балансів газових потреб європейських країн та можливостей їх покриття, середньострокова перспектива газозабезпечення Європи буде супроводжуватися зміцненням ролі Росії на традиційному для неї ринку. В довгостроковій перспективі очікується вихід на міжнародний ринок природного газу країн Перської затоки та Прикаспійського регіону (Азербайджану, Казахстану, Туркменістану, Узбекистану та Ірану), що суттєво вплине на перерозподіл структури європейського газозабезпечення.

Це зумовлено об'єктивними факторами і базується на гігантських запасах природного газу в країнах Азії та Близького Сходу, де зосереджено майже 35% усіх розвіданих і підтверджених світових запасів. Ці запаси на 10% переважають запаси найзначнішого світового експортера — Росії. І майже половина їх припадає на Іран.

Що стосується ролі країн-транзитерів на європейському ринку газу, то слід відзначити, що найбільший геоелекономічний потенціал тут має Україна. Але, на жаль, останнім часом має місце тенденція ігнорування її ролі через кон'юнктурно-політичні міркування. Щоб попередити негативний вплив цього фактору, формувати антимонопольну політику в цій сфері, Україні доцільно було б виступити засновником міжнародного Союзу транзитерів енергоресурсів. Крім того, Україна нарешті повинна мати власну стратегію того, як позиювати себе та самостійно виступати в глобальній економіці в ролі не лише імпортера і транзитера енергоресурсів (у цьому випадку — газу), а й безпосереднього розробника та експортера. Це також стосується зволання до вирішення долі газотранспортної системи (ГТС) України. Радикальним шляхом зближення позицій у газовій сфері має бути приватизація існуючої ГТС, що повинна стати важливою часткою транс-євразійської системи з ефективною формою власності.

Ігор КАРП,
директор Інституту
газу Національної
Академії наук України,
академік НАН України

Яких найбільших змін у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи можна очікувати в перспективі? Яку роль у ньому відіграватимуть експортери газу і його транзитери?

ТОЧКА ЗОРУ

Споживання газу країнами ЄС і Європи в цілому в найближчому майбутньому зростатиме. За окремими даними, до 2020р. воно досягне 520-550 млрд. м³. Це зумовлюється зростаючими екологічними вимогами та впровадженням нових енергетичних технологій, що ґрунтуються на використанні газу. До таких технологій належать виробництво електроенергії у парогазових установках, децентралізоване виробництво електричної та теплової енергії у когенераційних установках з використанням мікротурбін, газових двигунів внутрішнього згоряння та паливних елементів, а також широке використання природного газу як моторного палива на транспортних засобах. Що стосується останнього, то Європейська Комісія виступила з ініціативою заміщення до 2020р. 20% бензину та дизельного пального альтернативними видами палива. Половину цієї кількості становитиме природний газ. Відповідно до цього передбачається перевести на газ в Європі 23 млн. транспортних засобів, на що буде використовуватися 47 млрд. м³ газу щорічно. Вважаю, що в середньостроковій перспективі (3-5 і більше років) у постачанні газу до європейських країн мало що зміниться, тобто основним експортером газу залишиться Росія, незважаючи на те, що основні її родовища в Західному Сибіру (з яких газ надходить як на внутрішні потреби, так і на експорт) увійшли до фази зниження видобутку. У випадку нестачі газу для виконання своїх довгострокових зобов'язань перед імпортерами Росія закуповуватиме його в країнах Середньої Азії, тобто все одно її роль буде ключовою.

У довгостроковій перспективі провідну роль як країна-експортер відіграватиме Іран. Водночас, як Росії, так і Україні необхідно враховувати прагнення Ірану експортувати свій газ на Схід (Пакистан, Індія) та до Західної Європи через Туреччину. Головним чинником у цій справі є час — хто першим вийде на ринок іранського газу. Бажано, щоб першою була Росія, у чому зацікавлена також і Україна, що безпосередньо пов'язана з російською газотранспортною системою (ГТС). У довгостроковій перспективі до джерел постачання газу будуть залучені родовища Ямалу. Вартість освоєння цих родовищ з підключенням їх до існуючої ГТС Росії та будівництва потужних газопроводів з Ірану до Європи є величинами одного порядку, тому і в довгостроковій перспективі Росію слід розглядати як значного експортера газу поряд з Іраном.

Україна як транзитер газу збереже свою роль на багато років за умови врахування інтересів Росії у функціонуванні своєї ГТС. На мою думку, вже давно потрібно було створити транснаціональну газотранспортну компанію за участю України, Росії та третьої сторони - стратегічного інвестора, наприклад, консорціуму країн-імпортерів.

Ольга ЖУКОВСЬКА,
виконавчий директор
представництва
компанії Gaz de France
в Україні

Яких найбільших змін у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи можна очікувати в перспективі? Яку роль у ньому відіграватимуть експортери газу і його транзитери?

ТОЧКА ЗОРУ

У найближче десятиріччя очікується **значне зростання споживання газу** в цьому регіоні. Це зумовлено, насамперед, очікуваним скороченням виробництва електроенергії на основі ядерного палива, а також тенденцією до заміщення мазуту, як одного з видів палива, природним газом. Така загальна тенденція, що має в цілому промисловий характер, буде супроводжуватися **реорганізацією усієї газової промисловості** регіону у зв'язку із впровадженням Європейської Директиви. Ці фактори, безумовно, призведуть до істотних **змін у стратегії газопостачання** європейських газових компаній, що постійно прагнуть забезпечити надійність і безперервність газопостачання. Зокрема, вже найближчим часом може суттєво змінитися співвідношення між довгостроковими договірними поставками та угодами типу “spot”.

Усе це наводить на думку про те, що в середньостроковій перспективі ЄС та європейські газові компанії очікують **період адаптації** до нових умов ринку та газопостачання.

Щодо ролі Росії, центральноазійських країн та Ірану як постачальників газу до ЄС, та країн-транзитерів, то в довгостроковій перспективі їх роль може зміцнюватися, — але за обов'язкової умови надання реальних серйозних гарантій стабільності поставок і зваженої політики цін, що базуватиметься на довгострокових відносинах між споживачем і постачальником.

Лесь ПАСТОВЕЦЬКИЙ,
директор
представництва
компанії Shell Central
Europe Company Ltd.
в Україні

Яких найбільших змін у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи можна очікувати в перспективі? Яку роль у ньому відіграватимуть експортери газу і його транзитери?

ТОЧКА ЗОРУ

Зараз у Західній Європі близько 21% споживання первинних енергоресурсів припадає на газ, і, скоріш за все, цей показник зростатиме завдяки екологічним та економічним перевагам цього виду палива. За існуючими прогнозами, частка газу у 2020р. може сягнути 30%, хоча реальний показник залежатиме від темпів економічного зростання, відносних цін на енергоносії та розвитку технологій в інших галузях енергетики. У той же час очікується, що власне виробництво в країнах ЄС скорочуватиметься у зв'язку з виснаженням покладів газу у Північному морі; отже, зростання попиту доведеться задовольняти за рахунок імпорту. БАТ “Газпром” уже постачає до Західної Європи 25% усього газу, і, враховуючи його чималі запаси, значна, якщо не переважна частка нових поставок газу, як очікується, надходитиме саме звідти. Проте, варто зазначити, що у БАТ “Газпром” в Європі є серйозні конкуренти. Норвегія, Нідерланди та Алжир — важливі постачальники, які за потреби з часом можуть суттєво збільшити свої поставки. Отже, у разі проблем з постачанням до ЄС російського газу, Союз має альтернативних постачальників і може використовувати альтернативні види палива, але реалізація обох цих варіантів потребуватиме часу. Я вважаю, що Росія намагатиметься утримувати частку свого газу на європейському ринку на рівні 25% протягом наступних 20 років. Я також вважаю, що Європа не допустить збільшення залежності від одного джерела постачання.

Загалом, значних змін у наступні 20 років я не чекаю.

У наступні 3-5 років на експортному ринку домінуватиме Росія. Значні експортні поставки з інших країн маловірогідні, хіба що в незначних обсягах — з Азербайджану та Ірану до Туреччини.

У наступні 15-20 років Росія і надалі домінуватиме на експортному ринку. Також імовірно є певне збільшення поставок з Азербайджану до Туреччини та, можливо, з Ірану до Греції через Туреччину, але багато залежатиме від політичної ситуації.

За умови модернізації своїх трубопроводів, у наступні 2-3 роки Україна збереже своє нинішнє становище. На мою думку, збільшення попиту в Європі задовольнятиметься за рахунок введення в експлуатацію додаткових компресорів на першій нитці Ямальського газопроводу та за рахунок будівництва нового газопроводу, можливо, з Виборга поблизу Санкт-Петербурга через Балтійське море до німецького узбережжя. Обсяги, що йтимуть через Україну, загалом не зміняться, за умови модернізації існуючих трубопроводів. Я гадаю, що ні Росія, ні ЄС не зацікавлені у збільшенні залежності від одного маршруту постачання газу, а саме українського. Якщо Україна модернізує свої трубопроводи, то, на мою думку, вона зможе утримати обсяги транзиту на нинішньому рівні. Якщо вона цього не зробить, то будуть побудовані альтернативні газопроводи, що ominатимуть Україну.

Туреччина може у невеликих обсягах здійснювати транзитні поставки газу з Ірану до Європи, але, як уже зазначалося, стосунки Ірану з Європою надто залежать від політичних чинників.

2. “ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ: ПОЗИЦІЇ, ІНТЕРЕСИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОСІЇ

У перспективі попит на російський газ з боку ЄС зростатиме. При цьому, як ЄС, так і Росія зацікавлені в диверсифікації шляхів транспортування газу — як з суто економічних міркувань, так і з огляду на вимоги безпеки газопостачання.

Відповідно, перед Росією постають проблеми нарощування видобутку, забезпечення приросту запасів газу, розширення пропускної спроможності експортної газотранспортної мережі та будівництва нових газопроводів — у т.ч. поза межами України.

Україна забезпечує зараз транзит понад 90% російського газового експорту до Європи; українська газотранспортна система завантажена винятково російським газом; ймовірність залучення до неї експортних потоків з інших джерел у найближчій перспективі є невисокою.

У цій ситуації інтереси України як транзитера не постраждають лише за тієї умови, що завантаження нових експортних газопроводів буде забезпечуватися за рахунок розробки нових російських газових родовищ.

У цьому розділі на основі базових показників газової промисловості Росії, проектів освоєння нових родовищ і будівництва газопроводів аналізуються основні проблеми та перспективи нарощування в РФ видобутку газу, забезпечення зростаючих обсягів його експорту та транспортування до споживачів. Детально аналізуються проекти, що торкаються інтересів України. Розглядаються перспективи розвитку співробітництва Росії з ЄС та Україною.

2.1 ГАЗОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ РОСІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ І ПРОБЛЕМИ НАРОЩУВАННЯ ЕКСПОРТУ

Газова промисловість Росії характеризується високою експортною спроможністю, що зумовлена наявністю крупних родовищ газу, розвинутою інфраструктурою видобутку та транспорту газу, висококваліфікованим кадровим корпусом.

Головним виробником, транспортером і єдиним експортером російського газу за межі СНД є ВАТ “Газпром” (врізка “Всеросійське акціонерне товариство “Газпром”).

Базові показники газової промисловості

Запаси. Як зазначалося вище, Росії належить третина доведених світових запасів газу обсягом 49 трлн. м³; прогнозні ресурси оцінюються експертами у 230–240 трлн. м³; майже 80% обсягу запасів зосереджено в Західному Сибіру. Найбільш перспективними для розробки є родовища Ямалу та шельфи Баренцова та Карського морів, де виявлено 60 нафтогазоносних структур і відкрито 12 родовищ (у т.ч. одне з найкрупніших у світі — Штокманівське)⁴⁶.

Видобуток. За попередніми оцінками, у 2001р. сумарний видобуток газу в Росії складав 581,4 млрд. м³; при цьому, 88% видобутку забезпечені ВАТ “Газпром”. Як видно з таблиці “Видобуток природного

Всеросійське акціонерне товариство “Газпром”⁴⁷

“Газпром” — це майже 90% видобутку російського газу; 25% податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів; 10% валютних надходжень до РФ від експорту; 6% ВВП; 8% загального рівня промислового виробництва. У 2001р. “Газпром” експортував газу на загальну суму \$14,5 млрд.

Значною мірою за рахунок ВАТ “Газпром” Росія планує погасити зовнішні борги (понад \$150 млрд. Разом із зобов’язаннями колишнього СРСР) та заборгованість із соціальних виплат. Дистанціювання Росії від МВФ головним чином зумовлене саме її небажанням розподілити “Газпром” на видобувну, транспортувальну та збутову компанії.

Виробничі потужності ВАТ “Газпром”: 9727 нафтових і газових свердловин; 154 установки підготовки газу; шість заводів з переробки газу, газового конденсату й нафти; єдина система газотранспорту: 149 тис. км магістральних газопроводів і відводів; 253 компресорні станції (689 цехів) загальною встановленою потужністю 42,6 млн. кВт; 22 об’єкти підземного зберігання газу, 3583 газорозподільчі станції.

газу в Росії”⁴⁸ (див. наступну сторінку), протягом останніх трьох років Росія зменшувала видобуток газу. Падіння є відносно незначним, але свідчить про стійку негативну тенденцію, викликану виснаженням базових родовищ. Це підтверджує та обставина, що видобуток знижує ВАТ “Газпром”, якому належать ліцензії на видобуток на переважній більшості російських базових родовищ. Натомість, незалежні виробники, що ведуть розробки на нових, невідпрацьованих родовищах, збільшують видобуток. Частка незалежних виробників складає 12% загального

⁴⁶ Див.: <http://www.gazprom.ru/rus/product/razvedka.php#sbaze>.

⁴⁷ Славинская Л. Сам ли Господь Бог заложил монополию “Газпрома”. — Нефтегазовая вертикаль, 2001, №10, с.439.

⁴⁸ Джерело: Энергобизнес, 2002, №6, с.29.

Видобуток природного газу в Росії,
млрд. м³

	Факт					Оцінка	
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
“Газпром”	564,7	533,8	553,7	545,6	523,4	511,8	520,0
Незалежні виробники	41,3	35,5	35,9	44,1	60,8	69,6	80
Всього в Росії	606,0	569,3	589,6	589,7	584,2	581,4	600

Видобуток природного газу в Росії у 2001р., млн. м³

Нафтові компанії	
“ЛУКОЙЛ”	3721,4
“ЮКОС”	1707,3
“Сибнефть”	1639,4
“Сургутнефтегаз”	11102,5
“СИДАНКО”	714,5
“Татнефть”	752,6
“Тюменская НК”	4692,2
“Башнефть”	374,2
“Роснефть”	6130,8
“Славнефть”	1389,3
Нафтові компанії, всього	32224,3
“Газпром”	511893,2
Інші виробники	36974,5
Оператори Угод з розподілу продукції	298,9
Всього в Росії	581390,9

газотранспортної системи, ще 15 млрд. руб. надійде на її модернізацію; підземні сховища газу отримають на розширення 2,9 млрд. руб.⁵⁰

Експортний потенціал газової промисловості

Російська єдина система газотранспорту (ЄСГ) — унікальна інфраструктура транспортування газу на наддалекі відстані; проходить через 69 регіонів РФ; завдяки існуванню паралельних газопроводів (лупінгів), наявності перемилок і міжсистемних газопроводів дозволяє згладжувати сезонні нерівномірності поставок газу, різні збої та аварії; роботу ЄСГ забезпечують майже 200 тис. осіб обслуговуючого та управлінського персоналу; на утримання ЄСГ витрачається \$1,0-1,5 млрд. на рік.⁵⁰

Динаміка експорту. Обсяги експорту газу до європейських країн і Туреччини коливаються в межах 115-130 млрд. м³ на рік; нестійкий характер динаміки експорту зумовлений як законтрактованими обсягами газу, так і сезонними коливаннями температури (діаграма “Поставки російського природного газу до Європи та Туреччини”⁴⁹). У 2001р. Росія експортувала до Європи та Туреччини 126,9 млрд. м³ газу, що на 3,4 млрд. м³ менше, ніж у 2000р.

Портфель довгострокових експортних контрактів ВАТ “Газпром” складає 2,3 трлн. м³ газу. За контрактними зобов'язаннями ВАТ “Газпром”, річні поставки газу до Європи та Туреччини мають зрости наступним чином: 2002р. — 156,5 млрд. м³; 2008р. — 170 млрд. м³; 2010р. — 195,9 млрд. м³. За оцінками експертів, у 2010р. частка експорту в газовому балансі РФ становитиме майже 40% видобутку⁵¹.

З іншого боку, як зазначалося в розділі 1, існує реальна перспектива **різкого** зростання попиту на

газ у Європі та АТР (таблиця “Попит на імпорт природного газу в зоні інтересів Росії”), що спонукає Росію до нарощування експортного потенціалу, зокрема — розвідки та розробки нових газових родовищ⁵².

Розвідка та розробка родовищ. Станом на 01.01.2001р., ВАТ “Газпром” мав 157 ліцензій на право

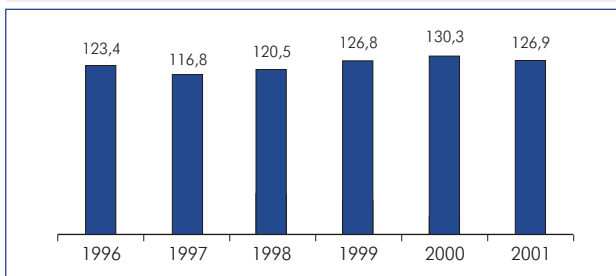
розробки вуглеводневих родовищ, в т.ч. на гігантських родовищах Бованенківське та Харасавейське (Ямал) і вже вклав у освоєння Ямалу \$1 млрд.⁵³; здійснюється розвідка та розробка родовищ вуглеводнів у Західному Сибіру, в Тімано-Печорській, Волго-Уральській, Прикаспійській нафтогазоносних провінціях, на Північному Кавказі та шельфах арктичних морів (де ВАТ “Газпром” має пошукові ліцензії на вісім площ морських шельфів, у т.ч. на Штокманівське родовище).

Перспективи видобутку. У 2002р. ВАТ “Газпром” планує видобути 520 млрд. м³ газу, у 2003р. — на 10 млрд. більше. Згідно зі своєю інвестиційною стратегією, ВАТ “Газпром”, починаючи з 2005р., має видобувати 530 млрд. м³ газу на рік; на такий самий обсяг має збільшуватися щорічно і ресурсна база⁵⁴.

У 2002р. у видобуток газу буде вкладено 48,4 млрд. руб., більшість з яких спрямовується на освоєння Заполярного газонафтоконденсатного родовища.

Водночас, в газовій промисловості Росії спостерігаються ряд негативних тенденцій, що роблять проблематичним стійке нарощування обсягів газового експорту. Їх перелік наводиться у врізці “Проблеми нарощування експортного потенціалу”.

Поставки російського природного газу до Європи та Туреччини,
млрд. м³

Попит на імпорт природного газу в зоні інтересів Росії,
млрд. м³

	1995	2000	2010	2020
	факт	оцінка	прогноз	прогноз
Країни СНД та Балтії	73,2	78-82	95-101	115-120
Країни Східної Європи	42,9	55-59	84-94	114-130
Країни Західної Європи	102,4	140-145	205-225	270-300
Японія	61,2	65-67	69-73	75-80
Китай	0,1	9-20	25-30	50-60
Південна Корея	10,2	13-15	25-35	40-55
Всього	290,0	360-388	503-558	664-745

⁴⁹ Джерело: Там само, с.30,31. (За даними Міністерства енергетики РФ).

⁵⁰ Правительство РФ. О проекте инвестиционной программы газовой отрасли на 2002г. Див.: <http://www.pravительство.gov.ru/government/minister/z122011v1/html>.

⁵¹ Див.: <http://www.rusoil.ru/news/news/date/20010605.html#601538>.

⁵² Див. посилання 4, с.48.

⁵³ Юдина Л. Новый газ даст Ямал. — Див.: http://www.intertek.ru/main_popup.php?ID=530340.

⁵⁴ Там само.

Проблеми нарощування експортного потенціалу

Дефіцит газу

Зростає частка внутрішнього споживання газу. Росії не вдається зменшити споживання газу за рахунок збільшення використання вугілля, що визначено "Енергетичною стратегією Росії на період до 2020р." Лише в 2001р. частка газу в структурі споживання палива тепловими станціями зросла, порівняно з 2000р., з 63,8% до 66,6%⁵⁵. В результаті, в Росії спостерігається збільшення дефіциту газу на внутрішньому ринку. На думку експертів, він складає зараз 22-25 млрд. м³ на рік і має тенденцію до зростання. Як видно з таблиці "Прогноз дефіциту природного газу на внутрішньому ринку Росії", вже в 2005р. дефіцит газу складе 35 млрд. м³, а до 2020р. очікується його зростання до 90 млрд. м³⁵⁶.

Прогноз дефіциту природного газу на внутрішньому ринку Росії, млрд. м³

	2005	2010	2015	2020
Пропозиція	135	120	110	110
Попит	170	180	195	200
Дефіцит	35	60	85	90

Росія частково покривала дефіцит газу його імпортом, насамперед, з Туркменистану, Узбекистану та Казахстану. Однак, вартість імпорту газу з цих країн значно зросла (з \$40-42 за 1000 м³) і його важко продати на російському ринку. Тому **існує загроза перерозподілу обсягів видобутку газу на користь внутрішнього споживання**.

Висока собівартість газу

Собівартість видобутку та транспортування газу в Росії вважається однією з найвищих у світі — внаслідок складних природних умов (райони Крайньої Півночі) та віддаленості від районів споживання (значні видатки на транспортування). Висока собівартість **знижує конкурентоспроможність російського газу на світовому ринку**.

Негативна кон'юнктура світових цін

Кон'юнктура цін на світових сировинних ринках має негативну тенденцію: оскільки наприкінці 2001р. ціни на нафту впали на 25-30%⁵⁷, то із запізненням приблизно на шість місяців ціни на газ мають зменшитися приблизно на таких же параметрах. Це **негативно вплине на фінансові надходження ВАТ "Газпром", а отже — на його інвестиційні можливості в нарощуванні обсягів видобутку**.

Виснаження родовищ, що експлуатуються

З 1995р. почалися процеси природного вибуття потужностей, пов'язані з виснаженням або повним відпрацюванням розвіданих запасів, старінням і зношенням основних фондів видобувних і переробних виробництв, а також зі знецінюванням за рахунок вибіркового відпрацювання найбільш якісної частини запасів газу, яка забезпечує отримання максимального прибутку за короткі терміни та списання з економічних причин нерентабельної її частини. Підійшли до режиму спадаючого видобутку унікальні газові родовища.

В результаті, **до 2025р. може виникнути вичерпання умовно рентабельної (50% від сумарно розвіданих запасів) частки запасів газу**⁵⁸.

Дефіцит приросту запасів газу

Існуючі рівні приросту запасів газу не забезпечують простого відтворення (одна одиниця приросту на одну одиницю видобутку); накопичений за період з 1994р. по 2000р. дефіцит приросту склав 2,3 трлн. м³. Різко скоротилися обсяги геологорозвідувальних робіт, внаслідок чого у 2000р. вперше за останні 30 років в Росії не введена в освоєння жодна нова нафтогазоносна провінція. Водночас, проект Федерального бюджету на 2002р. на цілі відновлення мінерально-сировинної бази передбачає 7,3 млрд. руб., хоча рівень фінансування, визначений Федеральною програмою "Екологія та природні ресурси" та погоджений з Урядом РФ, становив 11,3 млрд. руб.⁵⁹

Дефіцит інвестицій

На період до 2020р. газова промисловість Росії потребує \$170 млрд. інвестицій⁶⁰. Водночас, відчувається їх гостра нестача, оскільки нарощуванню інвестиційних можливостей не сприяє цінова політика в галузі та практика неплатежів за спожитий газ.

Внутрішня ціна газу в Росії не лише не стимулює розвиток газової промисловості, а навіть не покриває видатки на його видобуток, розподіл і транспортування. У 2001р. оптова ціна газу становила в середньому \$12 за 1000 м³, що зумовлювало рентабельність не вище 0,1%. Фактично, реалізація газу всередині країни не приносить прибутку, а відтак — не створює інвестиційних можливостей не лише для збільшення, а й для збереження існуючого рівня видобутку газу⁶¹.

Дисципліна платежів за спожитий газ залишається незадовільною. Хоча фактичний рівень оплати споживання газу становив у 2000р. 115%⁶² (грошовими коштами — 85%), лише 42 регіони з 89 досягли 100% рівня оплати (таблиця "Платежі за природний газ у Росії"⁶³). Продовжуються недоплати з боку окремих груп споживачів — бюджетних організацій, муніципальних теплових котелень, газорозподільчих організацій; зберігається низький рівень платежів на Північному Кавказі.

Залучення адекватних зовнішніх інвестицій до газової промисловості є проблематичним, з огляду на несприятливу інвестиційну ситуацію. Згідно з оцінкою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), існуюча система регулювання в енергетичному секторі є неефективною і політизованою, діяльність ВАТ "Газпром" — непрозорою; субсидії енергетичному сектору складають майже 5% ВВП, що заважає ефективному регулюванню та залученню інвестицій до газової промисловості Росії⁶⁴.

Платежі за природний газ у Росії, % оплати

1997		1998		1999		2000	
Всього	Грошовими коштами	Всього	Грошовими коштами	Всього	Грошовими коштами	Всього	Грошовими коштами
29,0%	12,5%	59,1%	24,3%	98,6%	37,9%	115,1%	85,0%

⁵⁵ При цьому, частка вугілля зменшилася з 30,5% до 28,3%; "Енергетична стратегія Росії на період до 2020р." передбачає збільшення частки вугілля у паливному балансі країни та доведення її до 2020р. до 34-44%. Див.: <http://www.energystrategy.ru>.

⁵⁶ Експерт, 2002, №6, с.27. Див.: <http://expert.archive.ru/expert/02/02-06/6.htm>.

⁵⁷ Ціни на природний газ пов'язані з цінами на мазут, а отже — і з нафтою.

⁵⁸ Федеральное собрание Российской Федерации. Государственная Дума. Комитет по природным ресурсам и природопользованию. Рекомендации парламентских слушаний на тему "Государственная стратегия развития и рационального использования минерально-сырьевой базы". — 14 ноября 2001г., с.2.

⁵⁹ Там само, с.4.

⁶⁰ Див.: <http://www.energystrategy.ru>.

⁶¹ "Енергетична стратегія Росії до 2020р." передбачає підвищення цін на газ у 3,0-3,5 рази для стимулювання розвитку галузі. З 15 лютого 2002р. Федеральна енергетична комісія Росії підвищила ціни на природний газ лише на 20% (це дасть ВАТ "Газпром" майже 126 млрд. руб.). Уряд РФ прийняв рішення про поетапне підвищення цін на газ: у березні ціни мали зрости ще на 20%. Це повинно дозволити ВАТ "Газпром" виконати інвестиційну програму вартістю 140,8 млрд. руб. На думку експертів ВАТ "Газпром", через 4-5 років Росія має вийти на рівень цін у \$35-40 за 1000 м³. Див.: Гайдук І., Газовий ринок: цена вопроса. — Нефтегазовая вертикаль, 2002, №3, с.39.

⁶² Перевищення 100% пояснюється поверненням боргів за минулі роки.

⁶³ Никишин В. Внутренние платежи за газ: динамика и перспективы. — Нефтегазовая вертикаль, 2002, №1, с.57.

⁶⁴ ОЕСР попередила, що в разі непровадження реформ з метою скорочення субсидій і покращання системи регулювання, Росії загрожує енергетична криза. Див.: Energy Crisis Threatens to Russia. — Financial Times, February 12, 2002, p.4.

Узагальнення зазначених тенденцій дає підстави до наступних висновків.

У газовій промисловості Росії відбувається погіршення процесів відтворення її сировинної бази. Скорочуються обсяги геологорозвідувальних робіт; почалися процеси природного вичерпання потужностей, пов'язані з виснаженням або повним відпрацюванням розвіданих запасів; існуючі рівні приросту запасів газу не забезпечують їх простого відтворення. В результаті, зменшуються обсяги виробництва газу, зростає його дефіцит на внутрішньому ринку споживання.

Дефіцит інвестицій не сприяє розвитку галузі, забезпечуючи переважно лише підтримання досягнутого рівня видобутку та транспортування газу.

Водночас, зростає потреба у нових газовидобувних і газотранспортних потужностях: у короткостроковій перспективі — для забезпечення компенсації падіння видобутку; у середньостроковій — для забезпечення збільшення видобутку з метою нарощування експорту.

2.2 ПРОЕКТИ РОСІЇ У СФЕРІ НАРОЩУВАННЯ ЕКСПОРТУ ГАЗУ ДО ЄВРОПИ

Зараз у Росії розробляються кілька варіантів концепції реформування газової галузі. Практично всі варіанти включають диверсифікацію шляхів транзиту експортного газу до Європи та Туреччини (що фактично означає реалізацію проектів обходу території України⁶⁵).

Більшість з базових газотранспортних проектів передбачають одночасне нарощування видобутку газу, зокрема — освоєння нових газових родовищ.

До базових проектів, що перебувають зараз на різних стадіях виконання або розробки, належать: (1) будівництво системи газопроводів Ямал — Європа з одночасним нарощуванням видобутку газу (розробкою родовищ) на півострові Ямал; (2) газопровід-система на перемичці Польща — Словаччина (фактично, елемент проекту Ямал — Європа); (3) транскорноморський газопровід “Блакитний потік” для постачання газу до Туреччини; (4) Північно-Європейський газопровід; (5) також Росія може приєднатися до проекту “Нордична газопровідна система” або поєднати його з проектом (4). Загальні дані про проекти наведені на вірсі “Проекти “Газпрому” в зоні інтересів України” (с.22-23).

Два з названих проектів — Північно-Європейський газопровід та “Нордична газопровідна система” практично не торкаються інтересів України як транзитера російського газу⁶⁶. Інші — за несприятливих

обставин можуть мати негативний вплив на обсяги транзиту територією України.

(1) Ямал — Європа

Проект є найбільш опрацьованим та економічно доцільним для задоволення зростаючих потреб Європи у газі. Проект охоплює як видобувну частину (розробку родовищ на півострові Ямал), так і газотранспортну — будівництво дониткового газопроводу потужністю 30 млрд. м³ на рік кожна. Відповідно, будівництво передбачало дві черги виконання, **перша черга** — будівництво першої нитки газопроводу, перебуває на стадії виконання: у вересні 1999р. завершено спорудження білорусько-польської ділянки газопроводу (потужністю 20 млрд. м³ на рік; проектна потужність — 30 млрд. м³ на рік, як очікується, буде досягнута в 2005р.).

Водночас, існує ряд факторів, що стримують виконання проекту у повному обсязі **протягом короткострокової перспективи**: висока вартість освоєння родовищ та транспортування роблять проект постачання ямалського газу до Європи відносно низькорентабельним⁶⁷; розробка ямалських родовищ не розпочата з огляду на високу вартість і брак коштів; Польща та Німеччина зараз не потребують значних додаткових обсягів газу, внаслідок чого затримується завершення навіть першої черги газопроводу Ямал — Європа.

Значна затримка із введенням в розробку ямалських газових родовищ призводить до переорієнтації газотранспортної частини проекту Ямал — Європа на газ із родовищ, що експлуатуються.

⁶⁵ З початку 2002р. Росія не протранспортувала жодної тонни нафти по ділянці Лисичанськ — Тіхорецьк українських Придніпровських магістральних нафтопроводів, які є дочірнім підприємством ВАТ “Укртранснафта”. Російська АК “Транснефть” взагалі не підписувала контрактів на транспортування нафти з “Укртранснафтою” по цій ділянці. Це є наслідком будівництва обхідного нафтопроводу Суходольна — Родіонівська, введенного в дію на повну потужність у грудні 2001р.

⁶⁶ Будівництво різних варіантів Північно-Європейського газопроводу з освоєнням Штокманівського родовища, фактично, не торкаються України, оскільки: **по-перше**, не зменшаться обсяги транзиту російського газу через Україну (буде використовуватися газ нового північного родовища Росії); **по-друге**, він матиме регіональне значення — внаслідок високої собівартості видобутку і транспортування газу Штокманівського родовища, а також тривалого часу виконання проекту.

⁶⁷ Значна протяжність системи газопроводів Ямал — Європа призводить до того, що до вартості видобутку газу необхідно буде додати ще близько 60% — вартість транспортування.

(2) Газопровід-системна перемикач Польща – Словаччина

З огляду на відсутність коштів і досить високу вартість видобутку газу на Ямалі, проект Ямал – Європа трансформувався в проект будівництва газопроводу-системної перемикач Польща – Словаччина для перекидання газу, що вже видобувається в Ямало-Ненецькому АО, (а не на власне півострові Ямал), з українських газопроводів на білорусько-польські. Газопровід-перемикач з невідомих причин також отримав назву Ямал – Європа, хоча, як відзначалося вище, видобуток ямальського газу не ведеться.

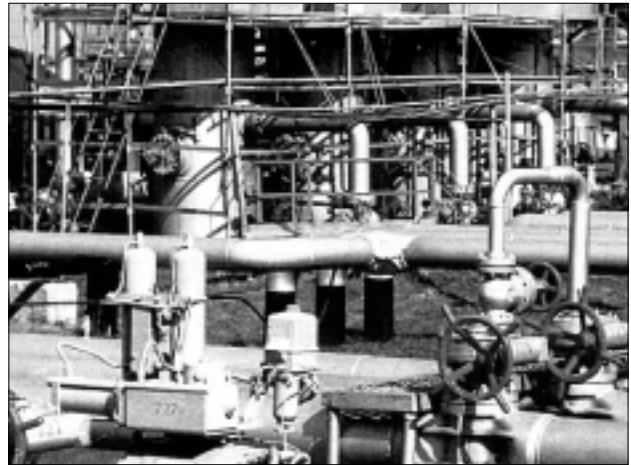
Передбачені проектом конфігурація і потужність газопроводу-перемикач відповідають параметрам газопроводу Ямал – Європа: дві нитки потужністю по 30 млрд. м³ на рік кожна. Як прогнозується, введення на повну потужність газопроводу-перемикач може статися у 2003-2007рр. (перша нитка – до 2004р.; друга – до 2007р.).

Проект будівництва газопроводу-системної перемикач лобіює ВАТ “Газпром”, за підтримки ЄС та європейських нафтогазових ТНК. Учасниками проекту був підписаний Меморандум про розуміння та створений Консорціум з будівництва газопроводу⁶⁸. За окремими повідомленнями, основну частку фінансування проекту взяли на себе імпортери російського газу⁶⁹.

Євросоюз, підтримуючи проект, можливо, враховував, що участь ВАТ “Газпром” спонукає його до якнайскорішої добудови першої і будівництва другої нитки газопроводу Ямал – Європа та зв’яже його фінансові й матеріальні ресурси, що призведе до затримки виконання східних газопровідних проектів, насамперед, до Китаю.

Виконання проекту не форсується. У лютому 2002р. окремими російськими ЗМІ була поширена інформація про те, що ВАТ “Газпром” прийняв рішення не будувати газопровід-перемикач, але, за повідомленнями з джерел *Ruhrigas*, підготовка ТЕО проекту продовжується⁷⁰. На його базі буде прийнято остаточне рішення про будівництво газопроводу, його фінансування та, відповідно, володіння акціями Консорціуму.

Наслідки реалізації проекту для України. На думку експертів Центру Разумкова, будівництво міжсистемного газопроводу-перемикач через територію Польщі та Словаччини є доцільним і виправданим з точки зору безпеки газопостачань – у Східній Європі відсутні міжсистемні газопроводи, що з’єднують два експортних маршрути. Згідно з цією

точкою зору, відсутність міжсистемної перемикач не дозволить оптимізувати завантаження діючих транспортних коридорів (українського та білорусько-польського) і підвищити гнучкість постачань російського газу на європейські ринки⁷¹.

Водночас, можна відзначити наступне.

Зараз подача газу до Європи здійснюється двома нерівноцінними за обсягами напрямками (Україна та Білорусь-Польща): потужний український напрям (понад 90 млрд. м³ газу на рік) і незавершений білорусько-польський напрям (зараз – близько 20 млрд. м³ газу на рік; у перспективі – дві нитки по 30 млрд. м³ на рік кожна).

Враховуючи, що до цього часу розробка ямальських родовищ навіть не розпочалася, можна твердити, що білорусько-польський напрям навіть у середньостроковій перспективі не матиме потужності газопровідної системи, рівної українській. Більше того, газотранспортна система Словаччини не здатна транспортувати додаткові обсяги газу (ні 60, ні 30 млрд. м³ на рік), оскільки не має вільних потужностей, і створювати їх у таких масштабах найближчим часом не передбачається.

Отже, зараз немає підстав говорити про “оптимізацію” потоків газу за двома напрямками. Насправді, в умовах відсутності перспектив видобутку газу на Ямалі у щонайменше середньостроковій перспективі та загального скорочення видобутку газу ВАТ “Газпром”, газопровід Польща – Словаччина і газопровід Ямал – Європа становлять дві складові одного проекту перекидання значної частини обсягів російського природного газу з українських газопроводів на білорусько-польські за допомогою газопроводу-перемикач.

⁶⁸ За інформацією фахівців, які працюють в іноземних компаніях - учасниках цього проекту, передбачаються такі частки участі у володінні акціями: *Gaz de France* — 25%; *SNAM* (дочірня компанія *ENI*) — 33%; *Wintershall AG* — 12%; частки інших компаній невідомі. Див.: *Wall Street Journal*, October 19, 2000, p.4.

⁶⁹ На думку В.Мінкато, повноважного керуючого італійського концерну *ENI* (учасник проекту), “фінансування проекту будівництва газопроводу-перемикач з Польщі до Словаччини в обхід України будуть здійснювати основні імпортери російського газу в Європі. Імпортери газу взяли на себе зобов’язання забезпечити фінансування і будівництво цього об’єкту, а ВАТ “Газпром” отримає вже готову до експлуатації структуру”. Див.: http://www.intertek.ru/main_popup.php?ID=231406.

⁷⁰ Інформація ІА ФИНМАРКЕТ від 7 лютого 2002р. Див.: http://www.ngv.ru/lenta/lenta_sign.hspl?id=28345. Слід відзначити, що ТЕО трьох головних маршрутів газопроводу мало бути розроблене ще у квітні 2001р., але виконується ще й досі.

⁷¹ Необхідно підкреслити, що такі газопроводи-перемикач існують на територіях ЄС та колишнього СРСР.

НОРДИЧНА ГАЗОПРОВІДНА СИСТЕМА

Мета — постачання газу з Норвегії та Данії до Швеції, Фінляндії, Естонії через акваторію Балтійського моря.

Сировинна база — норвезькі та датські родовища у Північному морі.

Маршрут: від Гетеборга (Швеція) за двома напрямками: до Німеччини (через Балтику); на східне узбережжя Швеції, де газопровід розгалужується на дві нитки, по дну Ботнічеської затоки обходить Аланські острови з двох сторін і досягає Фінляндії (на трасі маршруту можливі відгалуження до Естонії (Таллінн) та Росії (діючий газопровід Іматра (Фінляндія) — Санкт-Петербург).

Протяжність — уся траса — 2400 км.

Пропускна спроможність — понад 20 млрд. м³ газу на рік.

Вартість проекту: понад \$3,5 млрд.

Початок будівництва — не визначено.

Етапи реалізації проекту: розроблено ТЕО проекту.

Партнери: шведські, датська та фінські компанії.

ПІВНІЧНО-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ГАЗОПРОВІД

Мета — постачання газу до Німеччини та Північно-Балтійських країн через акваторію Балтійського моря.

Сировинна база — Штокманівське родовище (Баренцове море).

Маршрут: Штокманівське родовище — Теріберка (поблизу Мурманська) — 547 км; Теріберка — Приморськ (1424 км); Приморськ — Пенемюнде (Німеччина) з можливими відгалуженнями до Фінляндії, Швеції, Естонії, Латвії.

Протяжність: уся траса — 3 266 км.

Пропускна спроможність — до 30 млрд. м³ газу на рік.

Вартість проекту: понад \$30 млрд. (разом з освоєнням Штокманівського родовища — \$50 млрд.).

Початок будівництва — не визначено.

Партнери: ВАТ “Газпром” (Росія), “Neste” (Фінляндія).

Етапи реалізації проекту:

Розробляються три можливі варіанти маршруту.

Перший (“скандинавський”) — передбачає подовження нитки Виборг — Фінляндія з переходом через Ботнічеську затоку до Стокгольму, далі на південь Швеції і до Німеччини.

Два інших варіанти включають переходи через акваторію Балтійського моря до Німеччини, з початком газопроводу в одному випадку — від фінського газопроводу (“фінський варіант”), в іншому — у Виборзі (“виборзький варіант”), оминаючи Фінляндію, куди піде додатковий відвід.

ТРАНСКОНТИНЕНТАЛЬНИЙ ГАЗОПРОВІД ЯМАЛ — ЄВРОПА

Мета — нарощування обсягів експорту газу до Польщі, Центральної і Південної Німеччини, Франції та ін.

Сировинна база — 25 родовищ на півострові Ямал; сумарні запаси — понад 13 трлн. м³; видобуток газу ще не ведеться.

Маршрут: передбачений шестинитковий трубопровід. П'ять ниток пройдуть від Бованенківського родовища, одна — через нього — від Харасавейського. Від Бованенківського родовища через Байдарську губу (де трубопровід буде розділений на вісім ниток) до розподільного центру в м.Торжок Тверської області, звідти — до газотранспортної мережі Росії та експортних газопроводів.

Протяжність — уся траса — 5100 км; протяжність основної траси Ямал — Торжок — 2465 км.

Пропускна спроможність — 60 млрд. м³ газу на рік (з 29 компресорними станціями).

Вартість проекту: понад \$36 млрд. (сумарно з освоєнням родовищ \$76 млрд.).

Термін повного введення в дію — не визначено.

Білорусько-польська ділянка (дві нитки)

Протяжність: білоруська ділянка — 575 км; польська ділянка — 570 км.

Партнери: АТ “Белтрансгаз” (Білорусь); компанія “PGNIG” (Польща); “Wintershall AG” (Німеччина); німецько-російське СП “WINGAS”.

Етапи реалізації проекту:

Будівництво першої нитки газопроводу завершено у вересні 1999р.

Вартість будівельних робіт (без видатків на залучення капіталів) — \$1,4 млрд.

Потужність — 20 млрд. м³

Проектна потужність — 30 млрд. м³; вихід газопроводу на повну потужність очікується у 2005р.

Будівництво другої нитки газопроводу планується здійснити до 2010р.

Оператор з обслуговування газопроводу — компанія “PGNIG”.

ГАЗОПРОВІД-СИСТЕМНА ПЕРЕМИЧКА ПОЛЬЩА — СЛОВАЧЧИНА

Мета — підвищення безпеки газопостачань російського газу до Європи за рахунок з'єднання двох напрямів постачання газу (білорусько-польського та словацько-чеського).

Сировинна база — залучення нових родовищ не передбачено.

Маршрут: передбачений двонитковий трубопровід від Кобрину (Білорусь) до Велке Капушани (Словаччина) через Польщу (поряд з кордоном Україна — Польща; паралельно білорусько-українському газопроводу Кобрин — Долина, який практично не використовується).

Протяжність — 600 км.

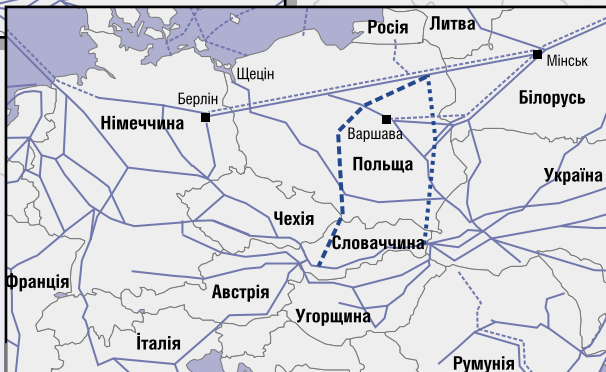
Пропускна спроможність — 60 млрд. м³ на рік.

Вартість проекту: до \$1 млрд.

Партнери: ВАТ “Газпром” (Росія); “Gaz de France” (Франція); “ENI” (Італія); “Ruhrigas AG”, “Wintershall AG” (Німеччина).

Варіанти маршруту:

Пропозиція “Газпрому”: від кордону з Білоруссю через Люблін і Жешув на південь до Словаччини є найбільш коротким варіантом; підтримується всіма членами Міжнародного консорціуму; Польща

виступила проти, мотивуючи свою позицію вимогами екології, оскільки по трасі розташовані два національні заповідні парки.

Пропозиція Міністерства економіки Польщі — найбільш вигідний для Польщі варіант серед кількох, запропонованих польською стороною: через Познань (відгалуження в районі Влоцлавека з наступним напрямом на Лодзь і далі до Сілезії). За цим варіантом газопровід майже на 400 км довший, ніж запропонований “Газпром”, але він передбачає, що газопровід пройде через промислово розвинуті райони країни, де існують великі внутрішні потреби в газі. Крім того, подовження маршруту дасть Польщі можливість отримувати додаткові кошти за транзит.

На цей час маршрут газопроводу не затверджений. Одна з останніх пропозицій Польщі передбачає маршрут, лише на 60-70 км довший, ніж запропонований “Газпром”, але позиція російської сторони залишається незмінною.

ШТОКМАНІВСЬКЕ РОДОВИЩЕ

Штокманівське родовище — одне з найбільших у світі газоконденсатних родовищ — **доведені запаси:** газу — 3,2 трлн. м³, газового конденсату — 31 млн. т. **розташоване** в 650 км від Мурманська; **глибина моря в місці видобутку газу** — 280-360 м. **Вартість проекту:** освоєння — понад \$20 млрд.; будівництво газопроводу — Ямал — Європа — \$30 млрд.

Терміни (планувалися): початок промислового видобутку — у 2007р. (60-90 млрд. м³ газу на рік, з яких 30 млрд. м³ — експорт до Північної Європи); **будівництво**

газопроводу: початок — 2005р.; завершення — 2008-2009рр.

Учасники проекту розробки родовища:

Нагрокористувач Штокманівського родовища — ЗАТ "Росшельф" (засновник — БАТ "Газпром" (Росія) і кілька оборонних підприємств Північного регіону РФ).

Консорціум компаній з розробки родовища: згідно з рамковою угодою 1996р., учасниками проекту мають бути: БАТ "Газпром" (Росія), "Росшельф" (Росія); "Conoco" (США); "Fortum" (Фінляндія); "Norsk Hydro" (Норвегія); "TotalFinaElf" (Франція). Очолити консорціум має "TotalFinaElf" — четверта за величиною нафтова компанія світу. **Російській стороні належить 50% участі** у Штокманівському проекті.

Видобуток має вестися на підставі угоди про розподіл продукції.

За експертними оцінками:

- освоєння Штокманівського родовища є дешевшим, ніж родовищ Ямалу, однак БАТ "Газпром" не в змозі самостійно профінансувати цей проект;
- повномасштабна реалізація проекту видобутку газу на Штокманівському родовищі та його транспортування по Північно-Європейському газопроводу до Західної Європи відбудеться після 2010р.;
- ймовірно є реалізація варіанту проекту без будівництва газопроводу — шляхом створення на базі Штокманівського родовища інфраструктури зрідженого природного газу.

ЯМАЛО-НЕНЕЦЬКИЙ АВТОНОМНИЙ ОКРУГ (ЯНАО)

На території ЯНАО:

- зосереджені майже 75% поточних розвіданих запасів російського газу;
- видобувається: близько 90% російського газу; 40% обсягів газу, що експортується до Європи.

Видобувний потенціал ЯНАО — 550-600 млрд. м³ газу.

Згідно із експертними прогнозами, протягом найближчих 50 років не лише Росія, але й більша частина Європи споживатимуть газ з ЯНАО.

ЯМАЛ

Відповідно до ліцензій "Газпрому", видобуток на родовищах півострова Ямал мав розпочатися:

- Харасавейське — 1995р.,
- Песцовоє — 1996р.,
- Бованенківське — 1997р.

- Новопортівське — 1999р.

До цього часу на жодному з них видобуток газу не здійснюється.

БАТ "Газпром" має намір перенести початок видобутку газу на цих родовищах на більш пізні терміни:

- Песцовоє — 2004р.
- Бованенківське — у 2007р.
- Харасавейське — 2010р.

Про невизначеність зі стратегічним розвитком родовищ Ямалу та вибором варіанту транспортування ямалського газу свідчать опрацювання проекту спорудження для Ямалу заводу зрідження природного газу потужністю у 30 млрд. м³ на рік та спеціального морського терміналу на березі Льодовитого океану.

ТРАНС-ЧОРНОМОРСЬКИЙ ГАЗОПРОВІД "БЛАКИТИЙ ПОТІК"

Мета — забезпечення поставок газу до Туреччини без залучення країн-транзитерів.

Сировинна база — умовно визначено родовище "Заполярне"; видобуток газу буде розпочато у четвертому кварталі 2002р. (2 млрд. м³); проектна потужність родовища — 100 млрд. м³; виведення на проектну потужність планується до 2005р.

Маршрут: три ділянки: (1) Ізобільне — Джубга (РФ); (2) Джубга — Самсун (дві нитки по дну Чорного моря); (3) Самсун — Анкара (Туреччина).

Протяжність — уся траса — 1213 км; російської ділянки — 373 км (однотитковий газопровід); по дну Чорного моря — 396 км (двотитковий газопровід); турецької ділянки — 444 км (однотитковий газопровід).

Пропускна спроможність — 16 млрд. м³ газу на рік.

Вартість проекту: понад \$3 млрд.

Термін повного введення в дію — 2008р.

Термін поставок — 25 років; загальний обсяг — 365 млрд. м³ газу на суму близько \$25 млрд.

Партнери: роботи на суходутних ділянках: російський — БАТ "Газпром"; турецький — "Botas"; на морській ділянці — СП "Blue Stream Pipeline Company B.V." (засновники: БАТ "Газпром", концерн "ENI" (Італія); укладання труб — "Saipem S.p.A." (підрозділ "ENI").

Етапи реалізації проекту:

Будівництво суходутних ділянок (турецької і російської) — завершене.

Будівництво першої нитки морської ділянки — завершене

Будівництво другої нитки — розпочате (затримується внаслідок збоїв у постачанні труб італійською компанією "Iva"); остаточне завершення укладання труб очікується у другому кварталі 2002р.

Перший газ до Туреччини має піти у третьому кварталі 2002р. (у 2003р. поставки мають скласти 4 млрд. м³).

Виведення на проектну потужність планується у 2008р. (16 млрд. м³).

Підводний трубопровід через акваторію Чорного моря не має аналогів у світовій практиці. Це буде найбільш глибоководний трубопровід у світі (до цього часу найбільш глибоководним вважався трубопровід у Мексиканській затоці — 1500 м).

(3) Трансчорноморський газопровід “Блакитний потік” для постачання газу до Туреччини

Згідно з прогнозами, споживання газу в Туреччині значно зросте й до 2015р. може досягти 40-50 млрд. м³ на рік⁷²; проект має забезпечити зростаючі поставки російського природного газу. Аргументи ВАТ “Газпром” на користь проекту зводяться до усунення посередників-транзитерів, що зробить мінімальними політичні та економічні ризики.

Газопровід “Блакитний потік” як обхідний для України (оминає її територію) безпосередньо торкається її національних інтересів. Якщо його виведення на повну потужність не супроводжуватиметься відповідним зростанням обсягів видобутку російського газу (16 млрд. м³ на рік), то можуть бути перерозподілені газові потоки, що транспортувалися газопроводами України, і вона втратить цей обсяг транзиту.

ВАТ “Газпром” планує значно збільшити видобуток газу на родовищі “Заполярне”, визначеному ресурсним джерелом для цього газопроводу. Якщо вдасться заповнити трубопровід газом нового родовища, то Україна не зазнає втрат.

Але в умовах суттєвого падіння видобутку газу в Росії поява нового газопроводу може зменшити обсяги транзиту російського газу через територію України. Ряд обставин — затримка із введенням газопроводу в дію, його відносно невелика пропускна спроможність, можливість за час виведення газопроводу на повну потужність збільшити видобуток газу в Росії (насамперед, з родовища “Заполярне”) — дають підстави сподіватися, що негативний вплив нового газопроводу на транзит газу через Україну буде мінімальним.

Аналіз проектів Росії у газовій сфері, співвіднесення їх вартості з реальними можливостями РФ свідчать про наступне. Заплановані проекти передбачають одночасне нарощування газовидобувних і газотранспортних потужностей, що дозволило б завантажувати нові газопроводи обсягами газу, добутими на нових родовищах. У цьому випадку будівництво експортних газопроводів в обхід української території не шкодило б інтересам України.

Проте, падіння видобутку газу в Росії та відсутність коштів на одночасне проведення робіт з будівництва газопроводів і розробки нових родовищ може призвести до спроб перерозподілу потоків газу з родовищ, що вже розробляються.

Так, у випадку проекту Ямал — Європа будівництво газопроводу-перемички Польща — Словаччина може спричинити перекидання частки газу, що добувається в Ямало-Ненецькому АО та транспортується зараз українськими газопроводами, на білорусько-польську транспортну систему. Це створює реальну загрозу втрати Україною значних транзитних обсягів російського газу.

ЄС підтримує проект будівництва газопроводу-перемички, оскільки його виконання спонукає ВАТ “Газпром” до розробки запасів Ямалу та унеможливить переорієнтацію газового потоку на АТР, зокрема, на Китай. Водночас, європейські нафтогазові ТНК отримають значні прибутки від експлуатації газопроводу. Зацікавленість ЄС у проекті може зумовлюватися також його бажанням сприяти прискоренню економічного зростання країн-кандидатів на вступ до ЄС, а відтак — майбутній економії коштів, що будуть витрачатися на вирівнювання їх економічного розвитку.

2.3 СПІВРОБІТНИЦТВО РОСІЯ-УКРАЇНА

На цей час Росія і Україна беруть участь у виконанні спільного проекту, внесеного до переліку проектів ЄС у газовій сфері: розширення пропускної спроможності газопроводів з Росії до Греції та Балканських країн через Україну, Румунію та Болгарію. Безпосередньо Україні стосується частина проекту, пов’язана з розширенням пропускної спроможності транзитного газопроводу Ананьїв — Ізмаїл.

Виконання проекту дозволить збільшити пропускну спроможність газотранспортної системи України та забезпечить транзит російського газу до Туреччини і країн Балканського регіону обсягом до 38 млрд. м³ на рік.

Загальна вартість двох етапів будівництва становить \$571 млн. Схема фінансування будівництва передбачає залучення коштів акціонерів ЗАТ “Газ-транзит” — 30% загальної вартості проекту, та позики ЄБРР — 70% загальної вартості⁷³.

На території України проектом передбачено будівництво газопроводу Ананьїв — Ізмаїл (382 км) і компресорних станцій (96 МВт). Проект виконує ЗАТ “Газтранзит”. Перша фаза проекту — будівництво КС “Тарутине” вже виконана і дозволяє збільшити експорт газу на 3,9 млрд. м³. Розпочаті підготовчі роботи до другого етапу проекту — будівництва другої гілки газопроводу Ананьїв — Тираспіль — Ізмаїл (карта “Газопровід Ананьїв — Тираспіль — Ізмаїл”)⁷⁴.

У вересні 2001р. Рада директорів ЄБРР прийняла рішення про виділення наступного кредиту у розмірі \$97 млн. на другу фазу проекту.

На території Румунії проводяться роботи з розширення пропускної спроможності газопровідної системи: у 1999р. збудований газопровід Хуст — Сату Маре (спільно з Україною) довжиною майже 20 км, який дозволяє збільшити обсяги транзиту у північні райони Румунії на 4 млрд. м³ газу на рік; у 2000р. введено в експлуатацію паралельний газопровід протяжністю 90 км.; протягом 2001р. було передбачено будівництво другої нитки транзитного газопроводу протяжністю 190 км⁷⁵.

⁷² Свого часу до проекту “Блакитний потік” виявив інтерес Уряд Б.Нетаньяху — активно обговорювалася ідея подовження газопроводу до Ізраїлю. Хоча будь-який прогрес у цій справі відсутній, але й зараз в Ізраїлі існує лобі, що підтримує ідею подовження трубопроводу.

⁷³ “Нефтегаз Украины” ввел в эксплуатацию крупнейшую в Европе газотранспортную станцию. Див.: http://www.liga.kiev.ua/cgi/lenta/show_print.cgi?id=23178.

⁷⁴ Діак І. Транзит газу через територію України. — Нефть і газ, 2001, №3, с.14.

⁷⁵ Руднік А. Транзитні можливості газотранспортної системи України. — Нефть і газ, 2001, №8, с.12.

Газопровід Ананьїв – Тираспіль – Ізмаїл

На території Болгарії передбачено будівництво паралельних газопроводів до кордону з Туреччиною загальною протяжністю 144 км, будівництво КС “Провадія” та розширення існуючих КС. У 2000р. завершено будівництво лупінгів, у 2001р. — планувалося завершення будівництва та введення в експлуатацію компресорної станції “Провадія”, розширення КС “Странджа” та “Кардам”.

Узагальнюючи, можна зробити наступні висновки щодо наслідків реалізації нових проектів розширення газотранспортних мереж в Україні та в зоні інтересів

України. Як видно з таблиці “Базові характеристики газопроводів в зоні інтересів України та їх відповідність національним інтересам України”, реалізація російських проектів обходу трубопроводами території України, за підтримки ЄС, вже до 2010р. може призвести до зменшення обсягів транзиту газу через Україну на понад 60 млрд. м³ на рік.

В той же час, розширення української газотранспортної системи за проектами, що реалізуються або плануються, може підвищити пропускну спроможність ГТС щонайбільше на 14-18 млрд. м³ на рік.

Враховуючи, що прокладання нових газових трас у кілька разів дорожче, ніж розширення або повне завантаження існуючих газопроводів (внаслідок необхідності проведення додаткових геодезичних, проектних та інших досліджень, землевідведення тощо), можна стверджувати, що рішення Росії та ЄС обійти українську територію є економічно обтяжливим для кінцевих споживачів газу в Євросоюзі, значною мірою суб'єктивним і таким, що лежить скоріше в політичній площині.

Практика виконання проекту обходу території України буде індикатором ставлення ЄС до України як майбутнього асоційованого (а надалі — і повноправного) члена цієї організації.

Досягнення ЄС стратегічних завдань у сфері транзиту газу, зокрема, диверсифікації його напрямків за рахунок більш тісного політичного співробітництва України та ЄС засвідчить реальне ставлення Євросоюзу до свого майбутнього безпосереднього сусіда.

Базові характеристики газопроводів в зоні інтересів України та їх відповідність національним інтересам України

Назва проекту ВАТ “Газпром”	Пропускна спроможність, млрд. м ³ на рік	Протяжність газо- проводу, км	Вартість проекту, \$ млрд.	Прогноз- ний термін введення	Ставлення ЄС до проекту ВАТ “Газпром”	Вплив на обсяги транзиту газу через Україну, млрд. м ³ на рік	Відповідність проекту національним інтересам України
Газопровід Ямал – Європа, у т.ч.: – перша черга – друга черга	60 30 (20 у 2002р.) 30	5100	Понад 36 (з освоєнням родовищ — 76)	Не визначений 2005р.	Входить до переліку проектів, що становлять спільний інтерес для країн-членів ЄС	Без видобутку газу на півострові Ямал перетворюється в елемент проекту газопровід- перемичка Польща – Словаччина	Не відповідає (без видобутку газу на півострові Ямал)
Газопровід-перемичка Польща – Словаччина, у т.ч.: – перша черга – друга черга	60 30 30	600	1 0,5 0,5	2007р. 2004р. 2007р.	Входить до переліку проектів, що становлять спільний інтерес для країн-членів та кандидатів на вступ до ЄС	Зменшаться на: 60 30 30	Суперечить
Газопровід “Блакитний потік” у т.ч.: – перша черга – друга черга	16 8 8	1213	3-3,3	2008р. 2002р. 2008р.	Не підтримується	Зменшаться на: 16 8 8	Не відповідає
Північно- Європейський газопровід	до 30	3266	30 (з освоєнням родовищ — 50)	Після 2010р.	Входить до переліку проектів, що становлять спільний інтерес для країн-членів ЄС	Не впливає	Не суперечить
Розширення газотранспортних потужностей на території України для постачання газу до Балканських країн та Туреччини	до 38	382	0,571	2004- 2005рр.	Входить до переліку проектів, що становлять спільний інтерес для країн-членів ЄС (як ділянка)	Збільшаться на 15-20	Відповідає

Можливі втрати Україною обсягів транзитного газу за умови реалізації обхідних газопроводів: понад 60 млрд. м³ на рік

Віталій ГАЙДУК,
міністр палива та
енергетики України

Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані в середньо- та довгостроковій перспективі? Якими є перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?

ТОЧКА ЗОРУ

Природно, що Росія зацікавлена в розбудові власних експортних маршрутів постачання газу на зовнішні ринки. Як відомо із заяв керівництва ВАТ “Газпром”, основними об’єктами стратегічних інвестицій у 2002р. стануть: будівництво газопроводу від родовища “Заполярне” до Уренгою, магістральний газопровід на Торжок (в обхід України), розширення транспортної магістралі Ямал – Європа та проект “Блакитний потік”. Але слід зазначити, що проект будівництва газопроводу в обхід України та будівництво газопроводу через Балтійське море є певною мірою конкуруючими. І тут питання полягає у тому, на який проект вдасться знайти інвестиції та наскільки європейські ринки потребуватимуть додаткових транзитних потужностей.

Стосовно проектів будівництва газопроводу в обхід України територією Польщі та Словаччини необхідно відзначити наступне.

Зараз фактично простоюють системи газопроводів Івацевичі – Долина та Торжок – Долина, споруджені для подачі російського газу через Білорусь до західного кордону України. Система газопроводів Івацевичі – Долина побудована наприкінці 1970-х років, тобто вона має значний ресурс для забезпечення нормальної роботи. Продуктивність системи складає 29 млрд. м³ на рік.

Газопровід Торжок – Долина має проектну потужність 28 млрд. м³ на рік. Будівництво лінійної частини газопроводу закінчене, але передбачені проектом 11 компресорних станцій на газопроводі не побудовані.

Завантаження на проектну потужність системи газопроводів Івацевичі – Долина дало б можливість уже зараз подавати з району Кобрин в Білорусі до українсько-словацького кордону лише за згаданою системою 29 млрд. м³ російського газу на рік. За рахунок поетапного введення компресорних станцій на газопроводі Торжок – Долина і, за необхідності, ще однієї нитки газопроводу Долина – державний кордон з двома компресорними станціями, загальна потужність системи газопроводів може бути доведена до 57 млрд. м³ на рік, що достатньо для задоволення потреб у транзитних потужностях для експорту російського газу в цьому напрямку до 2015р. Реалізація цього проекту обійшлася б у 2-3 рази дешевше, ніж будівництво нового газопроводу з Білорусі через Польщу до Словаччини трасою Кобрин – Люблін – Жешув – Велке Капушани.

За тісної співпраці держав-експортерів газу та держав-споживачів разом з транзитними країнами можна вирішити організаційні та фінансові проблеми, пов’язані з підвищенням ефективності використання української газотранспортної системи для подачі російського газу через Білорусь до західного кордону України.

Як вплине на обсяги транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проектів обхідних газопроводів (Польща – Словаччина, “Блакитний потік” та ін.)?

Обсяг видобутку природного газу, як і обсяг його споживання є величини кінцеві і достатньою мірою визначені. Якщо будуть введені в дію додаткові маршрути транспортування природного газу, то, цілком очевидно, це призведе до зменшення обсягів його транзиту існуючими трубопроводами за умови збереження, або зменшення рівня видобутку. Враховуючи динаміку зменшення видобутку Росією природного газу на розвіданих запасах та наміри збільшити експорт за одночасної потреби в значних інвестиціях для освоєння нових родовищ, цілком закономірним буде очікувати зменшення транзиту російського природного газу територією нашої країни, якщо він піде іншими маршрутами — в обхід України.

Але, як було зазначено вище, питання будівництва Росією нових, обхідних газопроводів економічно не виправдане і являє собою політичну волю, можливо інструмент впливу на Україну. Яка думка переможе — економічна чи політична — покаже час. На мій погляд, Україна і Росія можуть і повинні проводити взаємовигідну політику співробітництва у питанні транспортування вуглеводнів до Європи — економічно виправдану і направлену на розвиток добросусідських взаємних відносин.

Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані в середньо- та довгостроковій перспективі? Якими є перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?

ТОЧКА ЗОРУ

Олександр ГУДИМА,
народний депутат України,
голова Комітету Верховної Ради
України з питань паливно-
енергетичного комплексу,
ядерної політики та ядерної
безпеки

Провідні газові компанії Європи разом із ВАТ “Газпром” створили Консорціум з будівництва газопроводу в обхід України. Але з різних причин (зокрема, фінансових) будівництво газопроводу-перемички через Польщу та Словаччину в обхід України, скоріш за все, буде загальмоване. Натомість буде форсуватися завершення будівництва першої черги газопроводу Ямал – Західна Європа, що дасть можливість вже у 2003р. збільшити поставки газу до 30 млрд. м³. Оскільки газові родовища зараз на Ямалі не розробляються, то газ для нового трубопроводу буде перекинутий з української території, — хоч це й суперечить принципам підписаних Україною і Росією домовленостей. Реалізація обхідних газопровідних проектів потребує не одного року. Та й економічні умови цьому не сприяють.

Як вплине на обсяги транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проектів обхідних газопроводів (Польща – Словаччина, “Блакитний потік” та ін.)?

Вся програма будівництва газопроводів в обхід України вже у 2005р. може призвести до зменшення транзиту до 70 млрд. м³ газу (що означає близько \$2 млрд. втрат у грошовому вимірі). На виконання договірних зобов'язань, українська ГТС у 2001р. забезпечила надійну передачу до Європи 110 млрд. м³ газу. Це понад 90% експортних поставок російського газу, які за 30 років жодного разу Україною не були зірвані. Сьогодні існує технічна можливість збільшення транзиту газу на 25 млрд. м³ без розширення ГТС, що є поміркованим та економічно взаємовигідним вирішенням питання збільшення постачання газу до Європи. Фактор надійності транзитних поставок газу до ЄС також забезпечується найпотужнішою комплексною мережею газосховищ загальною ємністю понад 30 млрд. м³ (чого на обхідних магістралях бракує).

Загалом, слід зауважити, що за своїм характером питання реалізації Росією проектів обхідних газопроводів постійно знаходиться в центрі уваги суб'єктів цієї галузі. Водночас, забезпечення національних інтересів України спонукає вказати на наступне. З огляду на актуальність проблеми, доцільно розглянути шляхи практичної трансформації транзитного потенціалу України в діючий стратегічний ресурс, що створить основи нового євро-азійського енергетичного мосту. Звичайно, в контексті геополітичних і геоекономічних інтересів країн ЄС, Росії, Каспійського та інших регіонів. Через надійний євро-азійський енергетичний міст Росія, держави Каспійського регіону та США отримають стабільний ринок збуту енергоносіїв і зміцнення власних комунікаційних та економічних основ. ЄС матиме надійний диверсифікаційний міст транспортування енергоносіїв, власне енергоресурси та прибуткове глобальне співробітництво. Україна отримає зменшення енергетичної залежності та зміцнення енергетичної безпеки, а на додаток — ефективну роботу енергетичної сфери та участь у глобальних енергетичних проектах, що можуть дати значні надходження до бюджету. Внаслідок такого підходу гострота газових проблем поступово зникне. Черга за розробкою та реалізацією цієї стратегії, що вже забарилася.

Ігор КАРП,
директор
Інституту газу
Національної
Академії наук
України, академік
НАН України

Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані в середньо- та довгостроковій перспективі? Якими є перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?

ТОЧКА ЗОРУ

Реалізація російських газопровідних проектів залежатиме від позитивного вирішення питання економічної зацікавленості Росії у функціонуванні української ГТС. На сьогодні українська ГТС недовантажена і за значно менших капіталовкладень, порівняно з будівництвом нових газопроводів, здатна пропустити додатково 70-80 млрд. м³ експортного газу з Росії у західному і південно-західному напрямках.

З точки зору здорового глузду, для Росії більш економічно доцільним є вкладання коштів у розробку родовищ на Ямалі та північному шельфі, ніж у будівництво альтернативних газопроводів. На мою думку, у середньостроковій перспективі доцільно було б збудувати компресорні станції на існуючому газопроводі Торжок – Долина, який сьогодні працює в безкомпресорному режимі, що дасть змогу з найменшими витратами збільшити постачання газу в західному напрямку на 25-27 млрд. м³. Мірою освоєння Ямалу, в довгостроковій перспективі будуть реалізовані проекти транспортування газу через Білорусь і Польщу, але їх доцільно здійснювати лише після того, як будуть вичерпані потужності існуючої системи. Що стосується газопроводу-перемички Польща – Словаччина (Кобрин – Велке Капушани) в обхід української території, то тут слід сподіватися на прагматизм російського керівництва. Цей газопровід ішов би паралельно вже існуючому газопроводу Івацевичі – Долина, який на сьогодні незавантажений. Проект будівництва морського газопроводу по дну Фінської затоки та Балтійського моря від Росії до Німеччини, на мій погляд, є екзотичним, оскільки морські газопроводи набагато (в рази) дорожчі від тих, що прокладаються на суходолі.

Як вплине на обсяги транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проектів обхідних газопроводів (Польща – Словаччина, “Блакитний потік” та ін.)?

Згідно з останніми угодами, Росія зобов'язалася зберегти обсяги транзиту газу через територію України до 2012р. на існуючому рівні. Зрозуміло, що будівництво будь-яких обхідних газопроводів у перспективі призведе до зменшення обсягів транзиту. Про газопровід Польща – Словаччина йшлося вище. Питання про його будівництво, як недавно повідомив голова правління ВАТ “Газпром” А.Міллер, буде вирішуватися наприкінці 2002р. Що стосується газопроводу “Блакитний потік”, то, на мою думку, його друга нитка не буде збудована. Як повідомляють інформаційні джерела, в грудні 2001р. введений в експлуатацію газопровід від Ірану до Анкари, тому газопровід “Блакитний потік” втратив своє значення, хоча з точки зору Туреччини його будівництво було доцільним з огляду на умову диверсифікації надходжень газу до цієї країни.

**Ольга
ЖУКОВСЬКА,**
виконавчий
директор
представництва
компанії Gaz de
France в Україні

Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані в середньо- та довгостроковій перспективі? Якими є перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?

ТОЧКА ЗОРУ

Цілком розумно припустити, що Росія намагатиметься зміцнити свою історичну роль одного з основних постачальників газу до ЄС. Саме цим пояснюються розробка та вивчення нових напрямків постачання газу на європейські ринки, щодо яких Україна, зрозуміло, не може претендувати на винятковість. Реалізація проекту “Блакитний потік” доводить, що існує безліч можливостей і теоретично не виключена реалізація жодного проекту.

Щодо проекту газопроводу-перемички Польща – Словаччина, то не варто забувати, що в проект задіяні й зацікавлені чимало компаній та урядів, що певним чином ускладнює його реалізацію.

Як вплине на обсяги транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проектів обхідних газопроводів (Польща – Словаччина, “Блакитний потік” та ін.)?

Не слід забувати про те, що Україна, незалежно від того, чи буде врешті реалізований проект газопроводу-перемички через Польщу, не є єдиною можливим шляхом надходження газу з Росії та Центральної Азії до Європи. Реалізація цього та інших проектів жодним чином не виключає Україну з процесу транзиту газу до ЄС, оскільки саме її технічні можливості, безсумнівно, протягом ще тривалого часу будуть гарантією цього транзиту як у кількісному, так і в якісному вимірах.

**Лесь
ЛАШОВЕЦЬКИЙ,**
директор
представництва
компанії Shell
Central Europe
Company Ltd.
в Україні

Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані в середньо- та довгостроковій перспективі? Якими є перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?

ТОЧКА ЗОРУ

У найближчій перспективі — збільшення пропускної спроможності першого Ямаського газопроводу за рахунок введення в експлуатацію додаткових компресорних станцій.

У довготерміновій перспективі — будівництво газопроводу Виборг – Балтійське море – німецьке узбережжя. Десь наприкінці 20-річного терміну можлива побудова ще однієї нитки за маршрутом першого Ямаського газопроводу.

Я не очікую будівництва через Україну нових газопроводів, хоча можлива їх певна модернізація для збільшення пропускної спроможності та підвищення ефективності.

Я вважаю цей проект економічно необґрунтованим і політично мотивованим. Будівництво нового трубопроводу коштує дуже дорого. Набагато дешевше модернізувати та використовувати існуючі трубопроводи.

Як вплине на обсяги транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проектів обхідних газопроводів (Польща – Словаччина, “Блакитний потік” та ін.)?

Попит на газ у ЄС важко передбачити. Він залежатиме від обраного сценарію. Проте, виходячи з усередненого сценарію змін попиту на газ у ЄС, я вважаю, що обсяги транзиту газу через Україну у найближчі 20 років залишатимуться на нинішньому рівні, з незначним їх збільшенням завдяки підвищенню ефективності шляхом модернізації і збільшення пропускної спроможності, а збільшення попиту в Європі буде задовольнятися за рахунок введення в експлуатацію додаткових компресорних станцій на першому Ямаському газопроводі, будівництва газопроводу Виборг – Балтійське море – німецьке узбережжя та, можливо, побудови ще однієї нитки за маршрутом першого Ямаського газопроводу.

3. “ГАЗОВИЙ ТРИКУТНИК” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ: ПОЗИЦІЇ, ІНТЕРЕСИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Україна володіє однією з найпотужніших в Європі газотранспортних систем і є одним з найкрупніших європейських транзитерів. Водночас, у “газовому трикутнику” ЄС-Україна-Росія вона виявилася найбільш вразливою ланкою: внаслідок здійснення ЄС і Росією політики диверсифікації шляхів постачання газу, Україна опинилася перед реальною загрозою втрати більше половини транзитного газового потоку.

Ситуація потребує активних дій у напрямі захисту інтересів України на євразійському газовому ринку, розробки концепції реформування і розвитку газотранспортної підгалузі, здійснення сильної і водночас збалансованої політики розвитку партнерських відносин з Росією та Євросоюзом.

Водночас, стратегічні інтереси України полягають у диверсифікації джерел постачання і транзиту газу, що співпадає з інтересами Євросоюзу і може зумовити поглиблення співробітництва ЄС та України.

У цьому розділі наводяться базові характеристики української ГТС; аналізуються проблеми її роботи та перспективи розвитку; співпраця України з Росією та ЄС у газотранспортній сфері. Визначаються місце і перспективи ГТС України у постачанні газу до ЄС. Пропонуються основні напрями вирішення проблем її розвитку.

3.1 ГАЗОТРАНСПОРТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Газотранспортна система України за своєю пропускнуною спроможністю, протяжністю та складністю споруд займає друге (після російської) місце у світі. Відмінною особливістю ГТС України є, зокрема, наявність потужних підземних сховищ газу (ПСГ), що уможливило покриття сезонних нерівномірностей газоспоживання. Вартість української ГТС, за різними оцінками, складає \$15-20 млрд.

ГТС протягом багатьох років дозволяла Україні отримувати за послуги Росії з транзиту близько 30 млрд. м³ газу, — що дорівнює річній потребі в газі населення та комунально-побутових підприємств України — на суму близько \$1,5 млрд. Доходи від транзиту газу становлять майже 10% загальних доходів від експорту⁷⁶. Відчутні суми складають відрахування до державного бюджету — на 2002р. вони встановлені в розмірі 2,24 млрд. грн.

Базові характеристики ГТС

Газопроводи. ГТС України налічує 36,7 тис. км газопроводів (у т.ч. 23,2 тис. км магістральних і 13,5 тис. км відводів); 78 компресорних станцій загальною потужністю 5,6 млн. кВт; 13 підземних сховищ газу загальним активним об’ємом понад 30 млрд. м³; понад 1300 газорозподільчих станцій.

Загальна пропускна спроможність ГТС (проектна) на вході в Україну становить 290 млрд. м³, на виході — 170 млрд. м³ газу на рік. Технічні характеристики та показники роботи ГТС узагальнені в таблицях і діаграмах, наведених у врізці “Українська газотранспортна система: базові показники”⁷⁷ (с.30-31).

Підземні сховища газу. Українська ГТС має одну з найпотужніших у світі мережу підземних сховищ газу (ПСГ), що є важливим показником і фактором надійності газопостачань.

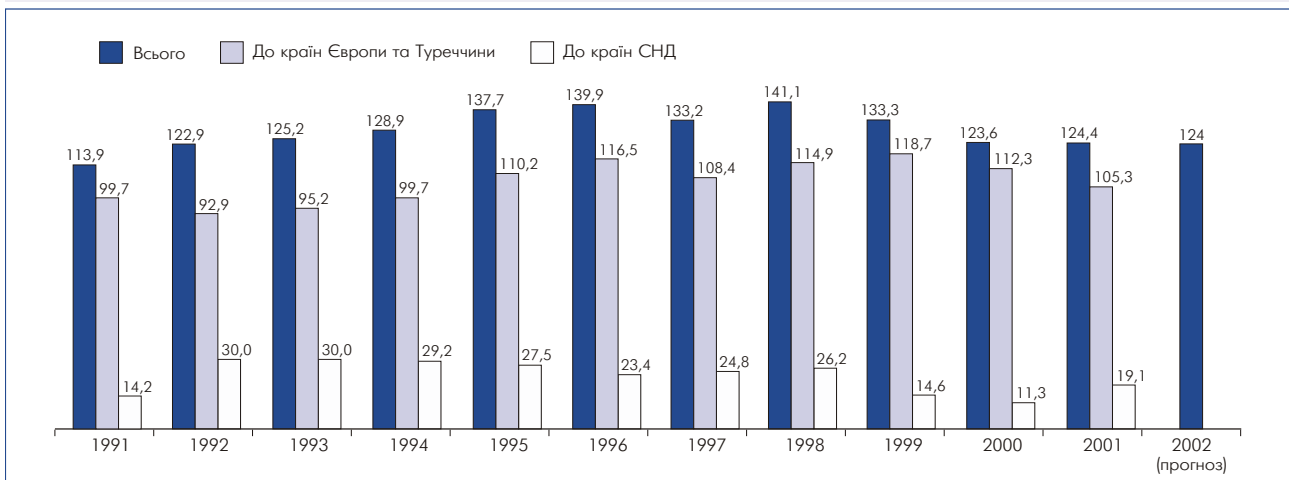
Зараз українські ПСГ використовують лише 50% загального об’єму, що свідчить про можливості збільшення обсягів зберігання газу.

⁷⁶ Див.: Олітц П., Хіршаузен К. Україна як газовий міст до Європи? Економічні та геополітичні роздуми. В кн.: Хоффманн Л., Мьоллерс Ф. Україна на шляху до Європи. — Київ, 2001, с.171.

⁷⁷ Див.: Энергобизнес, 2002, №5, с.12.

**Транзит природного газу,
млрд. м³**

**Фінансування реконструкції та модернізації ГТС в рамках Національної програми "Нафта і газ України до 2010 року",
\$ млн.**

	2001	2002	2003	2004	2005	2010	Всього
Реконструкція ГТС, всього:	213,08	300,92	357,00	383,56	344,86	277,48	3166,69
у т.ч.:							
лінійна частина	85,84	101,29	117,24	128,94	133,32	219,22	1459,35
компресорні станції	36,20	82,40	101,70	114,80	82,60	22,00	729,60
підземні сховища	69,20	94,70	112,40	115,40	99,20	95,40	661,80
установки підготовки	0,81	0,80	1,20	1,31	0,74	—	6,06
Автомобільні газонаповнювальні компресорні станції	2,83	2,63	4,46	2,21	8,10	5,16	95,38
науково-технічне забезпечення	18,20	19,10	20,00	20,90	20,90	22,10	214,50
Розвиток ГТС, нове будівництво	125,10	379,60	618,20	368,00	351,00	2,10	1953,60
Всього	338,18	680,52	975,20	751,56	695,86	279,58	5120,29

Основні показники підземних сховищ газу

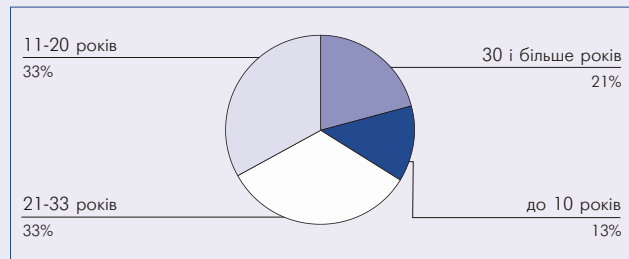
Назва ПСГ	Рік створення	Макс. добова продуктивність, млн. м³		Об'єм газу в ПСГ, млрд. м³				Фонд свердловин, шт.		
				загальний		активний		загальний	експлуатаційний	
		проект	фактично	проект	фактично	проект	фактично		проект	фактично
Більче – Волицько – Угерське (XVI)	1983	160,0	90,0	33,45	32,14	21,17	17,64	423	341	341
Угерське (XIV-XV)	1969	23,0	20,0	3,95	3,74	2,0	1,8	119	89	88
Дашавське	1973	25,0	25,0	5,265	5,265	2,15	2,15	148	106	99
Опарське	1969	28,0	20,0	5,05	4,8	2,4	2,10	102	103	75
Богородчанське	1979	50,0	46,0	3,42	3,42	2,3	2,3	169	160	156
Солохівське	1987	9,5	9,9	2,0	2,0	1,2	1,2	112	82	81
Олішевське	1964	3,0	2,5	0,66	0,66	0,31	0,31	79	40	40
Червоно-партизанське	1968	13,0	12,5	3,0	3,0	1,5	1,5	105	68	67
Кегичівське	1988	8,7	8,5	1,6	1,3	1,0	0,7	66	64	52
Пролетарське	1986	12,2/30,6	8,2/—	2,0/6,8	2,0/0,832	1,0/3,4	—	292	84/162	82/32
Краснополівське	1973	5,5	4,4	0,815	0,81	0,42	0,42	57	40	40
Вергунське	1987	11,0	3,0	2,0	0,95	1,0	0,4	112	77	73
Глібівське	1983	13,5	4,0	2,84	1,401	1,5	0,52	132	119	84
Всього		393	254	72,85	62,318	41,35	31,04	1916	1535	1310

Техніко-економічні показники ГТС*

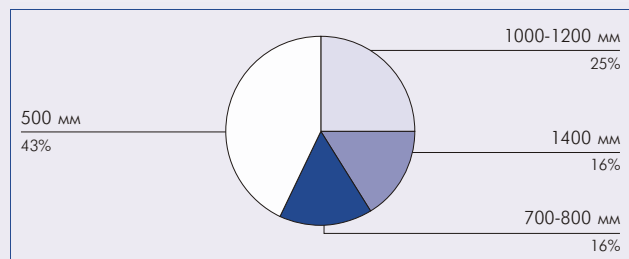
Показник	Значення
Протяжність газопроводів високого тиску, тис. км	36,7
Кількість компресорних станцій/цехів	78/112
Потужність компресорних станцій, МВт	5609
Протяжність газорозподільчих мереж, тис. км	152,1
Кількість підземних сховищ	13
Робочий об'єм газосховищ, млрд. м³	32
Пропускна спроможність ГТС на вході в Україну, млрд. м³	290
Пропускна спроможність ГТС на виході з України, млрд. м³	170
Пропускна спроможність ГТС на виході з України до Туреччини, млрд. м³	135
Кількість країн, до яких здійснюється експорт газу	19

* станом на 01.01.2001р.

Структура газопроводів за терміном експлуатації, %

Структура газопроводів ГТС за діаметрами, %

Обсяг витрат на нове будівництво на газотранспортних системах України на період 2001-2006рр., \$ млн.

Назва показників	Всього 2001-2006рр.	в т.ч. за роками					
		2001	2002	2003	2004	2005	2006
Газопроводи							
Торжок – Долина (4 КС)	138,5	30,0	35,6	72,9	—	—	—
Тальне – Ананів – Ізмаїл	571,0	88,9	250,5	231,6	—	—	—
Підземні сховища на півдні України	320,0	0,3	0,7	42,0	97,0	80,0	100,0
Всього на нове будівництво	1029,5	119,2	286,8	46,5	97,0	80,0	100,0

Потужність дотискувальних компресорних станцій підземних сховищ України*

Назва ПСГ	Кількість машин	Загальна потужність, МВт	Тип машин	Макс. проект. пластовий тиск, кгс/см ²
Більче – Волицько – Угерське (XVI)	28 ГПА	321,9		99,0
у т.ч.:	5 ГПА	31,5	Ц-6,3/29	
	5 ГПА	31,5	Ц-6,3/41	
	3 ГПА	18,9	Ц-6,3/56	
	4 ГПА	64,0	Ц-16/41	
	6 ГПА	96,0	Ц-16/56	
	5 ГПА	80,0	Ц-16/100	
Угерське (XIV-XV)	20 ГМК	22,3	10 ГКМА 1/55-125	85,0
Дашавське	6 ГПА	37,8	Ц-6,3/29-41-56	58,0
Опарське	16 ГМК	30,9	МК-8М/30-110	90,0
Богородчанське	10 ГМК	20,6	МК-8М/46-(67-103)	107,0
Солохівське	10 ГМК	11,0	10 ГКМА 1/55-125	84,0
Олішевське	7 ГМК	5,2	10 ГКМА 1/28-75	69,0
Червонопартизанське	13 ГМК	14,3	10 ГКМА 1/31-64	57,0
Кегичівське	3 ГПА	18,9	Ц-6,3/125	151,0
Пролетарське	3 ГПА	18,9	Ц-6,3/125	149,0/198,0
Краснополівське	3 ГПА	7,8	SOLAR	51,0
Вергунське	5 ГМК	12,4	МК-8М/(48-50)-150	154,0
Глібівське	8 ГМК	16,5	МК-8М/(35-70)-(70-115)	95,2
Всього	132	538,5		51,0-198,0

* станом на 01.01.2001р.

Проблеми ГТС: техніко-економічний вимір⁷⁸

Спрацьованість лінійної частини та обладнання газотранспортної інфраструктури. За експертними оцінками, приблизно 60% трубопроводів лінійної частини ГТС наближається до амортизаційного рівня в 33 роки. У випадку недостатнього фінансування їх капітального ремонту та реконструкції, починаючи вже з 2003р. можливе виникнення серйозних аварій і виходу зношених газопроводів за межі експлуатаційних можливостей⁷⁹. Експлуатується також значна частка морально та технічно застарілого обладнання газоперекачуючих агрегатів, газорозподільчих станцій та ін.

Лінійна частина газопроводів. Згідно з даними технічних обстежень ДК “Укртрансгаз”, щонайменше 2794 км з 35302 км газопроводів (майже 8%) підлягають відновленню; з них: 1733 км (з 13205 км) основних магістральних трубопроводів; 780 км (з 9405 км) інших магістральних трубопроводів; 280 км (з 12692 км) трубопроводів-відгалужень. Також підлягають відновленню системи: телемеханіки; технологічного зв'язку; електрохімічного захисту. Майже в половини транзитних газопроводів недостатня або пошкоджена антикорозійна ізоляція.

Майже 900 км газопроводів підлягає заміні (щороку необхідно реконструювати 500 км лінійної частини газопроводів).

Газоперекачуючі агрегати (ГПА). Незадовільний технічний стан, моральна та технічна застарілість газоперекачуючих агрегатів спричиняє надвисокі витрати газу на паливні потреби⁸⁰ і не дозволяє забезпечувати високий рівень надійності роботи компресорних станцій (КС).

Понад 80% газоперекачуючих агрегатів є морально і фізично застарілими, що зумовлює необхідність їх якнайшорішій заміні⁸¹.

Понад 70% всіх ГПА на КС мають проектний коефіцієнт корисної дії (ККД) в межах 24-27%. Проте, вже після 15 років експлуатації їх фактичний ККД не перевищує 20%.

Понад 30% ГПА відпрацювали встановлений моторесурс і не спроможні забезпечити не лише ефективну, але й мінімально достатню надійність роботи КС. На окремих КС відсутні резервні ГПА, що збільшує кількість переривань у постачанні газу на окремих напрямках транспортування газу.

Транзит російського газу. Протягом останніх років спостерігається зменшення обсягів транзитних експортних поставок російського газу, що не залежить від України, а зумовлюється рівнями законтрагованих обсягів газу споживачами в Європі та недовідбором газу країнами-імпортерами. У 2001р. Україна скоротила, порівняно з 2000р., транзит газу до країн Європи на 6,2% — зі 112,3 млрд. м³ до 105,3 млрд. м³. Темпи падіння дещо збільшилися — у 2000р. скорочення, порівняно з 1999р., становило 5,4%.

Транзит газу до країн СНД у 2001р. зріс, порівняно з 2000р., майже на 70% — з 11,3 млрд. м³ до 19,1 млрд. м³.

Показники, наведені на діаграмі “Транзит природного газу” (с.30), свідчать, що динаміка роботи ГТС України є досить інтенсивною і досить стабільною.

Протягом 30 років її функціонування поставки російського газу до Європи жодного разу не були зірвані. Зафіксований лише один випадок переривання постачань до Туреччини (1999р.).

⁷⁸ У підрозділі використані дані “Концепції функціонування та розвитку Національної акціонерної компанії “Нафтогаз України”. — Київ, 2001, 41с.

⁷⁹ У 1977р. фірма *Rozen Engineering* провела обстеження газопроводу Долина – Ужгород – Держжордон, в результаті чого був встановлений його незадовільний технічний стан. Зокрема, товщина стінок труб на значних за довжиною ділянках зменшилася до 60%, що робить цей газопровід потенційно небезпечним для подальшої експлуатації. Слід зазначити, що такий технічний стан зараз може бути характерним для 35-40% всіх газопроводів України.

⁸⁰ На паливні потреби використовується майже 7 млрд. м³ газу та 3,6 млрд. кВт/год. електроенергії. Заміна застарілого обладнання ГПА може дати реальну економію у майже \$800 млн.

⁸¹ В Україні ще й досі використовуються ГПА першого покоління, промисловий випуск яких припинено.

Основні характеристики газопроводів України

Газопроводи за функціональним призначенням – назва	Рік введення в експлуатацію	Базові діаметри, мм	Робочий тиск, МПа
Транзитні магістральні газопроводи			
"Союз"	1978	1200-1400	7,5
Уренгой – Ужгород	1982		
Ямбург – Західний кордон	1988		
Єлець – Кременчуг – Ананьїв – Ізмаїл	1986		
Долина – Ужгород	1973		
Івацевичі – Долина	1976, 1979		
Комарно – Дроздовичі	1960, 1975		
Внутрішні магістральні газопроводи			
Шебелинка – Полтава – Київ	1961	500-1200	5,4
Єлець – Курськ – Київ	1985		
Єлець – Курськ – Диканька	1984		
Шебелинка – Диканька – Київ	1973		
Єфремівка – Диканька – Київ	1970		
Київ – Захід України	1970, 1973		
Газопроводи-перемички			
Богородчани – Долина	1984	200-1400	5,4-7,5
Більче – Волиця – Долина	1985		
Кременчук – Кривий Ріг	1969		
Шебелинка – Слав'янськ	1977		
Ананьїв – Богородчани	1988		
Газопроводи-відводи			
Загальна протяжність майже	13 тис. км	150-700	1,2-5,4

Підземні сховища газу (ПСГ). Застаріле обладнання інфраструктури ПСГ спричиняє невисоку ефективність їх роботи, насамперед, невикористання існуючих резервів потужності, і потребує термінової реконструкції та технічного переоснащення.

Майже всі ПСГ терміново потребують реконструкції та технічного переоснащення: заміни двигунів ГПА на високоефективні двигуни нового покоління; реконструкції установок осушування газу; модернізації допоміжних споруд; створення необхідного запасу буферного газу.

Газовимірювальні станції (ГВС). Переобладнання ГВС "Гребеники", унікальної за вимірювальним спорудженням, є першим кроком у запровадженні засобів сучасного і надійного обліку газу, що транспортується; необхідне впровадження високоточного вимірювального обладнання на всіх ГВС України (всього в Україні вісім ГВС).

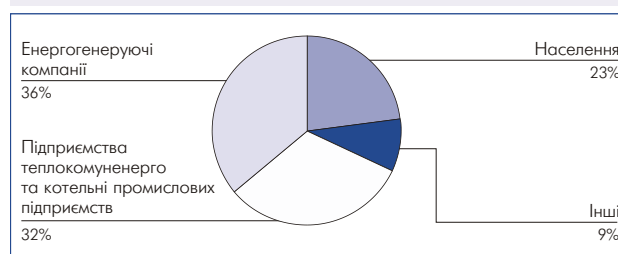
Незавантаженість окремих газопроводів до проектної пропускної спроможності. Газопровід на ділянці Івацевичі – Долина за потужності 29 млрд. м³ на рік прокачує не більше 1-2 млрд. м³; газопровід Торжок – Долина зовсім не завантажується; газопровід Хуст – Сату Маре (румунський напрям) завантажений на 20% — у 2001р. прокачано 0,8 млрд. м³ при пропускній спроможності 4 млрд. м³. **Неповне завантаження окремих газопроводів знижує загальну ефективність роботи української ГТС і призводить до перевитрат на її утримання.**

Неплатежі за спожитий газ. Станом на 1 січня 2002р., борги за газ складали понад 4,7 млрд. грн. і збільшилися, порівняно з відповідним періодом 2000р., на майже 1 млрд. грн. Найбільшими боржниками є: енергогенеруючі компанії — понад 1,7 млрд. грн. (36% загального обсягу боргу); підприємства теплокомуненерго та котельні промислових підприємств — майже 1,5 млрд. грн. (32%); населення — понад 1,1 млрд. грн. (23%) (діаграма "Заборгованість за спожитий газ")⁸².

Практика неплатежів призводить до систематичного недофінансування робіт з реконструкції та капітального ремонту об'єктів транспортування газу. Між тим, на думку фахівців, саме недовиконання робіт з реконструкції та капітального ремонту становить сьогодні найбільшу загрозу надійній роботі ГТС⁸³.

Непрозорість роботи НАК "Нафтогаз України" та неоптимальність структури управління компанією. За результатами вивчення діяльності НАК "Нафтогаз України", здійсненими фахівцями Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, структура компанії та її система управління визнані громіздкими, неефективними й такими, що не дозволяють досягти оптимальної роботи як нафтогазового комплексу взагалі, так і ГТС України⁸⁴. Компанія володіє пакетами акцій, паями господарських товариств, що не відповідають її

Заборгованість за спожитий газ, % загального обсягу боргу

⁸² Див.: Огляд української преси з проблем ПЕК, 2002, №194, с.3.

⁸³ Гудима О., Бондаренко А., Ермолаєв А., Лупацій В. Україна на орбіті транзиту газу. — Енергетична політика України, 2001, №11, с.18.

⁸⁴ Див.: Енергобизнес, 2002, №6, с.7.

профілю, зокрема 10 банками, а також об'єктами соціальної сфери. Це призводить до **розпорошення коштів на непрофільні об'єкти в умовах браку інвестицій у виробничі фонди.**

Програми надання технічної допомоги міжнародними донорами є недостатньо ефективними внаслідок безсистемності, спрямованості на вирішення окремих поточних проблем, а обсяги фінансування є незначними.

Фізична і моральна застарілість обладнання української ГТС не дозволяє досягти проектної потужності 170 млрд. м³; з урахуванням зношення обладнання вона, фактично, не перевищує 130-140 млрд. м³ на рік.

Систематичне недофінансування робіт з реконструкції та капітального ремонту об'єктів транспорту до цього часу не призводило до зривів поставок транзитного газу, але надалі стають все більш можливими переривання поставок газу внаслідок виходу з ладу застарілого обладнання.

Водночас, стала динаміка роботи ГТС, наявність вільних потужностей транспортування та ємностей зберігання газу свідчать про можливості розширення її застосування, перспективності модернізації та більш тісної інтеграції до євразійської газотранспортної мережі.

Розвиток ГТС

Від сталої роботи ГТС значною мірою залежить енергетична безпека не лише України, але й 19 європейських країн – споживачів російського газу. Сьогодні основне обладнання ГТС працює без

значних перебоїв завдяки постійній роботі українських підприємств з оновлення та модернізації її обладнання.

Протягом останніх 10 років побудовано та введено в експлуатацію 5100 км магістральних газопроводів, 10 компресорних цехів загальною потужністю 520 МВт. Лише в 2001р. було завершено будівництво дотискувальної компресорної станції “Солоха” у Полтавській області; введені в експлуатацію дві реконструйовані компресорні станції – “Долинська” та “Ужгородська”. Здійснюється реконструкція та модернізація магістральних газопроводів: Новопсков – Аксай – Моздок; Дашава – Мінськ; Шебелинка – Дніпропетровськ – Одеса; Долина – Ужгород – Держкордон; Ананьїв – Тираспіль – Ізмаїл; Дашава – Київ; Київ – Захід України (перша нитка) та ін.

Національною програмою “Нафта і газ України до 2010 року” передбачено фінансування реконструкції та модернізації ГТС в обсязі \$5120 млн., причому майже 40% зазначеної суми спрямовується на розвиток ГТС та нове будівництво (таблиця “Фінансування реконструкції та модернізації ГТС в рамках Національної програми “Нафта і газ України до 2010 року”, с.30).

Водночас, розвиток ГТС стримується недоліками державного регулювання. Так, у сфері газотранспорту, попри її стратегічну важливість для держави, не використовуються такі методи, як надання пільгових кредитів на закупівлю сучасного обладнання, модернізацію та нове будівництво; надання гарантій і страхування кредитів, встановлення пільгових термінів амортизації обладнання, надання пільг при оподаткуванні тощо⁸⁵. В результаті, **темпи модернізації і розвитку ГТС є недостатніми, що не відповідає значенню підгалузі в економіці та міжнародному співробітництві України.**

Розвиток ГТС не визнано пріоритетним напрямом економічного розвитку держави, водночас зводиться її реформування.

3.2 УКРАЇНА-РОСІЯ: СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЗОВІЙ СФЕРІ

Розвиток співробітництва з Росією, насамперед, в сфері транспортування газу, є надзвичайно важливим чинником функціонування економіки України.

На початку 1990-х років ВАТ “Газпром” планував до 2005р. збільшити транзит газу через Україну до 145 млрд. м³ на рік. На заваді цих планів стали як окремі спірні питання між двома країнами (встановлення взаємовигідного тарифу за транзит газу⁸⁶), так і проблеми безпеки експорту російського газу до України (неплатежі за спожитий російський газ; реекспорт газу) та його транзиту до Європи (несанкціонований відбір транзитного газу; недостатність фінансування реабілітації та модернізації обладнання української ГТС).

⁸⁵ Хоча в Україні існує досвід надання мережі пільг для металургійних виробництв, які значної мірою є приватизованими. Десятки антидемпінгових процесів проти України в цій сфері свідчить про наявність структурного перекосу в цій галузі.

⁸⁶ На сьогодні транзитна ставка складає \$1,09 за 1000 м³ газу на відстань 100 км; Міжнародне Енергетичне Агентство у своїй доповіді для Європейської Комісії називає адекватною витратам на транзит ставку \$1,75. Див.: SRS International Energy Pricing and Tariffs — Ukraine, October, 2000, p.25.

Слід визнати, що багаторічна хибна практика несанкціонованого відбору газу та несвоечасної сплати вартості спожитого російського газу Україною завдавала “Газпрому” значної шкоди, як в економічному, так і в технічному аспектах.

Протягом останніх кількох років Україна припинила несанкціонований відбір і реекспорт російського газу. Реструктуризована заборгованість перед ВАТ “Газпром”. Створена досить розвинута правова база співробітництва, що унормовує партнерські відносини обох країн у газотранспортній сфері (врізка *“Головні угоди між Україною і Росією, що стосуються питань транзиту газу”*). Зараз головною вимогою російської сторони до України є “забезпечення сприятливих умов для російського транзиту через територію України”⁸⁷, а претензії стосуються, головним чином, необґрунтованих (на думку російської сторони) витрат на транзит.

Головні угоди між Україною і Росією, що стосуються питань транзиту газу

- ❖ Договір про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною та Російською Федерацією від 31 травня 1997р.
- ❖ Договір між Україною та Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007рр. від 27 лютого 1998р.
- ❖ Угода №643-44 від 22 грудня 2000р. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про гарантії транзиту російського природного газу територією України.
- ❖ Угода №643-221 від 4 жовтня 2001р. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу територією України.

Водночас, з боку російської сторони спостерігається нехтування інтересами українського партнера. Так, ініційований ВАТ “Газпром” проект будівництва газопроводу-перемички Польща – Словаччина суперечить досягнутим між Україною і РФ домовленостям про збереження до 2012р. стабільних обсягів транспортування російського газу через територію України.

Позиція Росії визначається її монополюючим становищем як єдиного постачальника газу до ГТС України.

Аргументуючи необхідність диверсифікації джерел постачання енергоносіїв у проекті Концепції державної енергетичної політики на період до 2020 року, експерти Центру Разумкова передбачали подібний розвиток подій⁸⁸. Водночас, відзначалося, що можливі негативні наслідки надвисокої залежності від постачальника не є особливою ознакою відносин між Україною та РФ — вони матимуть місце в стосунках з будь-якою іншою державою-експортером. Україна може захищати свої інтереси правовим шляхом (про що йтиметься нижче), але її політика в енергетичній сфері має виходити з реалій і враховувати їх.

Сьогодні в Україні не існує питання будівництва альтернативних шляхів транзиту газу або зміни напрямів їх постачання. Економічно доцільним є лише

створення додатково до вже існуючих, нових транзитних маршрутів, що мають доповнювати, але в жодному разі не суперечити існуючим маршрутам.

Охарактеризовані вище тенденції розвитку євразійського газового ринку та перспективи збільшення взаємозалежності ЄС і Росії у газовій сфері свідчать, що як у короткостроковій, так і в середньостроковій перспективі Україна, як транзитер російського газу, буде переважною мірою залежати від характеру партнерських відносин з РФ. Виходячи з цього, вона має зайняти активні позиції в діалозі з Росією, формувати та просувати газотранспортні проекти, які становили б спільний інтерес.

Так, було б доцільним виконання на партнерських умовах наступних проектів.

❖ Будівництво компресорних станцій на газопроводі Торжок – Долина з метою виведення його на проектну потужність — 29 млрд. м³. Це зумовило б можливість збільшити транспортування російського газу через Білорусь з 11 до 28 млрд. м³ на рік (вартість проекту — \$138,5 млн.).

При вирішенні цієї проблеми спільно з російською стороною добудова газопроводу (будівництво КС) дозволила б вивести на проектну потужність його українську, білоруську та російську ділянки, що, в свою чергу, зняло б з порядку денного питання будівництва обхідного газопроводу через територію Польщі.

❖ Створення підземних сховищ газу на півдні України з метою покриття сезонної нерівномірності постачання газу в напрямку Туреччини, Румунії, Болгарії (вартість проекту — близько \$320 млн.). Виконання проекту дозволило б оптимізувати режим постачання російського газу у вказаних напрямках.

⁸⁷ Такою є одна з п'яти вимог, сформульованих Загальноросійською громадською організацією “Деловая Россия” в Програмі “П'ять кроків України на шляху до реальної економічної інтеграції”. На думку представників цієї організації, вимоги мають бути реалізовані для розвитку відносин України та Росії.

⁸⁸ Див.: Концепція державної енергетичної політики України на період до 2020 року (проект Центру Разумкова). — Національна безпека і оборона, 2001, №2, с.55.

Позитивний вплив на розвиток співробітництва України та Росії у газовій сфері може мати зміна ставлення до України з боку ЄС та започаткування енергодіалогу ЄС-Україна. 27 березня 2002р. віцепрем'єр РФ В.Хрістенко, виступаючи на пресконференції в Брюсселі, відзначив, що українська ГТС “є одним з ключових елементів забезпечення енергобезпеки Євросоюзу”, а Україна — “однією з найважливіших сторін газового транзиту”⁸⁹.

3.3 УКРАЇНА-ЄС: СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЗОВІЙ СФЕРІ

Останнім часом між Україною та ЄС започаткований активний енергодіалог у газовій сфері. Однак, на думку експертів Центру Разумкова рівень співробітництва з ЄС не є адекватним як рівню залежності країн Європи від надійності роботи української ГТС, так і потенційним перспективам спільного управління нею.

На розвиток співробітництва між Україною та ЄС впливають ряд як негативних чинників, що обмежують його рівень, так і позитивних, що зумовлюють його сприятливі перспективи. Крім тих, що називалися вище, до негативних чинників слід віднести наступні:

- ❖ відсутність в Україні скільки-небудь чіткої стратегії розвитку газотранспортної галузі; послідовної і прозорої політики просування національних інтересів на світовому газовому ринку; достатньою мірою опрацьованих проектів диверсифікації джерел постачання газу;

- ❖ низькі інвестиційні можливості України, що фактично виключають її фінансову участь у великих міжнародних газотранспортних (або газовидобувних) проектах;

- ❖ несприятливий інвестиційний клімат в Україні, що значною мірою обмежує інтерес європейських нафтогазових компаній до співпраці з українськими партнерами;

- ❖ відсутність сформованого правового поля у сфері транспортування газу;

- ❖ непрозорість функціонування та управління енергетичною галуззю в цілому та газотранспортною підгалуззю зокрема, помітний ступінь їх корумпованості;

- ❖ нереформованість галузі, відсутність процесів дерегуляції, лібералізації та приватизації у газовому секторі, насамперед, дерегуляції цін на газ, відокремлення видобутку, транзитного транспортування, розподілу та продажу газу, приватизації в газовому секторі (в т.ч. газотранспортної системи);

- ❖ відсутність в Україні родовищ газу світового рівня, а відтак — і перспектив залучення до промисловості нафтогазових ТНК;

- ❖ відсутність в Україні розвинутої інфраструктури та технологій виробництва ЗПГ, що обмежує її присутність на сучасному газовому ринку.

Наведений перелік свідчить, що переважна більшість чинників мають суб'єктивний характер і не є такими, що не можуть бути усунені. Натомість, існують об'єктивні чинники, що матимуть позитивний вплив на розвиток співробітництва в рамках енергодіалогу ЄС-Україна, а надалі — можливо, в рамках спільних проектів.

По-перше, це вигідне географічне розташування: між джерелами газу (Росія, Прикаспійські країни) та його споживачами в Європі. Поза сумнівом, саме по собі географічне розташування є лише пасивною передумовою присутності України на євразійському газовому ринку і жодним чином не рятує її від загрози втрати статусу крупного транзитера. Але у поєднанні з активною політикою просування і захисту власних інтересів географічне розташування набуває значимого фактору в газотранспортних проектах.

По-друге, відносно низький рівень інвестиційних ризиків (врізка “Інвестиційні рейтинги країн: оцінка інвестиційних ризиків”⁹⁰).

По-третє, найбільша в Європі газова транзитна мережа. Якщо керуватися винятково економічними міркуваннями та інтересами, то наявність в Україні розвинутої газотранспортної мережі можна віднести до об'єктивних чинників сприятливих перспектив співпраці Україна-ЄС. Модернізація української ГТС все ж дешевша і не така тривала, як будівництво нових газотранспортних систем. ГТС України може забезпечити надійність газопостачань до ЄС, а саме надійність визначено базовим принципом формування єдиного європейського газового ринку.

По-четверте, наявність високопрофесійного кадрового корпусу: інженерного, наукового, науково-педагогічного, що може забезпечити і освоєння нових технологій, і належну якість експлуатації ГТС.

⁸⁹ В.Хрістенко очолює російську делегацію на засіданні Групи високого рівня Росія-Євросоюз з вироблення концепції єдиного економічного простору Росія-ЄС. Див.: <http://www.ENERGO.net.com.ua>.

⁹⁰ Джерело: Energy Interconnections in South Eastern Europe. Synergy 98-01. European Commission, Directorate-General XVII. — Brussels, February, 2000, p.2-5.

В таблиці наведені оцінки інвестиційних ризиків, зроблені Центром досліджень світового ринку в контексті інвестування в будівництво газопроводів. Оцінки враховують найважливіші параметри: політичні, економічні, правові, податкові ризики, умови ведення бізнесу в тій чи іншій державі та ін. З оцінок випливає, що вибір Євросоюзом в якості транзитера газу Білорусі, а не України (у випадку будівництва "Газпромом" газопроводу Польща – Словаччина), не є достатньо адекватним: оцінка Білорусі — 3,82 (рівень ризику високий); України — 3,26 (значний). Нижчий, порівняно з Україною, рівень ризику Туреччини (2,63; середній), свідчить, імовірно, про неврахування проблем, що виникли в економіці Туреччини останнім часом.

Інвестиційні рейтинги країн: оцінка інвестиційних ризиків

Країна	Рейтинг	Рівень ризику	Категорія
Лівія	4,05	високий	D
Іран	4,00	високий	D
Албанія	3,86	високий	C
Білорусь	3,82	високий	C
Туркменистан	3,75	високий	C
Росія	3,71	високий	C
Алжир	3,60	високий	C
Македонія	3,49	високий	C
Україна	3,26	помірний	B
Туреччина	2,63	середній	B+
Словаччина	2,25	середній	B++
Польща	2,06	середній	B++
Норвегія	1,48	можна знехтувати	A+

Можливі рівні та діапазони інвестиційних ризиків

Діапазон значень	Категорія	Рівень
1,00-1,24	A++	мінімальний
1,25-1,74	A+	можна знехтувати
1,75-1,99	A	низький
2,00-2,49	B++	середній
2,50-2,99	B+	помірний
3,00-3,49	B	значний
3,50-3,99	C	високий
4,00-4,49	D	дуже високий
4,50-5,00	E	крайній

Зазначені чинники створюють досить сприятливі передумови для розвитку співробітництва Україна-ЄС. Проте, його виходу на рівень виконання значимих спільних проектів мають передувати: реформування ГТС України з урахуванням спільних правил єдиного європейського газового ринку; гармонізація законодавства України з нормативно-правовими актами ЄС; впровадження прозорого управління підгалуззю; створення сприятливого інвестиційного і податкового клімату в країні.

На думку експертів Центру Разумкова, існують значимі передумови для розвитку співробітництва ЄС з Україною на перспективу.

До недавнього часу увага ЄС зосереджувалася переважно на російському напрямі газозабезпечення, в рамках якого названі вище фактори не сприяли особливій зацікавленості ЄС у розширенні співпраці з Україною.

Проте, принцип диверсифікації стосується не лише шляхів транспортування, але й джерел постачання. Судячи з намірів і планів ЄС, представлених у його енергетичній стратегії та переліку проектів, вже в

середньостроковій перспективі можна очікувати збільшення уваги Євросоюзу до проектів, пов'язаних з постачанням газу з Близького Сходу та Прикаспійських країн.

Тут **інтереси ЄС і України співпадають**: ЄС вніс до переліку пріоритетних проектів будівництво газотранспортної мережі з Ірану та Прикаспійських країн; Україна має визначити своїм стратегічним інтересом у сфері транзиту газу диверсифікацію джерел його постачання та транзиту.

Ці **інтереси суперечать інтересам Росії**. Як відзначалося вище, однією з причин нератифікації Росією Договору до Європейської Енергетичної Хартії є саме її небажання допустити до транзитного газопроводу виробників газу Прикаспійських країн.

Принципова розбіжність інтересів у "газовому трикутнику" може створити досить складну ситуацію співпраці, що провокує вирішення економічних проблем політичними засобами. Досягнення компромісу інтересів можливе на шляху економічних рішень.

У випадку реформування української ГТС її доцільно приватизувати за участю міжнародного консорціуму, до якого залучити ВАТ "Газпром" (постачальник) та західну ТНК (споживач); 50% плюс одна акція мають залишатися за української стороною. За таких умов, можна сподіватися, що розбіжності та суперечності інтересів не будуть політизуватися, а розв'язуватися шляхом пошуку економічно мотивованих, економічно доцільних та взаємно вигідних для всіх учасників рішень. Крім того, участь західної ТНК сприятиме залученню інвестицій та привнесе західний рівень менеджменту.

З метою наближення діяльності української ГТС до європейських стандартів доцільно визначити наступні конкретні напрями співробітництва Україна-ЄС у сфері транспортування газу:

- ❖ реформування ГТС України;
- ❖ реконструкція і модернізація ГТС;
- ❖ створення сучасної єдиної системи обліку газу;

- ❖ впровадження високоточних засобів та систем вимірювання газу;

- ❖ оптимізація технологічних процесів транспортування газу;

- ❖ виконання ТЕО створення нових джерел постачання газу до України та через її територію до ЄС.

Фінансування проектів у межах зазначених напрямів має здійснюватися як за фінансової участі України, так і за рахунок: отримання доступу до фінансування з боку програм ЄС, що призначені для роботи з країнами-кандидатами на вступ до Євросоюзу; отримання кредитів від фінансових структур ЄС на здійснення реабілітації та модернізації існуючої газотранспортної мережі, проведення передприватизаційної підготовки ГТС; отримання грантів на виконання ТЕО створення нових джерел постачання газу до України та через її територію в рамках програм *TACIS*, *INOGATE* та ін.

Окремого розгляду в контексті подальшого розвитку співробітництва Україна-ЄС потребує охарактеризований вище проект будівництва газопроводу-перемички Польща — Словаччина.

Цей газотранспортний проект є, фактично, єдиним проектом будівництва в обхід території України, проти виконання якого вона виступає. І лише в одному випадку — якщо будівництво газопроводу не супроводжуватиметься наروшенням видобутку та транспортування російського газу. У цьому випадку Україні загрожують збитки, і вона має право захищати свої інтереси — як сторона Договору до Європейської Енергетичної Хартії.

Як уже відзначалося, Росія і Білорусь не ратифікували ДЕХ, але сторонами Договору є інші учасники проекту будівництва газопроводу-перемички — ЄС, Італія, Німеччина, Польща, Словаччина, Франція. Тому **Україна може апелювати до Конференції з Європейської Енергетичної Хартії на наступних підставах.**

Будівництво газопроводу-перемички суперечить принципам співробітництва сторін, сформульованим у розділі 1 Хартії⁹¹. Зокрема — принципу недискримінації і координації енергетичної політики. Але ні ЄС, ні інші учасники проекту з числа тих, що ратифікували Хартію, не координували з Україною як політику диверсифікації шляхів транзиту взагалі, так і питання будівництва газопроводу Польща — Словаччина. Це можна розглядати як порушення договірних зобов'язань сторін.

Крім того, введення в дію зазначеного газопроводу до розробки газових родовищ на Ямалі (а реальна перспектива цього існує) призведе до переорієнтації частини експортного потоку російського газу з української ГТС на білорусько-польсько-словацькі мережі. Це можна розглядати як дискримінацію інтересів України.

Стаття 2 Договору наступним чином формулює його мету: “Договір встановлює юридичні рамки з метою сприяння довгостроковому співробітництву в галузі енергетики на основі взаємодоповнення та взаємної вигоди...”. Але, **по-перше**, з виконанням проекту газопроводу-перемички довгострокове співробітництво частково припиняється; **по-друге**, вигоду отримують усі учасники проекту, крім України — їй буде завдано значних збитків⁹².

Стаття 7 Договору, трактуючи норми транзиту, проголошує: “Кожна Договірна Сторона вживає необхідних заходів для спрощення транзиту енергетичних матеріалів...”. Але будівництво газопроводу-перемички збільшує довжину траси транспортування газу та ускладнює його постачання до Європи, оскільки потребує будівництва нової інфраструктури газотранспорту замість використання існуючої.

Отже, звернення України до механізмів міжнародного арбітражу в рамках ДЕХ було б вмотивованим, є її правом як Сторони Договору, захищає її національні інтереси, відповідає правовому режиму ДЕХ і не має на меті погіршення відносин з будь-якою країною регіону та партнерами по “газовому трикутнику”.

Характер і перспективи співробітництва України та Росії у газовій сфері визначаються переважно монопольним становищем останньої як єдиного постачальника газу для української ГТС. Реальна загроза втрати вагомій частки транзитних газових обсягів є результатом зволікання Україною диверсифікації джерел постачання газу.

Співробітництво України з ЄС у газовій сфері лише розгортається. До недавнього часу увага ЄС зосереджувалася переважно на російському напрямі газозабезпечення; цей етап завершився диверсифікацією шляхів транспортування російського газу до Європи, що відповідало інтересам обох партнерів.

⁹¹ У зазначеному документі йдеться: “...у дусі політичного і економічного співробітництва вони (підписанти) зобов’язуються сприяти розвитку ефективного енергетичного ринку в усій Європі і краще функціонуючого глобального ринку, в обох випадках на основі принципу недискримінації та орієнтованого на ринок ціноутворення”; “співробітництво в сфері енергетики буде охоплювати: координацію енергетичної політики”. — Європейська Енергетична Хартія, с.1-3; <http://www.rada.kiev.ua/cgi-bin/putfile.cgi>.

⁹² Там само.

Зараз ЄС переорієнтує увагу на диверсифікацію джерел постачання газу, про що свідчить внесення до переліку пріоритетних проєктів Євросоюзу проєкту будівництва газової мережі з Близького Сходу та Прикаспійських країн. Така позиція відповідає інтересам України, але суперечить інтересам Росії. Розбіжності між партнерами можуть бути врегульовані їх спільною участю в приватизації української ГТС.

ВИСНОВКИ

ГТС України протягом багатьох років дозволяла отримувати від Росії за послуги з транзиту близько 30 млрд. м³ газу, — що дорівнює річній потребі в газі населення та комунально-побутових підприємств України — на суму близько \$1,5 млрд. Доходи від транзиту газу становлять майже 10% загальних доходів від експорту. Відчутні суми складають відрахування до державного бюджету — на 2002р. вони встановлені в розмірі 2,24 млрд. грн. Погіршення ефективності функціонування ГТС має розглядатися як загроза економічній та енергетичній безпеці України.

Існують внутрішні чинники, що створюють бар'єри для повного використання потенціалу ГТС України, його розвитку, нарощуванню можливостей української ГТС в системі європейських газотранспортних магістралей. До головних негативних чинників належать: фізична і моральна застарілість обладнання української ГТС, що не дозволяє досягти проєктної потужності; систематичне недофінансування робіт з реконструкції та капітального ремонту об'єктів транспорту; недоліки державного регулювання, що замість стимулювання стримують темпи модернізації і розвитку ГТС України; відсутність сформованого правового поля у сфері транспортування газу; непрозорість функціонування та управління енергетичною галуззю в цілому та газотранспортною підгалуззю зокрема, помітний ступінь їх корумпованості.

До позитивних чинників, що за умов сильної державної політики можуть бути використані для посилення позицій України на європейському газовому ринку, належать: вигідне географічне розташування між джерелами газу (Росія, Прикаспійські країни) та його споживачами в Європі; техніко-економічні переваги розвитку існуючої в Україні газотранспортної мережі порівняно з будівництвом нових газопроводів; наявність високопрофесійного кадрового корпусу, що може забезпечити і освоєння нових технологій, і належну якість експлуатації ГТС.

Наявність комплексу негативних і позитивних чинників вимагає виваженої, системної державної

політики, головними пріоритетами якої мають бути: реформування ГТС України з урахуванням спільних правил єдиного європейського газового ринку; гармонізація законодавства України з нормативно-правовими актами ЄС; впровадження прозорого управління підгалуззю; створення сприятливого інвестиційного і податкового клімату в країні.

Принципова розбіжність інтересів у “газовому трикутнику” ЄС-Україна-Росія може зумовити досить складну ситуацію, що створює загрозу енергетичній безпеці України та провокує вирішення існуючих проблем в газовому секторі політичними засобами. Досягнення компромісу інтересів можливе на шляху економічних рішень, на засадах підвищення привабливості газового сектору України та зацікавленості європейських і російських компаній в участі у функціонуванні та розвитку української ГТС.

З метою наближення діяльності української ГТС до європейських стандартів доцільно визначити наступні конкретні напрями співробітництва Україна-ЄС у сфері транспортування газу: реформування ГТС України; реконструкція і модернізація ГТС; створення сучасної єдиної системи обліку газу; впровадження високоточних засобів та систем вимірювання газу; оптимізація технологічних процесів транспортування газу; виконання ТЕО створення нових джерел постачання газу до України та через її територію до ЄС.

З метою запобігання негативним наслідкам побудови обхідних газопроводів Україна має можливість вдаватися до використання міжнародних правових механізмів. Звернення України до механізмів міжнародного арбітражу в рамках ДЕХ було б вмотивованим, є її правом як Сторони Договору, захищає її національні інтереси, відповідає правовому режиму ДЕХ і не має на меті погіршення відносин з будь-якою країною регіону та партнерами по “газовому трикутнику”.

Перехід від енергодіалогу до стадії виконання спільних проєктів України та ЄС у газотранспортній сфері залежить від знаходження балансу інтересів у трикутнику ЄС-Україна-Росія та успіху політичних та економічних перетворень в Україні. Ці перетворення мають забезпечити подальше зближення з ЄС та вступ до цієї організації в якості асоційованого, а згодом і повноправного члена.

Будь-яке зволікання з розвитком реформ у газовому секторі України та відсутність жорсткої та чіткої позиції щодо обхідних газопроводів залишать Україну поза загальноєвропейських процесів розвитку та лібералізації газового ринку.

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Наступні десятиліття характеризуватимуться активним розвитком газової промисловості всіх учасників світового газового ринку, перш за все — постачальників (власників крупних запасів природного газу) і транзитерів — країн, що розташовані на шляху експортно-імпорتنних потоків газу та мають (або матимуть) розвинуту транспортну інфраструктуру. Зростання споживання газу країнами-імпортерами буде супроводжуватися тенденцією диверсифікації джерел та шляхів його надходження — з метою уникнення загрози залежності від одного постачальника та/або транзитера. Цьому сприятиме вихід на світові ринки нових експортерів газу — країн Каспійського регіону. Проте, він потребує тривалого часу та значних інвестицій у розробку родовищ і будівництво газопроводів.

Аналіз тенденцій у газовій індустрії, розподілу світових запасів, найкрупніших родовищ газу та територій, де очікується основний приріст його видобутку, дозволяє на довгострокову перспективу прогнозувати інтенсивний розвиток євразійського газового ринку, де переважна більшість країн Європи та АТР матимуть зростаючу потребу в імпорті газу. Основний потенціал постачань газу до Європи зосереджений у Росії, Норвегії, країнах Близького Сходу та Каспійського регіону. Росія забезпечує найбільшу частку потреб ЄС в імпорті газу. Головним транзитером газу до Європи є на сьогодні Україна, яка транспортує до країн ЄС і країн-кандидатів на вступ до Євросоюзу понад 90% російського експортного газу.

Головною тенденцією європейського енергетичного ринку є зростання частки газу в енергобалансі ЄС — до 2030р. вона складатиме близько 29%. Тенденція росту споживання газу, вичерпність запасів газу на шельфі Північного моря, підвищення залежності ЄС від його імпорту (до 2020р. очікується зростання цієї залежності з 39% до 67%), розширення ЄС за рахунок країн Східної та Центральної Європи, які є ще більш залежними від імпорту газу (з урахуванням розширення газова імпортна залежність ЄС може зрости до 73%), роблять проблематичним газозабезпечення ЄС вже в середньостроковій перспективі. Без розширення існуючих і створення нових потужних газотранспортних коридорів ця проблема вирішена бути не може. Якщо сьогодні головні проблеми газопостачання до Європи вирішуються в “трикутнику” ЄС-Україна-Росія, то вже в середньостроковій перспективі цей “трикутник” буде “розчинений” появою на європейському газовому ринку нових учасників.

Найбільш перспективним варіантом збільшення постачань газу, на думку фахівців ЄС, є порушення його поставок з Росії, підкріплене експортом газу з Туркменистану, Казахстану та Узбекистану, які мають вихід на російську газотранспортну систему. Водночас, для уникнення небезпеки недоотримання необхідних обсягів російського газу та з метою диверсифікації джерел

постачання, ЄС передбачає будівництво газопроводів з країн Каспійського регіону поза територією Росії і залучення газу з Ірану та Іраку.

Обмеженість фінансових ресурсів і технологічні умови нарощування газотранспортного потенціалу зумовлюють довгостроковий характер нової енергетичної стратегії ЄС. Її реалізація та освоєння газового потенціалу Росії і країн Каспійського регіону потребуватимуть значних капіталовкладень у розробку родовищ газу, будівництво транспортних магістралей та інфраструктури. Головними постачальниками газу на європейський ринок у середньостроковій перспективі залишатимуться його традиційні експортери (Росія, Норвегія, Алжир). Диверсифікація шляхів постачань газу до ЄС відбуватиметься переважно за рахунок підвищення ваги таких транзитерів, як Білорусь і Польща та появи нового — Туреччини.

ЄС і Росія визнали значну взаємну енергозалежність, яка у газовій сфері протягом найближчих 20 років буде збільшуватися: ЄС потребує кардинального збільшення поставок російського газу, а газова промисловість Росії — гігантських фінансових надходжень для освоєння нових родовищ, модернізації існуючих і будівництва нових газопроводів, запровадження нових енергозберігаючих технологій. Перехід співробітництва ЄС-Росія до етапу спільних видобувних і крупних газопровідних проектів поки що стримується рядом економічних і політичних чинників, а саме:

(а) ЄС не визнає Росію як країну з ринковою економікою, його не влаштовує несприятливий інвестиційний клімат у Росії та низькі темпи реформування її енергетичного сектору, внаслідок чого, ЄС не має наміру в найближчій перспективі вкладати кошти в крупні проекти на території Росії;

(б) Росія не погоджується з умовою Договору до Енергетичної Хартії (яку не має намірів ратифікувати) щодо вільного доступу до транзитних газопроводів та вимогою газової Директиви ЄС щодо лібералізації газового ринку (практикою переходу на короткострокові та спотові контракти), виконання яких, на її думку, призведе до: (1) підвищення внутрішніх цін на газ і тарифів на його транспортування до рівня європейських, що не відповідає пріоритетам соціальної політики РФ; (2) втрати прибутків та частини газового ринку ЄС завдяки появі на ньому Туркменистану, Узбекистану та Казахстану; (3) заморожування дорогих і тривалих проектів розробки нових російських газових родовищ внаслідок переходу до практики короткострокових контрактів.

Розбіжності між ЄС та Росією у підходах до вирішення базових питань лібералізації європейського газового ринку спонукають обох партнерів до реалізації політики диверсифікації або пошуку альтернатив стосовно: ЄС — нових джерел постачання газу (Близький Схід, Прикаспійські країни); Росію — нових ринків збуту (АТР). Враховуючи відчутний ступінь взаємозалежності ЄС і Росії у газовій сфері та дефіцит у найближчій

перспективі достатніх коштів для виконання проектів кардинального перерозподілу експортно-імпортних газових потоків, є підстави очікувати досягнення партнерами певних компромісів взаємних домагань і зосередження зусиль на проектах, пов'язаних з нарощуванням поставок російського газу до ЄС.

Спільною позицією ЄС і Росії є обмеження монополізму на ринку послуг з транспортування газу за рахунок побудови альтернативних українським газотранспортних магістралей. Будівництво газопроводу-перемички Польща — Словаччина в рамках проекту Ямал — Європа може спричинити перекидання частки газу, що добувається в Ямало-Ненецькому АО та транспортується зараз українськими газопроводами, на білорусько-польську транспортну систему. ЄС підтримує проект будівництва газопроводу-перемички, оскільки від його експлуатації західноєвропейські ТНК отримають значні прибутки, а виконання цього проекту спонукатиме ВАТ “Газпром” до розробки запасів Ямалу та ускладнить переорієнтацію газового потоку на АТР, зокрема, на Китай.

Диверсифікаційна політика ЄС і Росії може призвести до втрати Україною певних позицій на європейському газовому ринку та, відповідно, до зменшення обсягів транзиту за рахунок перерозподілу експортних газових потоків на нові газопроводи. Відчутних втрат для України можна очікувати у випадку випереджаючих темпів вводу в дію нових газопроводів і затримки в нарощуванні Росією свого видобувного потенціалу. Негативні тенденції, що відбуваються в російській газовій промисловості, диспропорції між потребами Європи в російському газі, рівнями фінансової участі ЄС, з одного боку, в російських проектах видобутку газу та, з іншого боку, в будівництві нових газопроводів створюють реальну загрозу для України. Перерозподіл існуючих газових потоків може призвести до зменшення обсягів транзиту російського газу територією України на понад 60 млрд. м³ щорічно.

Прокладання нових газових трас у кілька разів дорожче, ніж розширення або повне завантаження існуючих газопроводів (внаслідок необхідності проведення додаткових геодезичних, проектних та інших досліджень, землевідведення тощо). Тому можна стверджувати, що рішення Росії та ЄС обійти українську територію певною мірою зумовлені суб'єктивними чинниками та політичною кон'юнктурою і є економічно обтяжливим для кінцевих споживачів газу в Євросоюзі. Водночас, розширення української газотранспортної системи за проектами, що реалізуються або плануються, може підвищити пропускну спроможність ГТС щонайменше на 40 млрд. м³ на рік.

Співробітництво ЄС з Україною в енергетичній сфері до 2001р. мало обмежений характер внаслідок прагнення ЄС до диверсифікації шляхів постачання газу та підриву міжнародної довіри до України як партнера в газотранспортній сфері. Відновлення Україною дисципліни транзиту, реструктуризація її заборгованості російській стороні зумовили започаткування активного енергодіалогу ЄС-Україна в рамках формування нової енергетичної стратегії ЄС. Перехід до фази реалізації крупних проектів у цій сфері залежить від знаходження балансу інтересів у “трикутнику” ЄС-Україна-Росія та загалом успіху політичних і економічних перетворень в Україні. Вони мають забезпечити подальше зближення України з ЄС та її інтеграцію до цієї організації в якості асоційованого, а згодом і повноправного члена.

СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ТРАНСПОРТУВАННЯ ГАЗУ У “ТРИКУТНИКУ” ЄС-УКРАЇНА-РОСІЯ

Подальша політика розвитку багатосторонніх відносин України з ЄС та Росією у сфері транспортування енергоносіїв має набути стратегічного і більш прагматичного характеру. Україна зацікавлена в розвитку цих відносин за такими напрямками:

- ❖ пошук балансу політичних та економічних інтересів у сфері диверсифікації газотранспортних шляхів, недопущення або усунення можливих негативних наслідків для української економіки, що можуть бути завдані процесами розширення ЄС і намірами ЄС і Росії будувати газопроводи в обхід України (в разі завдання значних збитків внаслідок будівництва обхідних газопроводів та неотримання компенсації, Україна має збільшити тарифи за транзит природного газу до рівня міжнародних тарифів);

- ❖ формування та реалізація державної газотранспортної політики з урахуванням транспортних стратегій ЄС і РФ;

- ❖ забезпечення державної координації використання дипломатичних механізмів стримування темпів вводу в дію обхідних газопроводів, підтримки російських проектів збільшення видобувного потенціалу зі створенням власних шляхів транспортування газу (які б доповнювали, а не суперечили існуючим маршрутам), поширенням коопераційного співробітництва українських компаній з європейськими та російськими партнерами.

- ❖ участь не лише в реалізації короткострокових проектів і контрактів у сфері газопостачання, а й у створенні та розробці довгострокової газотранспортної стратегії в євразійському регіоні;

- ❖ проведення консультацій і координація позицій сторін на рівні відповідних структур ЄС, Росії та України щодо питань будівництва транснаціональних трубопроводів;

- ❖ залучення європейських і російських капіталів до модернізації і розширення української газотранспортної мережі;

- ❖ включення України в кооперацію з розширення газових мереж Європейського Союзу за рахунок постачання обладнання, надання послуг з проектування, будівництва тощо;

- ❖ проведення приватизації газотранспортної системи (за умов збереження (50%+1) акцій за українською стороною), створення на цій основі консорціуму за участю українських компаній (транзитерів), російського ВАТ “Газпром” (постачальника), західної ТНК (споживача); участь ВАТ “Газпром” підвищить його зацікавленість у перспективах розвитку української ГТС, а наявність у складі консорціуму західної ТНК — зробить неможливим прийняття неекономічних (політичних, кон'юнктурних) рішень і привнесе західний рівень менеджменту та інвестиції⁹³;

- ❖ участь України в проектах з підвищення рівня безпеки транспортування природного газу до Європи, в т.ч. в управлінні ГТС;

- ❖ обмін науковою інформацією та персоналом.

Інтересам України сприяло б створення міждержавного енерготранспортного консорціуму із

⁹³ Це питання більш детально досліджувалося у журналі “Національна безпека і оборона”, 2001, №2.

залученням компаній країн ЄС, Росії, України, інших країн регіону — газопостачальників і транзитерів, перетворення її на дієву ланку в забезпеченні енергетичної безпеки в євразійському регіоні.

Розвиток багатосторонніх відносин України в газовій сфері має бути гармонійно доповнений поглибленням двосторонніх стосунків ЄС-Україна, переводом їх на рівень асоційованого членства України в Європейському Союзі, а також синхронним входженням України в СОТ. Лише за таких умов Україна матиме можливість на рівних відстоювати свої інтереси, запобігати та адекватно реагувати на загрози в енергетичній сфері, пов'язані, зокрема, з побудовою обхідних трубопроводів. Пріоритетами України мають бути:

- ❖ підтримка політики ЄС щодо скорішої ратифікації Росією і Білоруссю Договору до Енергетичної Хартії з метою сприяння конкуренції в експорті природного газу між країнами-видобувниками у СНД;

- ❖ узгодження за часом (результатами) та ресурсами процесів набуття асоційованого членства в ЄС, приєднання до СОТ та просування європейських проєктів в енергетичній сфері, а також узгодження їх з аналогічними процесами в Росії;

- ❖ гармонізація законодавства України зі стандартами ЄС, створення законодавчих передумов, гарантованих правил приватизації і функціонування підприємств газової галузі (у т.ч. за участю іноземного капіталу), мотивація з боку держави припливу до неї прямих, а в перспективі й стратегічних інвестицій;

- ❖ поширення на Україну програм допомоги (*PHARE* та інших), збільшення фінансування українських проєктів за програмами *TACIS* та *INOGATE* за рахунок підвищення рівня їх обґрунтованості, реалістичності, привабливості для партнерів; підготовка техніко-економічних обґрунтувань під нові проєкти, насамперед, стосовно диверсифікації джерел постачання природного газу;

- ❖ включення питань стосовно транзиту енергоносіїв до пріоритетного напрямку взаємодії Україна-ЄС на рівні міжпарламентського співробітництва сторін.

У стосунках з Росією Україна зацікавлена не стільки у її відмові від побудови обхідних газових магістралей, скільки в прискореному нарощуванні РФ обсягів видобутку газу для нових трубопроводів за участі України. З цієї точки зору, зусилля України мають бути спрямовані на:

- ❖ підтримку на міжнародному рівні російських проєктів з освоєння родовищ Ямалу, шельфу арктичних морів та інших;

- ❖ розвиток кооперації з ВАТ “Газпром” (розробка та постачання газовидобувного та іншого обладнання, надання науково-технічних та інших послуг) за рахунок надання державних преференцій розвитку коопераційних зв'язків та здешевлення в їх рамках продукції, що постачається до Росії.

З огляду на існування фінансових обмежень в ЄС і Росії, Україна має намагатися:

- ❖ залучити до вирішення проблем диверсифікації джерел постачання газу до Європи інших учасників

(США — як фінансового спонсора; країн Каспійського регіону — як постачальників газу);

- ❖ сприяти покращанню відносин між США та Іраном, залученню коштів американських і європейських компаній до фінансування ТЕО проєктів спорудження газопроводу з Ірану через територію України, а також створенню в Україні інфраструктури зрідженого природного газу.

Успіхи в співробітництві України з ЄС і Росією можливі за умови підвищення ефективності внутрішньої політики України, що потребує зокрема проведення реструктуризації газового сектору. Реструктуризація газового сектору має проводитися комплексно⁹⁴, відповідно до вимог ЄС, але з урахуванням національних особливостей енергетики України, і передбачати такі основні заходи:

- (1) адаптувати національне законодавство в газовій сфері до норм і стандартів ЄС;

- (2) після доопрацювання прийняти Закон України “Про особливості приватизації об'єктів газотранспортної системи України”;

- (3) провести повне юридичне та економічне розмежування функцій видобутку, транзиту, розподілу та продажу газу (створити юридично й фінансово незалежні компанії);

- (4) розробити ТЕО базових проєктів диверсифікації джерел постачання газу в Україні;

- (5) підвищити рівень незалежності регулюючого органу в енергетичній сфері — Національної комісії регулювання енергетики;

- (6) вдосконалити цінову політику для адекватного відображення всіх витрат на природний газ;

- (7) лібералізувати тарифи на внутрішнє транспортування газу (в межах України);

- (8) надати адресні субсидії малозабезпеченим верствам населення;

- (9) провести дійсну приватизацію регіональних газорозподільчих компаній шляхом приватизації газопроводів тощо.

Приватизація ГТС України є однією зі складових її реструктуризації і підвищення ефективності функціонування. Проведення передприватизаційної підготовки ГТС передбачає такі заходи:

- (1) реабілітацію та заміну найбільш спрацьованих газопроводів і обладнання компресорних станцій, модернізацію газовимірювальної апаратури;

- (2) організацію обліку, вимірювання витрачання газу при відборі з трубопроводів високого тиску для подачі в локальні розподільчі мережі;

- (3) проведення аудиту ГТС;

- (4) призначення незалежного радника для оцінки пропозицій інвесторів та консорціумів;

- (5) проведення приватизаційного тендеру ГТС тощо.

Оскільки жодна інша підгалузь економіки ЄС, Росії та України не є так тісно зв'язаною та взаємозалежною від співробітництва, як транспортування газу, то партнери мають розглядати розширення співробітництва у цій сфері як один із чинників енергетичної безпеки всієї Європи. Розуміючи прагнення

⁹⁴ Більш детально це питання розглядається в журналі “Національна безпека і оборона”, 2001, №2.

ЄС і Росії до пошуку інших шляхів транспортування газу, Україна очікує від партнерів, що нові варіанти транзиту газу будуть формуватися, виходячи з економічної доцільності та ефективності. Транзитний потенціал зі спільними енерготранспортними системами буде важливе значення у формуванні подальших взаємовідносин у трикутнику ЄС-Україна-Росія.

Темпи освоєння запасів Росії та обсяги іноземних інвестицій до її газової галузі значною мірою залежать від стану та розвитку газотранспортних систем у напрямку Європи.

Водночас, забезпечення безперебійного транспортування зростаючих обсягів транзитних енергоресурсів до ЄС потребує створення довгострокового, сталого та прозорого механізму взаємодії усіх зацікавлених суб'єктів з боку ЄС, Росії та України. Досягнення цієї мети можливе на основі розробки єдиної позиції власне ЄС, його країн-членів, Росії, України, інших зацікавлених країн, міжнародних нафтогазових компаній та інвесторів з питань пріоритетів розвитку газопровідних мереж Європи. Відкритий діалог, прийняття конкретних рішень та угод і спільна робота над проектами мають стати рушійною силою ефективного міжнародного співробітництва у цій сфері.

ДІЇ УКРАЇНИ В РАЗІ ПОЧАТКУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ГАЗОПРОВОДУ-ПЕРЕМИЧКИ ПОЛЬЩА – СЛОВАЧЧИНА

Уряд України має звернутися до Російської Федерації з вимогою неприпустимості реалізації проекту будівництва газопроводу-перемички Польща – Словаччина, оскільки це зменшить обсяги транзиту російського газу та суперечить положенням Договору про дружбу, співробітництво та партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року, Договору між Україною і Російською Федерацією про економічне співробітництво на 1998-2007рр. від 27 лютого 1998р., Угоді №643-44 від 22 грудня 2000р. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про гарантії транзиту російського природного газу по території України та Угоді №643-221 від 4 жовтня 2001р. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про додаткові заходи щодо забезпечення транзиту російського природного газу по території України.

В разі невирішення питання Україна має зробити наступний крок.

Дипломатичними каналами звернутися до країн-учасниць проекту (РФ, Франції, Італії, Німеччини, Польщі та Словаччини), висловивши незгоду з наміром цих країн будувати газопровід-перемичку.

В разі невирішення питання Україна має зробити наступний крок.

Згідно Ст.7 ДЕХ Україна, як договірна сторона ДЕХ, має передати Генеральному Секретарю повідомлення про категоричну незгоду з планами будівництва газопроводу-перемички Польща – Словаччина іншими сторонами ДЕХ (див. вище). Генеральний Секретар, у свою чергу, має сповістити всі договірні сторони ДЕХ про це повідомлення. Через

30 днів після одержання повідомлення Генеральний Секретар, після консультацій зі сторонами спору та іншими зацікавленими Договірними сторонами, має призначити мирового посередника. Такий посередник не повинен бути підданим або громадянином чи постійним резидентом сторони у спорі або однією з інших зацікавлених Договірних сторін.

Мировий посередник має віднайти згоди сторін у спорі або процедури досягнення такої згоди. Якщо протягом 90 днів після призначення йому не вдасться досягти такої згоди, то він має внести рекомендації щодо розв'язання спору або процедури з метою досягнення такого розв'язання і прийняти рішення щодо проміжних умов транзиту, яких належить дотримуватися відносно транзиту з дати, яку він зазначає, до розв'язання спору або на період до 12 місяців. Згідно Ст.7 (п.6) ДЕХ до розв'язання спору Договірна сторона не може скорочувати існуючий потік енергоресурсів.

В разі невирішення питання Україна має зробити наступний крок.

Україна має письмово звернутися до Секретаріату Енергетичної Хартії з проханням провести надзвичайну сесію Конференції з Хартії для розгляду цього питання; Конференція з Хартії має ухвалити типові положення щодо проведення процедури примирення.

В разі невирішення питання Україна має зробити наступний крок.

В разі незгоди країн-учасниць проекту (крім Білорусі та Росії) припинити будівництво цього газопроводу, Україна має після письмового повідомлення всіх сторін проекту передати спір для розв'язання до арбітражного суду *ad hoc*, згідно Ст.27 Договору до Енергетичної Хартії (між договірними сторонами діє Арбітражний регламент). Такий арбітражний суд утворюється на основі дії Ст.27 (п.3) ДЕХ.

Рішення арбітражного суду є остаточним і обов'язковим для Договірних сторін.

Україна в жодному разі не виступає проти створення будь-яких нових газотранспортних мереж для забезпечення потреб країн Європейського Союзу в газі. Інша справа, коли розвиток співробітництва Росії та ЄС буде спричиняти дискримінацію України у сфері транзиту газу через її територію. Такі дії мають розглядатися як недружні. ЄС і Росія, диверсифікуючи транзитні шляхи газопостачань, не повинні забувати і про традиційних партнерів. Україна бажає не просто “дружити” з ЄС та Росією, а розвивати з ними тісне економічне співробітництво. Проголошуючи намір вступити до ЄС, Україна завжди буде керуватися не політичними або економічними інтересами інших держав або їх об'єднань, а лише своїми власними національними інтересами. Країни ЄС, Росія і Україна мають стати учасниками європейського інтеграційного процесу, в т.ч. у створенні єдиних європейських газових мереж. Саме спільна участь у цьому масштабному проекті, а не реалізація обхідних газопроводів може надати нового імпульсу співпраці ЄС, РФ та України на взаємовигідній основі.

ТОЧКА ЗОРУ

Йостейн БЕРНХАРДСЕН,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Королівства Норвегії в Україні

- 1. Яких найбільших змін можна очікувати в газозабезпеченні ЄС і всієї Європи у середньостроковій та довгостроковій перспективі? Яку роль у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи в середньостроковій та довгостроковій перспективі будуть відігравати експортери газу і його транзитери?**

Природний газ, як і будь-який інший товар, знаходить ринки збуту та реалізується за правилами пропозиції і попиту, що застосовуються на відкритому ринку. Однак, наявність цього товару на ринку також залежить від довгострокових зобов'язань потенційних покупців щодо обсягів і ціни, яку вони готові заплатити за товар. Така взаємозалежність між виробником і покупцем відбивається на ринку в напрямі "згоридонизу": постачальникам газу на ринок Європи потрібно мати потенційних покупців, будь то промислові, енергетичні підприємства чи житловий сектор. Рівень споживання газу, як і взагалі енергії, залежить від стану економіки та від кліматичних умов країни. У період економічного спаду потреба в енергії, як правило, вирівнюється або зменшується. Відповідно, під час економічного піднесення або екстремальних погодних умов споживання газу збільшується. На мій погляд, споживання енергії в Європі є переважно стабільним, річне зростання цього показника становить менше 1%. Однак, споживання газу європейськими країнами щороку збільшується в середньому на 3%.

Газ є відносно чистим джерелом енергії. Прийняття більш суворих стандартів щодо викидів шкідливих речовин в атмосферу створює сприятливі умови для використання газу, порівняно з вугіллям і нафтою. Це може спричинити збільшення попиту на нього на ряді ринків.

Споживачі радо зустрічають нових виробників газу, оскільки це підвищує можливість купувати газ за більш вигідними цінами і розширює коло розподілу ризику перебоїв з постачанням. ЄС запровадив правила, що забезпечують ефективне функціонування ринку газу. У той час, як газодобувні підприємства більше всього турбують наявність ринку в довготривалій перспективі, що забезпечить економічну доцільність проектів газопостачання чи газопроводів, для споживачів найважливішим є наявність надійного та передбачуваного газопостачання, особливо зараз, коли роль цього енергоносія зростає. Отже, покупці зацікавлені в політичній стабільності країн-експортерів і країн-транзитерів. Перспектива політичної стабільності може впливати на міркування покупця при підписанні довгострокового контракту на газопостачання.

Загалом, моя відповідь на питання щодо найбільших очікуваних змін у газозабезпеченні Європи базується на вищевказаних міркуваннях. Інакше кажучи, я не передбачаю суттєвих змін, а, скоріше, подовження

існуючої сьогодні ситуації. Тобто, існують помірне зростання обсягів споживання та поява на ринку нових постачальників, що збільшує конкуренцію. Мій прогноз щодо такого лінійного, поступового розвитку також базується на тривалості періоду освоєння та підготовки нових газових родовищ до експлуатації і будівництва нових газопроводів, а також на розмірах необхідних інвестицій.

Зараз Норвегія виробляє щороку близько 50 млрд. м³ газу і посідає друге місце в Європі за обсягами його експорту. З огляду на підписані контракти, у 2005-2006рр. ця цифра зросте до близько 80 млрд. м³. У довгостроковій перспективі очікується, що видобування газу на континентальному шельфі Норвегії досягне 90 млрд. м³, а його запасів вистачить на 100 років. Нинішня потужність газопроводів — близько 90 млрд. м³ на рік.

Освоєння морських газових родовищ, що має місце у Норвегії, — це технічно складна і дорога справа, що містить певні ризики для інвестора. У разі відкриття перспективних родовищ, рішення про початок видобування значною мірою залежить від ринкових та економічних перспектив, а також від можливості прокладання підводних газопроводів до майбутнього ринку збуту. В окремих випадках транспортування зрідженого газу можливе спеціальними танкерами. Однак, це дорожче, ніж його транспортування трубопроводом. Як це і сьогодні практикується в Норвегії, перш ніж розпочати видобування газу з морських родовищ, потрібно налагодити довгострокові договірні стосунки між власниками газодобувних ліцензій і майбутніми покупцями.

Між Польщею і Норвегією була досягнута принципова домовленість про поставки газу до Польщі новим морським газопроводом. Проте, передбачені обсяги продажу (5 млрд. м³) є недостатніми для забезпечення економічної доцільності цього газопроводу. Отже, потрібно знайти додаткових покупців.

- 2. Які російські газопровідні проекти будуть реалізовані у середньостроковій та довгостроковій перспективі? Які перспективи реалізації газопроводу-перемички Польща – Словаччина в обхід української території?**

Я не в змозі відповісти конкретно на це питання, оскільки не маю достатньої інформації щодо міркувань російських постачальників газу про економічні реалії, покладені в основу можливого газопроводу-перемички Польща – Словаччина.

Загалом, я наважусь лише зробити припущення про раціональність дій операторів на газовому ринку, тобто прагнення максимально збільшити прибутки та водночас забезпечити економічну доцільність проекту. Вірогідно, що попит на газ на європейському ринку перевищуватиме сьогоднішні можливості постачання. А це у найближчому майбутньому спонукатиме збільшення експлуатації існуючих газопроводів до їх максимальної потужності. Можливо також, що газопостачальники збільшуватимуть пропускну спроможність трубопроводів за рахунок технічних удосконалень газопровідних систем, що зведе до мінімуму витрати. У подальшій перспективі виникне потреба в нових газопроводах. Вибір придатних маршрутів і визначення термінів будівництва нових газопроводів залежатимуть від економічних і політичних міркувань. ■

ТОЧКА ЗОРУ

Василь ГРІВНА,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Словацької Республіки в Україні

- 1. Яких найбільших змін можна очікувати в газозабезпеченні ЄС і всієї Європи у середньостроковій та довгостроковій перспективі? Яку роль у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи в середньостроковій та довгостроковій перспективі будуть відігравати експортери газу і його транзитери?**

Газ — як один з екологічно "чистих" видів викопного палива — паливо майбутнього, що доводить і його все більш широке застосування у двигунах внутрішнього згоряння. До основного споживання газу можна

віднести його використання для виробництва електроенергії та тепла для населення. Але дуже невдячним було б давати оцінку розвитку демографічної кривої Європи. Можна прогнозувати лише наступне: якщо видобуток газу в середній і довгостроковій перспективі і буде поступово зростати, то не стільки за рахунок росту прямого споживання населенням європейських країн, скільки за рахунок його використання в інших галузях промисловості. Наприклад, автомобілі з комбінованою паливною системою (бензин-газ) уже не є рідкістю в наш час. Мені здається, що потрібно також звернути увагу на Африканський континент, де система газозабезпечення, порівняно з Європою, розвинута слабо. Це ті перспективні країни-споживачі, ринки яких будуть освоювати головні експортери газу. В Європі протягом найближчих 3-5 років буде скоріше спостерігатися тенденція, заснована на реконструкції європейської газотранспортної системи та її подальшому вдосконаленні. Навіть після розпаду двополюсного світу питання забезпечення стратегічною сировиною стоїть перед кожною країною, а перед країнами, що поставили мету домогтися вступу до ЄС чи НАТО, — можливо, ще більшою мірою. Вимога забезпечення безперервних поставок і збереження стратегічного обсягу

запасів, у т.ч. газу, змушує нас замислитися над такими питаннями, як диверсифікованість не лише джерел, але й шляхів доставки газу. Тому, на мій погляд, у перспективі 15-20 років зросте роль північноафриканських експортерів газу до Європи, так само як і газовидобувних країн Центральної і Південної Азії. Не менш важливим фактором є необхідність забезпечити технічну й екологічну безпеку газотранспортної системи. Тому європейська мережа газопроводів, особливо в країнах Центральної і Східної Європи, буде розширюватися — поповнюватися за рахунок різних технічних переминок, що забезпечують альтернативні можливості доставки газу у випадку виникнення непередбачених і надзвичайних ситуацій.

За рахунок транзиту газу Словаччина не лише покриває свою внутрішню потребу в ньому, але й засоби, отримані від транзиту, є однією з важливих доходних статей її державного бюджету. Тому Словаччина, як одна з ключових транзитних європейських країн (пропускна спроможність її газотранспортної системи становить 120 млрд. м³ на рік), природно зацікавлена в збереженні та можливому збільшенні обсягу транзиту газу через свою територію. У середньостроковій перспективі, на мій погляд, позиції сьогодні вже «класичних» газовидобувних країн будуть тільки зміцнюватися, насамперед за рахунок капіталовкладень у газову промисловість країн з родовищами природного газу, що подають надію, у Центральної і Південної Азії. Зі збільшенням пропозицій та попиту зростуть і обсяги транзиту газу країнами-транзитерами, що будуть прагнути брати активну участь у будівництві нових шляхів доставки газу з метою запропонувати більш вигідні умови транзиту.

2. Які перспективи реалізації газоповоду-перемички Польща – Словаччина в обхід української території? Як вплине на об'єми транзиту російського газу через територію України реалізація Росією проекту обхідного газопроводу Польща – Словаччина?

Як було вже сказано, Словаччина дуже зацікавлена в збереженні та можливому збільшенні обсягу транзиту газу через свою територію. У цьому криється і суть відповіді на поставлене питання. До того ж, в обговоренні проекту будівництва газопровідної перемички (Кобрин – Велке Капушани) Словаччина не відіграє ключову роль. Ця роль відведена країні-постачальнику — РФ, і потенційним країнам-покупцям того обсягу газу, на який, можливо, підвищиться російський експорт до країн Західної Європи. Прямий шлях через територію Польщі, безсумнівно, є більш вигідним не лише з економічної точки зору, оскільки не можна забувати про існування Митного союзу Білорусі та РФ, спираючись на який, російські експортери можуть більш гнучко вирішувати питання, пов'язані з умовами транзиту російського газу через територію Білорусі. Тому перспективи будівництва газопроводу-перемички, так само як і питання про його вплив на обсяги експорту російського газу через територію України, — це сьогодні насамперед питання комерційного та економічного обґрунтування. Можна підсумувати: якщо покупців у країнах Західної Європи будуть влаштовувати умови постачань російського газу проєктованим газопроводом — а це насамперед ціна газу в пункті прийому на кордоні країни-імпортера, — то питання про будівництво буде вирішене позитивно. ■

ТОЧКА ЗОРУ

Равіль ЧЕРДАШЕВ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Казахстан в Україні

1. Яких найбільших змін можна очікувати в газозабезпеченні ЄС і всієї Європи у середньостроковій та довгостроковій перспективі?

На мій погляд, у короткостроковій перспективі в ЄС не буде принципових змін у структурі газопостачання. Зараз близько 40% споживаного газу постачається з Російської Федерації і близько 15% — з Північної Африки. Однак, значні й кардинальні зміни можливі у сфері розподілу газу, оскільки Директивою ЄС від 22 червня 1998р. визначений крайній термін відкриття внутрішніх газових ринків країн-учасниць (не менше третини ринку) — серпень 2000р. До цього терміну всі крупні споживачі природного газу повинні були мати можливість вибору постачальника газу. Не всі країни ЄС повністю виконали цю Директиву, і тому процес буде продовжуватися надалі.

Взаємопроникнення європейських газових монополій на раніше закриті (або з обмеженим доступом) національні газові ринки призведе до виникнення певної конкуренції (з урахуванням тривалих термінів виконання контрактів на постачання газу).

У довгостроковій перспективі ситуація дещо інша. До того часу можна очікувати формування загальноєвропейського газового ринку, оскільки вже завершаться процеси демонополізації національних газових ринків та інтеграції газотранспортних мереж. Крім того, в цей же період закінчаться терміни дії більшості довгострокових контрактів, укладених у 1980-1990рр.

Оскільки запаси природного газу в Європі є незначними (4-5% світових), то залежність від імпорту газу зросте — тому що очікується значне зростання споживання газу в ЄС до 2020р. (за окремими оцінками — майже вдвічі). Це відкриває великі перспективи для нових експортерів газу, оскільки ЄС не зацікавлений у збільшенні залежності від одного або двох джерел природного газу, як це має місце зараз. Тому,

на мій погляд, у довгостроковій перспективі ситуація на європейському газовому ринку складеться наступним чином:

- ❖ завершиться консолідація існуючих газових інфраструктур і формування загальноєвропейського ринку;
- ❖ збережеться залежність від імпортованого газу, однак зросте роль поставок зрідженого газу з Північної і Центральної Африки;
- ❖ збережеться значна частка імпорту газу з Росії, однак тими ж газопроводами дуже можливі поставки і з інших країн колишнього СРСР, у т.ч. з Казахстану.

2. Яку роль у газозабезпеченні ЄС і всієї Європи у середньостроковій та довгостроковій перспективі будуть відігравати експортери газу і його транзитери?

Як відзначалося вище, до 40% імпортованого ЄС газу надходить з Росії, і ця ситуація збережеться й надалі, хоча, можливо, ця частка дещо зменшиться. Крім того, можливі значні зміни в самій Росії — певне зниження темпів видобутку газу та економічне зростання в країні можуть поставити під загрозу експортні контракти. У цьому випадку роль інших країн регіону, насамперед, Туркменістану, що має другі за обсягами після Росії запаси газу в регіоні (2,86 трлн. м³ та 48 трлн. м³, відповідно), Казахстану та Узбекистану (по 1,84 трлн. м³) значно зростає.

А відкриття нових родовищ, у т.ч. на шельфі Каспійського моря, можуть значною мірою змінити не лише розподіл запасів газу, але й напрями його експорту.

У середньостроковій і довгостроковій перспективі, на мій погляд, було б раціональним формування певного газового альянсу країн СНД - виробників газу, з метою формування єдиної політики у сфері експорту газу до ЄС і транзитної політики. Формування такої структури (або неформальних союзів) дозволить не лише досягти відповідності директивам ЄС стосовно диверсифікації джерел поставок газу, але й більш ефективно використовувати існуючі та проєктовані експортні газотранспортні мережі. При цьому країни-транзитери також зможуть не лише отримувати вигоди від транзиту газу, але й не залежати від єдиного джерела.

Поставки природного газу з Ірану трубопроводами до країн Європи є проблематичними, оскільки надто великими є відстані, однак за умови використання сучасних технологій і транспортних засобів та враховуючи доступ Ірану до моря, поставки зрідженого газу до Європи можливі, і, наскільки мені відомо, окремі європейські газові компанії вже мають наміри використати цю можливість. ■

ГАЗОВИЙ ТРАНЗИТ – ПЕРШОЧЕРГОВЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПИТАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ*

Френк ДАФФІЛД,
віце-президент по Центральній та
Східній Європі, Росії та Центральній Азії,
Shell Gas and Power

Через територію України проходить мережа магістральних газопроводів, якими до найбільших споживачів постачається газ, видобутий компанією ВАТ «Газпром» — власником найбільших у світі покладів природного газу, що знаходяться у Західній Європі (див. карту на наступній сторінці). Чи здатна країна скористатися з цього для розвитку власної економіки та зміцнення позицій у загальноєвропейській спільноті?

Сьогодні на газ припадає 21% споживання первинних енергоресурсів у Західній Європі, і ця частка, скоріше за все, збільшуватиметься — з огляду на його екологічні та економічні переваги. За існуючими прогнозами, у 2020р. частка газу може сягнути 30%, хоча реальний показник залежатиме від темпів економічного зростання, відносних цін на енергоносії та розвитку технологій в інших галузях енергетики.

Водночас, власний видобуток Західної Європи, як прогнозується, буде скорочуватися внаслідок виснаження покладів газу у Північному морі; отже, зростання попиту доведеться задовольняти за рахунок імпорту. ВАТ «Газпром» вже постачає до Західної Європи 25% газу, і, враховуючи чималі запаси газу, якими володіє ця компанія, очікується, що значна, якщо не переважна частка нових поставок газу буде надходити саме від неї. Проте, для цього необхідно розв'язати низку проблем.

Існуюча система газопроводів, якими російський газ транспортується до Європи, розроблялась і фінансувалась ще за радянських часів, коли її управління та експлуатація були інтегровані. Після здобуття незалежності Україна сама контролює і несе відповідальність за частину системи, що проходить її територією. Українські газопроводи здійснюють 90% поставок російського газу до Європи. Протягом останніх 10 років існували проблеми з управлінням та експлуатацією системи, але варто відзначити, що хоча це створювало величезні труднощі для ВАТ «Газпром» та інколи призводило до політичних проблем в російсько-українських взаєминах, Західна Європа жодного разу не мала проблем в отриманні замовленого нею газу. Проблеми виникали, головним чином тому, що стосунки між ВАТ «Газпром» та Україною будувалися на бартерній основі: Україна задовольняла частину своїх внутрішніх потреб у газі за рахунок поставок ВАТ «Газпром» в обмін на транзит газпромівського газу, забезпечуючи решту потреб на контрактній основі. Це спричинило «вічну» проблему обліку газу, поставленого до України, та призвело до накопичення значного боргу України ВАТ «Газпром». Крім того, через бартерні розрахунки система була не спроможна

генерувати кошти для повноцінного матеріально-технічного обслуговування. Хоча Україна останнім часом вживає рішучих та ефективних заходів для вирішення експлуатаційних проблем, у ВАТ «Газпром» залишаються вагомі підстави прагнути зменшення залежності від українських газопроводів шляхом пошуку альтернативних маршрутів.

Усі нові поставки російського газу до Європи будуть здійснюватися з віддалених родовищ, що вимагає значних інвестицій у розвиток як власне родовищ, так і транспортної інфраструктури. Для цього потрібні кошти. Проте, кошти надійдуть лише за наявності довгострокових газових контрактів, укладених з надійними та платоспроможними покупцями, які гарантуватимуть придбання або оплату мінімальних обсягів газу за узгодженими цінами. До того ж, розробка нових проектів постачання потребує чимало часу, отже, фінансові угоди необхідно укладати задовго до нових поставок.

Тим часом, європейський ринок змінюється. В енергетичній галузі здійснюється політика лібералізації, спрямована на підвищення ефективності ринку та заохочення конкуренції з метою забезпечення

* Стаття була опублікована в кн.: "The EU & Ukraine. Neighbours, Friends, Partners?" — The Federal Trust, London, 2002, p.117-122. Друкується з дозволу автора та видавництва; зі скороченнями.

Транснаціональні трубопроводи для постачання російського газу до Західної і Центральної Європи та Туреччини, млрд. м³

найнижчих можливих цін на енергоносії для європейських споживачів. Це ускладнює прогнозування темпів зростання попиту на газ. Крім того, це означає, що покупці намагатимуться укласти короткострокові угоди з метою зберегти гнучкість у виборі постачальників, аби скористатися змінами відносних цін на різні енергоносії. Спостерігається очевидне протиріччя між гнучкістю, яку зумовлює лібералізація, та потребою у довгострокових угодах для забезпечення необхідних інвестицій. Це протиріччя потрібно усунути, але в кожному разі важливо, щоб інвестиції у нові поставки та інфраструктуру надходили своєчасно, згідно з потребами, а витрати були мінімальними для зменшення потреб у фінансуванні та ціни поставок на ринку.

Переважна частина додаткового газу з Росії постачатиметься європейським покупцям трубопроводами. Це можна забезпечити шляхом модернізації існуючих і будівництва нових трубопроводів. Звичайно, будуть використовуватися обидва шляхи. Враховуючи труднощі, з якими «Газпром» стикався в Україні протягом минулих 10 років, він, зрозуміло, намагається диверсифікувати маршрути постачання — це вже відбувається, наприклад, у випадку будівництва нового газопроводу з Ямалу через Білорусь і Польщу. Зараз пропускна

спроможність цієї нитки становить 15-20 млрд. м³ на рік, а в перспективі вона сягне 30 млрд. м³. Обсяги відповідних інвестицій величезні, але навіть їх недостатньо для задоволення прогнозованих додаткових потреб. Поточні зобов'язання із закупівлі російського газу Західною та Центральною Європою зросли зі 100 до 140 млрд. м³. До 2010р. ця цифра цілком може сягнути 180 млрд. м³. Необхідні додаткові потужності. Може бути розглянута пропозиція побудови другого ямалського трубопроводу; ВАТ «Газпром» активно просуває проект нового трубопроводу через Балтику.

Враховуючи величезну вартість цих нових схем і розвиток європейського енергоринку, попри диверсифікацію маршрутів, передбачену цими схемами, доцільно якомога активніше використовувати те, що вже існує, — як з економічних, так і з екологічних міркувань. Недавнє дослідження показало, що стан української системи кращий, ніж очікувалось, але необхідні значні інвестиції у її обслуговування. Якщо Росія, Україна та європейські партнери працюватимуть разом, то вони зможуть забезпечити реальні й економічно вигідні інвестиції для досягнення оптимального результату. Цей проект, як потужний рушій економічних перетворень, може принести подвійну вигоду Україні.

Однак, однією з найважливіших передумов для таких інвестицій є те, що Україна повинна раз і назавжди усунути всі проблеми, які спостерігалися в минулому. Без упевненості в цьому ВАТ «Газпром» думатиме про пошук шляхів зменшення своєї залежності від України. Прийнятне довготермінове рішення може ґрунтуватися лише на переведенні системи розрахунків на грошову основу в належних юридичних, регулятивних та операційних рамках, на принципах, подібних до принципів Європейської Енергетичної Хартії. Воно також вимагатиме розвитку в Україні повноцінного енергоринку, на якому ціна енергоносіїв відповідатиме фактичним витратам на їх постачання, а вартість альтернативних джерел — ціні, яку фактично сплачують кінцеві споживачі. Протягом останнього року Україна значно просунулася до цієї мети.

Інша важлива передумова — цілковита підтримка та повноцінна участь ВАТ «Газпром», як єдиного користувача транзитними послугами, в усіх інвестиційних пропозиціях.

Ці вимоги потребують значних змін, але якщо добре подумати, то разом їх можна здійснити. Якщо ж це вдасться, то з'являться всі підстави сподіватися на залучення інвестицій для обслуговування системи. Коли все це буде узгоджене та зроблене, то гарантією фінансування стануть прибутки від транзитного потоку газу від ВАТ «Газпром» до європейських споживачів — потоку, що ніколи не переривався.

Прийнятне розв'язання цієї проблеми відповідає інтересам Європи як у політичному сенсі, так і з точки зору гарантування безпеки енергопостачання, і ЄС може зіграти важливу роль у її забезпеченні.

По-перше, він міг би сприяти досягненню домовленості між Національною акціонерною компанією (НАК) «Нафтогаз України», ВАТ «Газпром» і потенційними закордонними інвесторами. Попередня рамкова угода між НАК «Нафтогаз України» і ВАТ «Газпром», заснована на недавньому врегулюванні питання газового боргу, може бути базою для пропозицій закордонним інвесторам стосовно інвестицій в управління та матеріально-технічне обслуговування системи. Така рамкова угода сама по собі не повинна пропонувати рішень. Вона лише має слугувати надійною основою для запрошення пропозицій інвесторів. Пропозиції інвесторів повинні містити конкретні заходи з вирішення питань та забезпечення інвестицій.

По-друге, ЄС міг би через відповідну програму підтримки надати кошти для забезпечення контактів України з дорадчими компаніями світового класу для підтримки на переговорах. Для України бажано було б знайти довготривале рішення.

По-третє, ЄС може визначити напрями та надати Україні допомогу, безпосередньо або через Європейський інвестиційний банк, для програм, що

здійснюються паралельно з реалізацією інвестиційної пропозиції стосовно транзитної системи. Прикладом є програма подальшого розвитку ефективного газового ринку в Україні. Якби така програма була розроблена паралельно з інвестуванням у транзитну систему, то дві програми взаємно сприяли б досягненню поставлених у них завдань і збільшували б вірогідність успіху обох програм.

Програма створення внутрішнього ринку не повинна бути капіталомісткою. Наприклад, вона могла б бути спрямована на подальше вдосконалення можливостей НАК «Нафтогаз України» у галузях вимірювання, виставлення рахунків і збору платежів.

В останній доповіді про енергетичне партнерство ЄС-Росія згадувалася можливість розробки механізму некомерційних ризиків з метою збільшення можливостей фінансування енергетичних проектів. Перш за все, такий механізм міг би сприяти інвестиційній пропозиції стосовно українського транзитного трубопроводу.

Також ЄС міг би докласти зусиль стосовно надання паралельної допомоги через програми інших міжнародних фінансових інституцій, таких, як МВФ, Світовий банк та ЄБРР.

Іншим шляхом допомоги ЄС могла б стати розробка процедури ефективного та швидкого розв'язання суперечок для підтримки укладених угод.

Такі зусилля допоможуть знайти рішення, яке зміцнить енергетичну безпеку постачальників і споживачів, відсуне на пізніший час потребу в надзвичайно дорогих нових трубопроводах та надасть нового імпульсу українській економіці: від цього виграють Україна, Росія, їх ділові партнери та споживачі в інших країнах Європи. ■

ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В ПОСТАЧАННІ ГАЗУ ДО ЄВРОПИ

Кеннет Дж. ФЕРФЕКС,
економічний радник,
Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні

З ряду причин попит на природний газ у Європі в наступні десять років швидко зростатиме. Завдяки своєму географічному розташуванню, технічним можливостям та репутації надійної транзитної держави, Україна може суттєво виграти від збільшення попиту у Європі. Крім очевидної фінансової вигоди від плати за транзит газу, Україна може отримати й інші дивіденди. Запросивши іноземних інвесторів до участі в транзиті газу, Україна здатна створити умови для прискореного надходження інвестицій до всіх галузей економіки. Безпосередньо співпрацюючи з Європейським Союзом у вирішенні проблем енергетичної безпеки, Україна може просунутися на шляху європейської інтеграції. Проте, ці дивіденди не гарантовані. З Україною готові конкурувати кілька інших потенційних транзитних держав. Не секрет також, що російська компанія “Газпром” прагне радикально зменшити свою залежність від України. Щоб не лише утримати, а й зміцнити свої позиції великої транзитної держави, Україна повинна діяти вже зараз. Щоб скористатися потенційними дивідендами від збільшення європейських газових апетитів, Україні потрібно прискорити процес європейської інтеграції, поглибити й посилити заходи, спрямовані на покращання загального інвестиційного клімату, зробити негайні кроки для реформування своєї міжнародної газотранспортної системи, аби вона відповідала сучасним міжнародним стандартам прозорості та надійності. Запрошуючи іноземців, зокрема європейців, до безпосередньої участі у своєму газотранспортному секторі, Україна може суттєво підвищити шанси на першість у конкурентній боротьбі за вибір маршруту для забезпечення майбутніх потреб Європи в енергоносіях.

Пропозиція та попит на газ у Європі

У 2000р. європейські країни - члени ОЕСР спожили приблизно 425 млрд. м³ газу. Внутрішнє виробництво склало 273 млрд. м³. Частину цих обсягів поглинув внутрішньо-європейський експорт (Норвегія, Нідерланди, Данія і Велика Британія є нетто-експортерами до інших європейських країн). Загальний імпорт з-поза меж Європи за рік склав 152 млрд. м³, 110 з яких (за даними ВАТ “Газпром” — 118) надійшли з Росії, а решта — з Алжиру через транс-середземноморський газопровід до Італії та транс-гібралтарську гілку до Іспанії. Крім того, близько 1,5 млрд. м³ надходить з Лівії у зрізженому вигляді.

Очікується, що в 2010р. попит на газ у європейські країни - члени ОЕСР зросте до 655 млрд. м³. Це означає, що поставки щороку мають зростати на 23 млрд. м³, що еквівалентно введенню в дію одного крупного нового газопроводу на рік — складна проблема, якщо врахувати, що будівництво газопроводу триває кілька років (за іншими прогнозами, зростання буде меншим і потребуватиме введення в дію одного крупного нового газопроводу кожні два роки).

Такі значні обсяги нових поставок можуть надійти лише з Росії, країн каспійського регіону, Норвегії, Алжиру та Ірану. Обмеженість запасів та високі витрати заважають збільшенню видобутку

в Норвегії. Можливості Алжиру важко реалізувати через високу вартість прокладання трубопроводів по дну Середземного моря та через Італію до основних європейських ринків (водночас Італія, яка отримує 37% споживаного нею газу з Алжиру, залишається важливим потенційним споживачем). Проте, Алжир разом зі своїми італійськими та іспанськими партнерами здійснив техніко-економічне обґрунтування будівництва другої гілки до Іспанії. Хоч Іран зараз і не експортує газ до Європи, завершення побудови газопроводів до Туреччини може призвести до перенасичення турецького ринку, що дозволить Туреччині стати транзитною країною і прямим конкурентом України в постачанні європейським споживачам. Завершення газопроводу “Блакитний потік” з Росії збільшить це перенасичення і ще більше підвищить потенціал Туреччини як країни - транзитера газу. Можливі поставки газу до Європи також з Ємену, Єгипту та Марокко, але остаточна продуктивність їх родовищ поки що не відома. Ще один непередбачуваний фактор — зріджений природний газ, ринок якого лібералізується (обіцяючи більш конкурентні ціни). Пропозиції інвестування у виробництво зрідженого газу у Північній Америці, Європі, Азії, Австралії та Африці з’являються у кількості, небаченій з 1970-х років.

Європейські країни, що не входять до ОЕСР (Албанія, Болгарія, Румунія, Словаччина та країни колишньої Югославії), зараз споживають 34 млрд. м³, у т.ч. 16 млрд. м³ власного видобутку і 18 млрд. м³ імпорту, що майже повністю надходить з Росії. До 2010р. споживання має зрости до 60 млрд. м³, а внутрішнє виробництво залишиться тим самим, що означає збільшення імпорту до 42 млрд. м³ на рік. Загалом, до 2010р. загальне споживання у Європі має зрости приблизно на 250 млрд. м³. Аби пропозиція встигала за швидко зростаючим попитом, Росія і Середня Азія мають забезпечити значну частину цих нових обсягів. У свою чергу, середньоазійським виробникам доведеться користуватися російськими трубопроводами для доставки своєї продукції на європейські ринки.

Постачання газу з Росії

“Газпром” зараз планує задовольнити якомога більшу частину нового попиту, насамперед за рахунок будівництва кільканиткового трубопроводу Ямал — Польща — Західна Європа, що постачатиме газ з потужних, але ще повною мірою не освоєних північних родовищ. Він також просуває проекти додаткових поставок газу до Скандинавії та будівництва трубопроводу по дну Балтійського моря до Північної Європи, де його газ конкуруватиме з норвезьким. Крім того, “Газпром” активно захищає від конкурентів свої позиції на флангах європейського ринку, реалізуючи, попри технічні й фінансові проблеми, амбіційний проект “Блакитний потік”. “Газпром” доповнює поставки власного газу закупками в Туркменістані, Узбекистані й Казахстані. Ймовірно, він прагнути збільшити ці стратегічні закупки газу за кордоном для майбутнього перепродажу з метою втримати свою частку ринку.

“Газпром” усвідомлює, що задоволення збільшення попиту у Європі пов’язане з серйозними проблемами. Насамперед, після феноменального зростання у 1960-і, 70-і та 80-і роки видобуток на родовищах Уренгоя, Ямбурга та Медвеж’є у Західному Сибіру,

які дають близько 85% всього виробництва газу в Росії, зменшується. Гірше того: продуктивність окремих важливих родовищ, зокрема на найбільшому у світі газовому родовищі — Уренгойському, щороку зменшується приблизно на 10%. Як наслідок, виробництво газу ВАТ “Газпром” зменшилося з понад 600 млрд. м³ на рік на початку 1990-х років до приблизно 537 млрд. м³ у 2000р.

Тим часом, зобов’язання перед європейськими покупцями зростають. Для завантаження газопроводу Ямал — Польща — Західна Європа, побудованого в 1999р., щороку додатково потрібно 15 млрд. м³; у майбутньому ця цифра має зрости до 30 млрд. м³. “Газпром” спочатку планував будівництво п’яти нових газопроводів з Ямалу до Західної Європи. Для завантаження газопроводу “Блакитний потік” у 2002р. потрібно буде 3 млрд. м³ газу, у 2007р. — 16 млрд. м³. Зараз здійснюється модернізація транзитного газопроводу, що йде через Балкани до Туреччини, за рік вона має бути завершена, після чого ця нитка додатково потребуватиме 8 млрд. м³ газу на рік. Росія зобов’язалася у невеликих обсягах експортувати газ до Азербайджану та планує ще більш екзотичні проекти, наприклад, газопровід до Китаю.

Роль України як держави - транзитера газу

Остаточно європейські споживачі обиратимуть маршрути постачання газу, виходячи як із факторів безпеки, так і економічних (комерційних) чинників. Міркування стратегічної безпеки — на користь диверсифікації транзитних маршрутів з тієї простої причини, що постачання кількома трубопроводами зменшує ризик гуманітарної чи природної катастрофи, порівняно з менш розгалуженою мережею. Втім, це не означає, що роль України як транзитної держави обов’язково зменшиться. Одночасно зі зростанням європейського попиту перед Україною постає завдання створити умови для того, щоб якомога більша частина додаткових обсягів газу йшла до Європи через Україну. Оскільки попит в Європі зростає, будівництво одного чи кількох газопроводів в обхід України ще не означає втрати Україною ролі

великої транзитної держави. Навпаки, очікуване збільшення європейського попиту настільки велике, що Україна може значно збільшити обсяги транзиту газу, навіть за умови введення в експлуатацію інших газопроводів.

На мій погляд, ті, хто ставить за мету лише збільшення обсягів транзиту газу через існуючу газотранспортну систему України, мислять надто вузько. Розширення використання існуючої системи має бути лише першим кроком. Кінцевою метою України має стати залучення нових інвестицій у газопровідний сектор для того, щоб задовольнити зростаючі потреби Європи у наступному десятиріччі. Тоді навіть “альтернативні” газопроводи можуть перетинати українську територію. Починаючи рух до зміцнення своєї ролі як транзитної держави, Україна має три важливі переваги. **По-перше**, в осяжному майбутньому Росія відчуватиме потребу в Україні для продажу газу до Європи. **По-друге**, найдешевший і найшвидший спосіб збільшення поставок газу до Європи — не будівництво нових трубопроводів, а більш інтенсивне використання існуючої міжнародної газотранспортної системи України. Замість того, щоб будувати новий газопровід, можна за значно менші кошти збільшити обсяг транзиту газу через існуючу українську мережу на 40-50 млрд. м³. **По-третє**, поєднання географічного розташування України та наявності відчужених смуг для прокладання газопроводів та містких сховищ дає Україні суттєву перевагу при виборі можливих маршрутів будівництва нових газопроводів.

Проте, важливо пам'ятати, що ці переваги самі по собі не гарантують майбутню роль України як транзитної держави в поставках газу на європейські ринки. Щоб скористатися збільшенням потреби Європи в енергоносіях, Україна має продовжити розпочату роботу з покращання інвестиційного та ділового клімату загалом і збільшення прозорості газотранспортного сектору зокрема. Час діяти. Великі міжнародні корпорації, що беруть участь у розробці нових трубопроводів, планують свої інвестиції на багато років вперед. Тому Україна має скористатися існуючими можливостями до того, як будуть прийняті рішення про додаткові інвестиції та визначені нові маршрути.

Виступаючи на засіданні Консультативної ради з іноземних інвестицій у травні 2001р., Президент України Л.Кучма заявив, що він віддає перевагу приватизації газотранспортної системи та створенню структури, в якій візьмуть участь три рівноправні партнери: Україна, Росія і ЄС. Інші українські посадовці деталізували ці плани. Під час зустрічі зі своїми європейськими колегами міністр закордонних справ А.Зленко заявив, що Україна планує рухатись у напрямі створення прозорого міжнародного механізму управління українською газотранспортною системою і запросить до участі стратегічних інвесторів. Насамперед, цей крок забезпечить Україні інвестиції, потрібні для підвищення потужності та використання існуючих транзитних газопроводів. Водночас запрошення іноземних партнерів до інвестування та участі в управлінні українською міжнародною газотранспортною системою дозволить суттєво підвищити привабливість України в очах інвесторів. Покращання іміджу України серед іноземних приватних інвесторів стане тим найважливішим кроком, який Україна може здійснити для залучення додаткових інвестицій у трубопроводи.

Для просування вперед Уряд України має досягти політичного консенсусу щодо оптимальної моделі управління, яка враховувала б інтереси власника, головного постачальника та зацікавлених міжнародних операторів, надаючи їм рівну участь у системі. Для створення атмосфери довіри і прозорості всі сторони — власник, постачальник і міжнародні інвестори — мають провести переговори щодо майбутньої концепції задовго до оголошення тендеру. ■

ДІЇ НОВОГО УРЯДУ ВНОСЯТЬ СУМ'ЯТТЯ В РОБОТУ ГАЗОВОГО СЕКТОРУ ПОЛЬЩІ*

Сюзана ПРІНЦОВА,
старший фахівець
з розробки газових стратегій,
EconoMatters, Велика Британія

Газовий сектор Польщі вражений низкою тривожних політично мотивованих змін, що сталися вслід за зміною Уряду після вересневих виборів. Ці зміни свідчать, що Уряд має намір набагато тісніше за своїх попередників співпрацювати з Москвою. Крім того, складається враження, що приватизація державної нафтогазової компанії *PGNiG* якщо і не відкладена, то принаймні має на меті створення якомога менш ліберальної структури. Тому не дивно, що дії Уряду спричинили жваву дискусію у польських ЗМІ, яка тривала цілу осінь. Останнім “дзвіночком” став несподіваний розпуск Ради директорів *PGNiG*. Багато хто вбачає у цьому послаблення позиції Польщі на переговорах з Москвою. До того ж, на порядку денному стоїть питання вступу до Європейського Союзу. Отже, що маємо на кону?

Головна причина непевної ситуації, в якій сьогодні опинилася *PGNiG* — її відчутна зацікавленість у транзиті російського газу польською територією. Транзит обіцяє значні прибутки *PGNiG*, яка має гострі фінансові потреби, але для цього вона мусить встановити добрі стосунки з ВАТ “Газпром” — єдиним постачальником транзитного газу. На нещастя *PGNiG*, інтереси двох компаній у Польщі є конфліктними. *PGNiG* прагне контролю над польською ділянкою Ямальського газопроводу, яким російський газ надходитиме до Західної Європи. “Газпром” опирається цьому, та, як повідомляють, хотів би володіти більшістю акцій компанії-оператора газопроводу.

Транзитна система складатиметься з цього, або двох (Ямальських) трубопроводів, перший з яких ще не працює на повну потужність через незавершеність білоруської ділянки. Фактично *PGNiG* та ВАТ “Газпром” сперечаються за розподіл фінансування у \$280 млн., які треба вкласти у три недобудовані компресорні станції для завершення останньої черги першого Ямальського трубопроводу. Тепер постає питання проектування другого Ямальського трубопроводу, який *PGNiG* бажає прокласти паралельно першому, через усю Польщу, аж до Німеччини. Але він буде зайвим, якщо ВАТ “Газпром” вирішить будувати газопровід “Північ — Трансгаз” через Балтійське море.

* Стаття була опублікована в: “*Gas Matters*”, London, 2001, December, p.1-9. Друкується з дозволу автора та редакції; зі скороченнями.

Приватизацію відкладено?

15 листопада 2001р. новий міністр Державної скарбниці Польщі В.Качмарек оголосив, що приватизація *PGNiG* відкладена і в 2002р. не розпочнеться. Він запропонував виставити на торги всю компанію, тоді як попередній Уряд планував розділити її на чотири розподільчі та виробничі компанії і розпочати їх продаж наступного року.

В.Качмарек пояснив, що йому потрібен час, аби проаналізувати план приватизації. Проблема полягає у тому, що приватизація вже запізнюється, і подальша затримка дуже ускладнить для Польщі дотримання встановлених ЄС термінів — приєднання заплановане на 2004р.

До початку політичних та економічних реформ у 1989р., в газовому секторі Польщі існувало одне монопольне державне підприємство — Польська нафтогазова компанія (*PGNiG*), — результат злиття в 1982р. Об'єднання нафтової промисловості та Об'єднання газової промисловості. У 1996р. *PGNiG* була реорганізована в акціонерну компанію, причому 100% її акцій володіла Державна скарбниця. В квітні 1997р. Уряд Польщі, прийнявши Закон “Про Енергетику”, створив основу правової та нормативної системи.

З 1996р. *PGNiG* реструктурується, але успіхи цього процесу є малопомітними. З 1996р. по 1999р. вона спромоглася лише позбутися допоміжних компаній. Попередній Уряд вирішив прискорити цей процес і 23 травня 2000р. постановив розділити *PGNiG* на п'ять функціональних компаній у складі холдингової компанії *PGNiG*. Це мала бути дочірня геологорозвідувально-видобувна виробнича компанія та чотири дочірні розподільчі компанії. Функціональні компанії були офіційно створені в грудні 2001р., як товариства з обмеженою відповідальністю.

Попередній Уряд також пропонував кілька змін до Закону “Про Енергетику”, що мали привести його у відповідність до вимог газової Директиви ЄС. Одночасно Державна скарбниця розробляла стратегію приватизації компанії. Однією з найбільш важливих змін у Законі “Про Енергетику” стала передача повноважень встановлення цін на паливо та енергоресурси від міністра фінансів до Органу енергетичного регулювання (*Energy Regulatory Authority, ERA*).

Нинішня методологія, застосовувана до забезпечення газом, електроенергією та тепlopостачання, передбачає повернення обґрунтованих витрат, що охоплюють вартість модернізації, розробки та захисту довкілля.

Закон має на меті створити нову модель польського газового сектору, характерними рисами якого стануть більша прозорість, конкурентоспроможність та посилення впливу споживачів — все це з метою виконання газової Директиви ЄС.

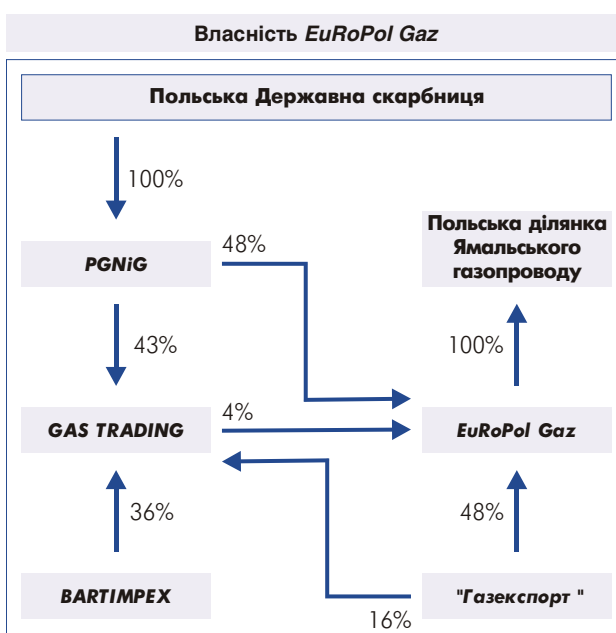
Водночас ВАТ “Газпром” прагне за рахунок Ямальської “перемички” перекинути частину газового експорту з ненадійного українського транзитного маршруту на Білорусь і далі вздовж східного кордону Польщі на південь аж до стику зі словацькою транзитною системою. Ці плани не стосуються нових обсягів експорту, а передбачають лише переспрямування існуючих експортних потоків, для чого потрібна побудова лише невеличкої нової ділянки.

Ямальський газопровід — не єдина причина незадоволення ВАТ “Газпром”. Він не в захваті і від контрактів на постачання, які *PGNiG* нещодавно підписала з Норвегією та Данією з метою диверсифікації джерел постачання: зараз країна надто залежить від поставок російського газу.

Ще одна проблема Польщі пов'язана з непростими переговорами про вступ до Європейського Союзу. В Євросоюзі вважають, що в частині готовності до приєднання Польща серйозно відстає від інших центральноєвропейських країн, тому в ЄС не певні, чи варто приймати Польщу разом з іншими країнами у 2004р.

Одним із завдань, які ставить ЄС, є лібералізація енергетичного ринку. Попередній польський Уряд намагався прискорити цей процес й останнім часом чимало робив для лібералізації газового ринку та диверсифікації джерел постачання газу, намагаючись водночас досягти компромісу з Москвою. Все змінилося з приходом нового Уряду, хоча досі не ясно, які кроки він зробить і яку політику має намір здійснювати. Більше занепокоєння викликає доля *PGNiG*.

Складна структура власності у польському відрізку Ямальського газопроводу (схема “Власність *EuRoPol Gaz*”), без сумніву, спонукає до змін у керівництві *PGNiG*. *PGNiG* є вертикально інтегрованим газовим монополістом, що контролює більшу частину польської газової промисловості, за винятком польської ділянки Ямальського газопроводу. Цей відрізок належить *EuRoPol Gaz* — компанії,

Існуючі та запропоновані транзитні трубопроводи через Польщу

якою володіють ВАТ “Газпром” (48%), PGNiG (48%) та Gas Trading (4%). Контрольований одним із найбагатших громадян Польщі А.Гудзоватим компанії Bartimpex належить 36% акцій Gas Trading, але “Газ-експорт” — експортний підрозділ ВАТ “Газпром” — також має у ній свою частку. Отже, польська сторона не має більшості в контролі над компанією EuRoPol Gaz.

Згідно з нинішнім польсько-російським газовим контрактом, у 2002р. поставки російського газу повинні збільшитися до 6,2 млрд. м³. 13 грудня 2001р. новий віце-прем’єр М.Пол відвідав Москву, щоб обговорити з ВАТ “Газпром”, міністерствами

економіки та енергетики Росії плани інвестицій ВАТ “Газпром”, у т.ч. — у другий Ямальський газопровід. Він заявив, що перший газопровід цього року закінчено не буде, але додав, що не збирається обговорювати структуру власності компанії EuRoPol Gaz, що була предметом занепокоєння його попередників. На його думку, цю проблему мають вирішувати зацікавлені компанії. Після поїздки до Москви М.Пол повідомив, що він поставив усі необхідні “газові” питання, але російська сторона не прояснила жодного з них. Має бути утворена робоча група у складі представників обох урядів, ВАТ “Газпром” та PGNiG.

Історія пропозицій та попиту на газ у Польщі

Польща має давню історію видобутку вуглеводнів. Перші поклади були виявлені ще у XIX столітті. Доведені запаси газу оцінюються в близько 141 млрд. м³, вірогідні — у 630 млрд. м³. Зараз видобуток становить менше 4 млрд. м³ на рік — це третина потреби країни у газі. Природний газ видобувають у карпатському та прикарпатському регіонах (газ з високим вмістом метану) та на Польській низині (газ з домішкою азоту). *PGNiG* використовує 92 родовища, в т.ч. 40 — з високим вмістом метану. Переважна частка імпортованого газу надходить з Росії. Надалі частка імпортованого газу у загальному споживанні зростатиме.

У 1996р. з БАТ «Газпром» була підписана угода на постачання з Росії до Польщі 250 млрд. м³ природного газу впродовж 25 років. Ця угода передбачала, зокрема, будівництво транзитного газопроводу Ямал-Західна Європа. Перший Ямальський газопровід був прокладений в 1999р.; газ пішов до Німеччини, хоча досі російський газ надходить до Польщі через старе відгалуження газопроводу, оскільки білоруський відрізок Ямальського газопроводу ще не завершено. Зараз Ямальський газопровід щодня перекачує 50 млн. м³ газу, 41,5 млн. з яких іде транзитом до Німеччини, а решту споживають у Польщі. Його повна потужність має становити 88,5 млн. м³ на добу, але поки що цей показник не досягнутий, оскільки три з п'яти компресорних станцій ще не змонтовані.

У зв'язку із зростанням залежності Польщі від імпортованого газу попередній Уряд вирішив диверсифікувати джерела його постачання, щоб уникнути майже цілковитої залежності від єдиного постачальника газу — Росії. Для цього *PGNiG* підписала угоди з компаніями *GFU* та *DONG* на постачання до Польщі природного газу з Північного моря.

З усіх видів палива лише газ демонструє постійне підвищення частки в енергетичному балансі. *PGNiG* зараз експлуатує 17,4 тис. км трубопроводів високого тиску та 94,6 тис. км розподільчих трубопроводів, якими газом забезпечуються 2500 промислових, 100 тис. комерційних споживачів та 6,7 млн. споживачів житлового сектору.

Сьогодні головні промислові споживачі є сформованим сектором, зі стабільним попитом на газ і без помітних перспектив подальшого зростання. Зростання попиту в промисловості відбувається нерівномірно і залежить головним чином від виробництва азотних добрив. Останні дані свідчать, що попит на газ на підприємствах з виробництва добрив в 1999р. впав, порівняно з 1998р., на 300 млн. м³, у чорній металургії — на 100 млн. м³. Саме ці дві галузі і спричинили загальне падіння попиту на газ у промисловості на 4%, попри зростання попиту на газ в інших галузях. Запровадження ринкових відносин в економіці спричинило бурхливий розвиток нового сектору — малого та середнього бізнесу, де попит на газ в середньому збільшувався на 27% щороку. Зараз на цей сектор припадає близько 11% загального споживання газу. Споживання газу комерційним сектором за останні три роки подвоїлося при зростанні кількості споживачів на 10%.

**Заплановане постачання польського газу
згідно контрактів 2002-2011рр.,
млрд. м³**

	2002	2005	2008	2011
Виробництво Польщі	4,0	3,9	3,6	3,6
Імпорт з Росії	6,2	9,8	9,8	12,5
Імпорт з Данії	—	2,0	2,0	—
Імпорт з Норвегії	0,5	0,5	2,5	5,0
Імпорт з Німеччини	0,4	0,4	—	—
Загалом	11,1	16,6	17,9	21,1

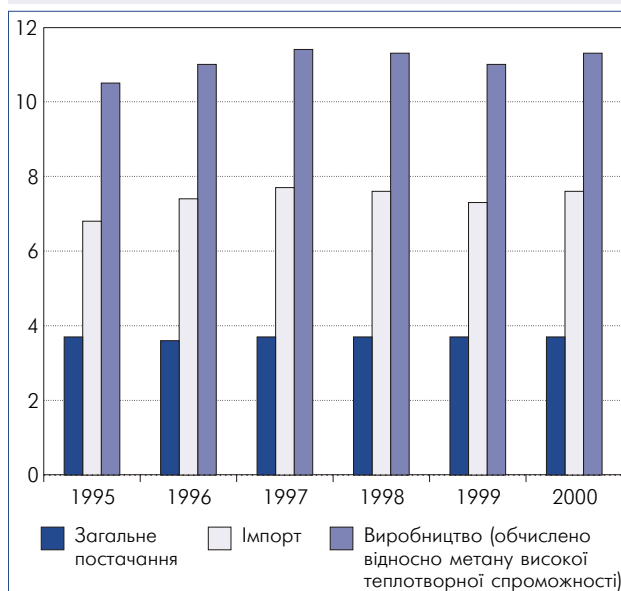
Джерело: *Gas Matters*

**Прогноз на попит польського газу 1998-2010рр.,
млрд. м³**

	1998	2000	2005	2010
Комерційний та житловий сектори	5,8	5,3	6,5-7,5	8,3-8,8
Промисловість	5,5	5,7	6,5-7,5	7,7-8,4
Виробництво електроенергії	0	0,3	0,5-4,0	2,0-4,8
Загалом	11,3	11,3	13,5-19,0	18,0-22,0

Джерело: *PGNiG*

**Польща: постачання газу в 1995-2000рр.,
млрд. м³**

Джерело: *PGNiG*

Наведені вище таблиці ілюструють ризики подальшого просування норвезького контракту за умов невизначеного попиту, зокрема в енергетиці. Якщо попит на електроенергію, вироблену тепловими електростанціями на газі,

максимально зростатиме, то обсяги, передбачені норвезьким контрактом, можна лише вітати. Проте, за меншого попиту на електроенергію імпорту газу з Норвегії видається не лише надто дорогим, але й просто зайвим.

Польща: попит на газ в 1995-2000рр.,
млрд. м³

	1995	1996	1997	1998	1999	2000 (прогноз)
Комерційний та житловий сектори	4,8	4,4	4,8	5,8	5,7	5,3
Промисловість	5,1	5,0	5,4	5,5	5,2	5,7
Виробництво електроенергії	—	—	—	—	—	0,3
Загалом	9,9	9,4	10,2	11,3	10,9	11,3

Джерело: PGNiG

Останні події дозволяють передбачити, що *EuRoPol Gaz* ще певний час утримуватиме контроль за Ямальським газопроводом. Перемичка з Ямальського газопроводу має бути прокладена уздовж східного кордону Польщі до з'єднання зі словацькою транзитною системою на словацько-українському кордоні, але постає питання щодо джерела коштів для будівництва. На початку 2001р. PGNiG і консорціум у складі BAT "Газпром", *Ruhrigas*, *Wintershall*, *Snam* та *Gaz de France* утворили робочу групу, яка вже проаналізувала варіанти оптимального маршруту. Тоді були сподівання, що європейські газові компанії нададуть кошти, але досі нічого про це не чути. Враховуючи зміни в керівництві BAT "Газпром", неясно, чи залишається інвестування в цей проект пріоритетом для Москви. Переговори про фінансування добудови трьох компресорних станцій для першого газопроводу, вірогідно, триватимуть ще деякий час. Питання в тому, чи забезпечить попит на газ у Європі найближчими роками пріоритетність цього проекту для компаній, яким не вистачає коштів.

Інша причина занепокоєння PGNiG — ставлення нового Уряду до угод на постачання газу з Норвегії. Одним з перших кроків нового міністра економіки Я.Пехоти стало оголошення про ретельний додатковий аналіз економічної доцільності для Польщі польсько-норвезького контракту, підписаного попереднім Урядом наприкінці літа (2001р. — ред.). Це не стало несподіванкою. Новий Уряд загрожував вжити таких заходів, ще перебуваючи в опозиції.

Норвезький контракт передбачає поставку з Норвегії до Польщі 74 млрд. м³ газу протягом 16 років, починаючи з 2008р. Я.Пехота вважає, що контракт, вартість якого складає близько \$12 млрд., підписаний на суто комерційних умовах, що передбачають санкції за невиконання, з фінансової точки

зору є не вигідним для Польщі. Норвезький газ має піти до Польщі 230-км газопроводом *Balticpipe* з датського острова Зеландія до міста Нехоже у Західнопоморському воєводстві на польському узбережжі Балтики.

У липні 2001р. Польща підписала угоду з датським газовим монополістом компанією *DONG*, яка передбачає будівництво газопроводу та поставку 2 млрд. м³ газу на рік протя-

гом восьми років, починаючи з 2003р. Норвежці мають прокласти трубопровід від своїх родовищ у Північному морі до *Balticpipe*. Контракт з Норвегією був укладений в дуже стислі терміни — переговори розпочалися лише в серпні 2000р., головним чином завдячуючи зусиллям попереднього Уряду. Під час переговорів тодішня парламентська опозиція різко критикувала угоду, висловлюючи стурбованість високою вартістю диверсифікації джерел надходження газу та погрожуючи розірвати контракт у разі перемоги на виборах 23 вересня 2001р., що, зрештою, і сталося.

Хоча контракт укладений під урядові гарантії і його дуже складно анулювати, здається, що домовленість не є надійно гарантованою. Обидві сторони визнають, що для цього потрібно виконати ряд умов. 5 грудня 2001р. в компанії *Statoil* заявили, що 2002р. рік стане вирішальним для проекту і що компанія шукає додаткових покупців для підключення до трубопроводу. За даними *Statoil*, проект буде прибутковим лише за умови щорічного постачання не менше 8 млрд. м³ газу на рік. Норвезько-польський контракт передбачає, що Польща у 2008р. отримає 2,5 млрд. м³ газу; до 2011 року ця цифра має зрости до 5 млрд. м³.

Якщо норвежці не зможуть знайти покупців для повного завантаження газопроводу, то проект вартістю 1,5 млрд. євро не розпочнеться, і норвезький газ перекачуватимуть існуючими газопроводами через Данію та *Balticpipe*. *Statoil* зберігає оптимізм щодо продовження проекту, але все одно потребує згоди норвезького Уряду. Тим часом новий польський Уряд заявив, що норвезький газ буде на 25% дорожчим за російський і що невідомо, чи потрібен він за такі гроші. Таким чином, на початку 2002р. зберігалася суттєва невизначеність щодо цього контракту.